

НұрScience

республикалық ғылыми - әдістемелік журналы

№11(289)

қараша

2024 ж

nurscience_2017

«НұрScience» республикалық ғылыми – әдістемелік журналы

№11 (289) ҚАРАША, 2024 жыл

«НұрScience» республикалық ғылыми-әдістемелік журналының редакциялық алқасы

1. **Әжмұрат Нұрбек Тағыбергенұлы** – бас редактор, PhD докторант, «НұрScience» ғылыми-әдістемелік жоғары мектебінің басшысы;
2. **Айладіров Нұргелді Болатбекұлы** – бас редактор орынбасары;

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА МҮШЕЛЕРІ:

3. **Искаков Бауыржан Муратбекович** – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Астана қаласы, «Тұран – Астана» университеті;
4. **Кенжин Жаксат Болатович** – Dr.оес., PhD докторы, қауымдастырылған профессор, Астана қаласы, Дене шынықтыру және бұқаралық спорт академиясы;
5. **Хибина Зада Нурмухановна** – тарих ғылым.кандидаты (07.00.03 – жалпы тарих), Ақтөбе облыстық әдістемелік орталық әдіскері;
6. **Әметова Гүлжазира Тынысбайқызы** – Түркістан қаласы білім бөлімі әдістемелік кабинетінің әдіскері;
7. **Сүлейменова Акманар Махмудовна**–гуманитарлық ғылым.магистрі, «Ақтөбе қаласы әдістемелік кабинет КММ» директоры;
8. **Мустояпова Алтынгүл Сарсенқызы** – педагогикалық ғылымдар кандидаты, доцент, М.Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті тілдер кафедрасының жетекшісі;
9. **Уликпанова Камка Кенесовна**–педагог-зерттеуші, «Рауан» көпсалалы колледжі директорының оқуісі жөніндегі орынбасары;
10. **Ильгекбаева Гүлжан Багибергеневна**– педагогика және психология ғылымдарының магистрі, Қонаев қаласы, «Еркетай» бала-бақша құрылтайшысы;
11. **Тлеулина Жемискул Женисқызы** –магистр, Қазақстан профориентологтар Ассоциациясының мүшесі, профориентолог;

Журнал 2017 жылдың наурызынан бастап жарыққа шықты.

Қазақстан Республикасы ақпарат және коммуникациялар министрлігінде 15.02.2017 жылы тіркеліп, №16342-Ж куәлігі берілді.

Қолжазба авторға қайтарылмайды. Жарияланған мақала авторларының көзқарастары редакция пікірін білдірмейді.

Теруге қараша 2024 ж. жіберілді.

Басуға қараша 2024 ж. қол қойылды.
Таралымы 500 дана.

E-mail:
nurscience2017@mail.ru Айына 1 рет шығады. Мақалалар қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде басылады.

Выходит 1 раза в месяц, материалы публикуются на казахском, русском, английском языках.

Редакцияның мекен жайы:
000003, Ақтөбе қаласы, Мира 5А, офис 117, телефон:
87051365333

НұрScience» ғылыми-әдістемелік жоғары мектебі, АО «Народный банк», БИК HSBKKZKX,
KZ376017121000012074,
ИИН/БИН 820214300301.
Кбе 19. КНП 861.
QIWI кошелек 87014274520.

Уважаемые коллеги!

В феврале 2017 г. учреждён и открыт новый **«Республиканский научно-методический журнал НурScience»**. Журнал будет освещать актуальные темы высшего, ТиПО, школьного, дошкольного и дополнительного образования.

Основные рубрики Журнала:

1. **Образование и наука: опыт, проблемы, поиск и инновации**(научные, научно-методические исследования по направлениям образования и науки).
2. **Образование в регионах: лучшие модели школ, колледжей и вузов**(образовательные организации регионов как центры развития интеллектуального, культурного, инновационного, научно-технического кластера).
3. **Дополнительное образование как важный институт в формировании человека XXI века**(опыт, тенденции, новые образовательные программы и технологии развития личности обучающегося, традиционных образовательных программ, альтернативы образования и воспитания).
4. **В мире образования и науки: новости, события, факты** (информация о важных событиях, открытиях, исследованиях, мероприятиях организаций образования, в сфере личных достижений педагогов, ученых и исследователей).
5. **Международная интеграция в образовании и науке: взгляды и опыт зарубежных авторов** (публикуются интервью, статьи зарубежных экспертов, ученых, педагогов).
6. **Рецензии на научные труды, учебники, учебно-методические пособия** (публикуются рецензии на изданные, либо готовящиеся к изданию труды педагогов, ученых и молодых исследователей, способствующие трансляции опыта и трудов).
7. **В методическую копилку педагога**(рубрика освещает материалы консультативного характера, рекомендации опытных педагогов и специалистов в сфере образования и науки и др. вспомогательную информацию).

Требования к статьям и условия публикации в Республиканском научно-методическом журнале НурScience

Общие требования:

- тема должна быть актуальной;
- заголовок ясный и конкретный;
- содержание статьи должно соответствовать тематике Журнала;
- содержание статьи должно носить практический характер;
- статья может быть написана в соавторстве до 5-ти авторов;
- статья может быть написана на казахском/русском/английском языке

Объем статьи

От 2-х до 4-х страниц (включая рисунки, фотографии, таблицы)

Сведения об авторах:

Фамилия, имя, отчество (полностью), 1 фотография автора (-ов) в формате jpeg высокого качества (300 dpi); указание ученой степени (при наличии), должности, места работы; контактный телефон и e-mail.

К публикации принимаются статьи, оформленные в соответствии с техническими требованиями:

1. Текст статьи набирается в программе Microsoft Word
2. Шрифт основного текста TimesNewRoman
3. Размер шрифта основного текста 12 пт
4. Межстрочный интервал одинарный
5. Выравнивание текста по ширине
6. Все поля по 2 см.
7. Рисунки и таблицы по тексту, с кратким названием или описанием.

Редакция Журнала оставляет за собой право корректировки и сокращения объема статей по своему усмотрению. Редакция вправе самостоятельно решать вопрос соответствия статей тематике Журнала и его рубрик.

Стоимость публикации статьи +сертификат + электронный вариант журнала 3000 тг, ОРИГИНАЛ ЖУРНАЛА–5000 тг.

Рекламные услуги для организаций образования: материалы формата А4 в объеме 2 стр. – 15 000 тг., 4 стр. – 30 000 тг. Представляются информационные материалы (которые по желанию организаций могут корректироваться, дополняться, составляться в формате интервью по согласованию с заказчиком), до 5-ти фотографий.

Журнал распространяется на всей территории Республики Казахстан.

Қатысу төлемақысы төмендегі деректемеге жіберіледі: «НұрScience» ғылыми-әдістемелік жоғары мектебі, «ХалықБанк» АҚ, БИК HSBKKZKX, KZ376017121000012074, ИИН/БИН 820214300301. Кбе 19, КНП 861. QIWI кошелек 87014274520. Каспий голд номер карта 5169 4931 2776 2535. ИИН 820214300301 Әжмұрат Нұрбек Тағыбергенұлы.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ НОРМЫ И СОГЛАШЕНИЯ В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Альмурзаева Альбина Самуратовна

*магистрант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан
г. Астана, Республика Казахстан*

Международное сотрудничество в области охраны окружающей среды является ключевым элементом для решения глобальных экологических проблем, с которыми сталкивается человечество. Современный мир сталкивается с различными вызовами, связанными с изменением климата, истощением природных ресурсов, загрязнением и разрушением экосистем. Для эффективной борьбы с этими проблемами необходимы скоординированные международные усилия, которые находят свое отражение в различных нормах и соглашениях, регулирующих охрану окружающей среды.

Изменение климата, загрязнение воздуха и воды, деградация земель и утрата биоразнообразия — все эти проблемы не знают границ, они касаются всех стран и народов. Например, выбросы парниковых газов в одной стране могут способствовать глобальному потеплению и повысить уровень моря, что приведет к затоплению побережий других государств. Загрязнение вод Мирового океана опасными отходами также оказывает влияние на биосферу всей планеты.

Международное экологическое право — это система правовых норм и принципов, направленных на защиту окружающей среды на глобальном уровне. Оно охватывает широкий спектр вопросов, включая регулирование использования природных ресурсов, контроль за загрязнением, сохранение экосистем и борьбу с изменением климата [1].

Осознание того, что экологические проблемы требуют международного сотрудничества, стало особенно важным в последние десятилетия. Международные соглашения по охране окружающей среды стали инструментом, позволяющим странам договариваться о конкретных мерах для защиты природы и здоровья людей. В этой связи стоит выделить несколько ключевых международных договоров, которые внесли значительный вклад в развитие мировой экологической политики.

Одним из первых и важнейших шагов в борьбе с изменением климата стало подписание Киотского протокола в 1997 году [2]. Это соглашение стало дополнением к Рамочной конвенции ООН по изменению климата, принятой в 1992 году на конференции "Рио-92". Киотский протокол стал первым документом, который вводил обязательства для развитых стран по сокращению выбросов парниковых газов, таких как углекислый газ, метан и другие.

Киотский протокол имел важное значение, поскольку впервые установил количественные цели по сокращению выбросов для стран, которые являются основными загрязнителями атмосферы. Однако его выполнение было сопряжено с рядом трудностей.

Некоторые государства, такие как США, отказались присоединиться к Протоколу, что ослабило его эффективность. Несмотря на это, Протокол остается важным этапом в развитии международного сотрудничества в борьбе с изменением климата.

Ключевым этапом в международной борьбе с изменением климата стало подписание Парижского соглашения в 2015 году. Парижское соглашение стало результатом многолетних

переговоров и заменило Киотский протокол, предложив новый механизм для сокращения выбросов парниковых газов.

В отличие от Киотского протокола, Парижское соглашение нацелено на достижение более амбициозной цели — ограничить глобальное потепление на уровне ниже 2°C по сравнению с доиндустриальной эпохой, при этом страны должны стремиться удерживать повышение температуры на уровне 1,5°C. Основным нововведением Парижского соглашения стало то, что страны самостоятельно определяют свои национальные цели по сокращению выбросов (так называемые Национально определенные вклады), которые они обязуются пересматривать каждые пять лет [3].

Еще одним важным международным соглашением, которое демонстрирует успешное решение глобальной экологической проблемы, является Монреальский протокол, принятый в 1987 году. Его цель — регулировать производство и использование веществ, разрушающих озоновый слой, таких как хлорфторуглероды (ХФУ) [4].

Монреальский протокол стал одним из самых успешных международных соглашений, поскольку благодаря его реализации удалось существенно сократить производство и использование озоноразрушающих веществ. Это позволило озоновому слою начать процесс восстановления, что стало ярким примером того, как международное сотрудничество может эффективно решать глобальные экологические проблемы.

Вопросы управления опасными отходами также требуют международного регулирования. В 1989 году была подписана Базельская конвенция, целью которой стало регулирование трансграничных перевозок опасных отходов и обеспечение их безопасной утилизации.

Базельская конвенция стала ответом на глобальную проблему транспортировки опасных отходов из развитых стран в развивающиеся страны, где их утилизация зачастую проводилась с нарушением экологических норм. Конвенция призвана защитить государства от подобных практик и обеспечить безопасное управление опасными отходами на международном уровне [5].

Еще одним важным соглашением в области защиты окружающей среды является Стокгольмская конвенция о стойких органических загрязнителях (СОЗ), подписанная в 2001 году. СОЗ — это химические вещества, которые могут накапливаться в окружающей среде и оказывать долгосрочное вредное воздействие на здоровье человека и экосистемы.

Конвенция призвана сократить или полностью прекратить производство и использование таких опасных веществ, как пестициды и промышленные химикаты, которые способны переноситься на большие расстояния и сохраняться в окружающей среде на протяжении длительного времени [6].

Конвенция ООН по морскому праву (1982 г.) регулирует использование ресурсов Мирового океана и направлена на защиту морской среды от загрязнения, а также на предотвращение нелегальной рыбной ловли и сохранение экосистем океанов [7].

Загрязнение океанов и морей — одна из ключевых проблем, с которой сталкивается современное человечество. Международное сотрудничество в этой области направлено на защиту морской флоры и фауны, а также на предотвращение загрязнения вод опасными отходами, пластиком и другими загрязняющими веществами [8].

Международные нормы и соглашения в области охраны окружающей среды являются важным инструментом для борьбы с глобальными экологическими вызовами. Успех таких соглашений, как Монреальский протокол и Парижское соглашение, демонстрирует, что при

наличии политической воли и международного сотрудничества возможно добиться значительных результатов в защите природы и здоровья людей.

Несмотря на то что международные экологические соглашения внесли значительный вклад в решение глобальных проблем, мир по-прежнему сталкивается с рядом серьезных вызовов, требующих как совершенствования правовых норм, так и более жесткого их соблюдения.

Для того чтобы эффективно бороться с глобальными экологическими вызовами, необходимо укрепление международного сотрудничества, развитие инноваций и технологий, а также участие гражданского общества. Это требует активного диалога на международных форумах, таких как Конференции сторон РКИК ООН, и готовности стран брать на себя амбициозные обязательства.

Только через совместные усилия и постоянное обновление международных норм можно достичь баланса между экономическим развитием и сохранением природы, обеспечив тем самым экологическую безопасность для всех народов и государств.

Список использованной литературы

1. Perez, F.X. The Role of the United Nations Environment Assembly in Emerging Issues of International Environmental Law // Sustainability. – 2020 г. - №12, 5680.
2. Киотский протокол к Рамочной конвенции Организации Объединенных Наций об изменении климата Принят 11 декабря 1997 года [Интернет ресурс] URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/kyoto.shtml (дата обращения 20.09.2024)
3. Парижское соглашение к Рамочной конвенции Организации Объединенных Наций об изменении климата, 12 декабря 2015 г., TIAS № 16-1104 .
4. Монреальский протокол по веществам, разрушающим озоновый слой подписан 16 сентября 1987 года в Монреале (Канада) [Интернет ресурс] URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/montreal_prot.shtml (дата обращения 20.09.2024)
5. Базельская конвенция о контроле за трансграничной перевозкой опасных отходов и их удалением (Базель, 22 марта 1989 г.)
6. Стокгольмская конвенция «О стойких органических загрязнителях» (Стокгольм, 22 мая 2001 г.)
7. Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву» (UNCLOS) (заключена в г. Монтего-Бее 10.12.1982)
8. «Программа оценки вод. Ресурсов мира» в целях развития, создания потенциала и охраны окружающей среды. / Орг. Объед. Наций по вопр. Образования, науки и культуры. – Париж: ЮНЕСКО, 2001г. – 10 р.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ И МЕРЫ ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ВОИНСКИХ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

*Баранова М.В., Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, магистрант I
курса 7M04202- Юриспруденция*

*Нурутдинова А.Ж., Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, доктор
PhD, ст. преподаватель*

Уголовное законодательство в сфере воинских преступлений играет важную роль в обеспечении национальной безопасности и поддержании дисциплины в вооруженных силах. Оно требует постоянного совершенствования, что обусловлено изменениями в правовой и социальной системе государства и международными обязательствами. Современные тенденции показывают, что в Казахстане, как и в других странах, растет потребность в более четком регулировании преступлений против военной службы.

В послании к народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации от 16 марта 2022 года Глава государства отметил: «Нужно твердо придерживаться стратегического курса, нацеленного на защиту суверенитета и территориальной целостности государства, обеспечение коренных интересов нашего народа. Вот самая главная задача» [1].

Современные вызовы в области безопасности, включая развитие информационных технологий и создание новых типов оружия, ставят перед уголовным законодательством задачи, требующие адаптации и расширения правовой базы. В частности, вопросы кибербезопасности и противодействия киберпреступлениям становятся приоритетными в правовой сфере, так как кибератаки и вторжения в информационные системы оборонного значения способны нанести значительный ущерб национальной безопасности [2]. Возникает необходимость в конкретизации и усовершенствовании норм уголовного права для пресечения таких угроз, поскольку нынешние нормы не всегда охватывают специфику киберпреступлений и, соответственно, не могут в полной мере обеспечить защиту интересов государства в цифровом пространстве.

С другой стороны, наряду с этими новыми вызовами, традиционные воинские преступления остаются серьезной проблемой. Нарушения дисциплины, уклонение от исполнения воинского долга, неподчинение приказам и другие формы противоправного поведения сохраняют свою актуальность и требуют эффективного правового регулирования. Такие преступления подрывают боеспособность армии, снижают уровень дисциплины и создают угрозу внутренней безопасности военных формирований. Уголовное законодательство должно учитывать обе категории угроз — как современные, связанные с высокими технологиями и новыми формами военных действий, так и традиционные, затрагивающие морально-этическую и организационную основу армии.

К числу наиболее распространенных воинских преступлений относятся уклонение от военной службы, неисполнение приказа, нарушение правил караульной службы, преступления против жизни и здоровья сослуживцев [3, с.25]. Эти правонарушения подрывают боеспособность армии и снижают уровень доверия к институту вооруженных сил, поэтому правовая система должна эффективно реагировать на эти вызовы.

Для повышения эффективности уголовного законодательства в сфере воинских преступлений можно выделить несколько направлений. Одним из них является адаптация законодательства к новым угрозам. С развитием технологий и изменением характера

военных действий растет необходимость учета таких новых видов угроз, как кибератаки. Законодательство должно предусматривать ответственность за киберпреступления, направленные на системы управления и связи, которые могут нанести серьезный ущерб национальной безопасности. Вторым направлением является применение международных стандартов. Включение в национальное законодательство положений, соответствующих международным правовым нормам, способствует усилению правовых гарантий и справедливости. Казахстан, будучи частью глобального правового сообщества, может использовать практику других стран для формирования более совершенной правовой базы. Еще одним направлением является принятие профилактических мер. Повышение правовой культуры, а также предоставление военнослужащим адекватных условий службы помогут снизить мотивацию к совершению правонарушений. Организованные мероприятия по правовому просвещению могут повысить осведомленность военнослужащих о последствиях совершения преступлений.

Меры по повышению эффективности законодательства включают усиление ответственности за отдельные категории преступлений [4]. Законы должны быть достаточно строгими, чтобы обеспечивать сдерживающий эффект. Для некоторых категорий воинских преступлений, таких как дезертирство или предательство, усиление ответственности может сыграть важную роль в предупреждении их совершения. Также необходимо улучшение условий для правоприменения, поскольку эффективность законодательства во многом зависит от его точного применения. Важно обеспечить квалифицированные кадры в органах, занимающихся расследованием и преследованием воинских преступлений, а также повысить уровень подготовки в этой области.

Еще одной мерой является развитие систем внутреннего контроля и мониторинга. Военная дисциплина поддерживается внутренними системами контроля, а усиление мониторинга за поведением военнослужащих и раннее выявление признаков возможных правонарушений способствуют профилактике преступлений. Внедрение современных технологий, таких как видеонаблюдение и аналитические инструменты для предсказания правонарушений, также может помочь снизить уровень преступности.

Повышение уровня правосознания среди военнослужащих – важный фактор повышения эффективности законодательства. Военнослужащие должны понимать, что их действия имеют не только личные последствия, но и отражаются на всей системе обороны государства. Программы по воспитанию, патриотическим и правовым аспектам военной службы прививают чувство ответственности за свои действия.

Таким образом, развитие и совершенствование уголовного законодательства в сфере воинских правонарушений является неотъемлемой частью укрепления обороноспособности государства. Применение указанных мер поможет повысить эффективность правоприменительной практики, улучшить дисциплину и порядок в рядах вооруженных сил. Введение строгих наказаний, профилактических мер и развитие правового сознания среди военнослужащих способствуют созданию безопасных условий для службы и защищенности страны. «Строгое соблюдение и точное исполнение всеми военнослужащими Конституции, законов и воинских уставов Республики Казахстан является неременным условием обеспечения постоянной боеготовности войск» [5].

Список использованной литературы

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» [Электронный ресурс] URL <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (дата обращения 23.10.2024)
2. Паршин С.А., Горбачев Ю.Е., Кожанов Ю.А. Кибервойны – реальная угроза национальной безопасности. – М.: Изд-во КРАСАНД, 2011 г.
3. Молдабаев С. С. Воинские преступления: Учеб. Пособие. - Алматы: Нур-пресс, 2007 г.— 152 с.
4. Пути совершенствования уголовной политики Республики Казахстан: коллективная монография. – Алматы, 2020. 238 с.
5. Борчашвили И.Ш., Баетов К.Ж. Әскери қылмыстар. – Алматы: «Жеті жарғы», 2006 г. – 158 б.

Жас көшбасшылар қоғамда

Токбергенова Мереке

*Түркістан облысы, Түркістан қаласы
Ж.Еділбаев атындағы №18 мектеп-гимназиясы
қазақ тілі және әдебиеті пәні мұғалімі, тренер*

Қазақ халқында «Ұлды ұлша тәрбиелесең батыр болады, қызды ұлт тәрбиесімен тәрбиелесең ұлт анасы болады», - деген ұлағатты сөз бар. Бұл сөз жайдан жай айтылмаса керекті. Бабаларымыздың сонау ерте заманнан ұлт болашағының қамын ойлағаны, болашаққа арналған ұрпақ болжамы осы сөзден-ақ көрініп тұр. Осы орайда Болат Өтемұратов Қоры Қазақстанда қазақ мектептерінің оқушыларына арнап және Түркістан облысы мен Шымкент қаласының әкімдіктерімен бірлесе отырып «Жас лидер академиясы» көшбасшы факультатив бағдарламасын іске қосуда. Қазақ мектептерінің 5-11 сынып оқушылары арасында көшбасшылық қабілеттерді қолдап, дамыту және мектепте оқытпайтын, бірақ сұраныстағы дағдыларды үйрету үшін курстар ашып мұғалімдерді оқытты. «Жас лидер академиясы» көшбасшы факультатив бағдарламасының аталған облыста оқытылып жатқанына үш жыл болды. Бұл «Жас лидер академиясы» көшбасшы факультатив бағдарламасының мақсаты : құндылықтарға деген адалдыққа, өзін-өзі тануға, ұдайы алға ұмтылуға, оқушылардың қарым-қатынас дағдыларын дамыту, аудитория алдында сөйлеу, уақытты жоспарлау және басқару, өзін-өзі таныстыру және өзіне деген сенімділікті дамыту, жанжалды жағдайларды дұрыс шеше білу, эмоцияларын басқара білу, көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыру.

«Жас лидер академиясы» көшбасшы факультатив бағдарламасымен оқуды бірінші болып қаймағы бұзылмаған Шымкент, Түркістан қалалары мен Түркістан облысының 5-11 сынып оқушыларынан бастады, бұл 15000-нан астам бала. Алдағы бес жыл ішінде бағдарламаға Жамбыл, Қызылорда, Атырау, Маңғыстау, Батыс Қазақстан, Ақтөбе және

Алматы облыстары біртіндеп қосылады, ал бағдарламаның жалпы бюджеті 5 миллион АҚШ долларын құрайды.

- Белсенді азаматтық ұстанымы мен заманауи көзқарасы бар жас көшбасшылар - уақыт талабы. Сондықтан, ғаламдану жағдайында жас ұрпақтың бәсекелестік артықшылыққа ие болуы мақсатында қазіргі заманғы жасстардан мықты көшбасшыларды тәрбиелеу өте маңызды, - дегендей, арнайы жасалған әдістемелік құралдың құрылымында әр тренингінде оқушыларға қарым-қатынас, сын тұрғысынан ойлау негіздерін, көпшілік алдында сөйлеу және келіссөз жүргізу дағдыларын тиімді пайдалануды үйренеді. Тренингте қызықты тапсырмалар, логикалық ойлау, сергіту сәттері, квестер қамтылған. Тағы бір ерекшелігі тренингте оқушы сыни ойлай білуге дағдыланады. Барлық оқушының пікірі құнды екені ескеріледі. Топтық тапсырмалар, көшбасшылық, қарым - қатынас дағдылар, эмоция, командалық жұмыстар, жанжалдар, уақыт бөлімдері қамтылған. Факультативті сабақтар, ай сайынғы кездесулер, шеберлік сыныптар, танымал тұлғалардың қатысуымен көшбасшылық тренингтер және үздік оқушылар марапатталатын жыл сайынғы конференциялар ұйымдастырылған. Тренер ретінде байқағаным «Жас лидер академиясы» көшбасшы факультатив бағдарламасы бойынша жүгізілетін тренингке оқушылардың қызығуы басым екенін тренинг барысында бақыладым.

Жыл бойғы оқу мерзімінде тоқсанына бір күндік тренинг ұйымдастырылады. Бір күндік тренингтің мақсаты: қатысушылардың бірлескен шешім қабылдауын, түрлі өмірдегі кездейсоқ қиындықтарды бірлесіп шешуге, өз көзқарастарын бөлісуге, басқалардың пікірін қабылдай білуге қажеттілігін түсінеді. Бір күндік тренингтің құрылымына тоқтала кетсек: оқушылар сәлемдесіп, есімдер ойынымен бастайды. Сергіту жаттығуын орындайды. Бірлескен шешім тапсырмаларын орындайды. Тренингтен алған әсерлерімен бөліседі. Бұл тренингтен шығатын қорытынды жеке тұлға кез келген жағдайға дайын болып шешім таба білу, өзгермелі өмірдің ағысына қарсы тұра білу дағдысын бойына қалыптастырады.

Тағыда әр тоқсанда оқушылар үшін мини-конференция ұйымдастырылады. Мини – конференцияның мақсаты: оқушыларды жоба жаза білуге, айналадғы проблемалар туралы ажыратуға, таным, сезім, болжау, жоспарлау алдына мақсат қоя білуге оқушылар дағдылана бастайды. Мини-конференцияның құрылымы: оқушылар әлеуметтік саладағы, бизнестегі, мектептегі өздерін толғандыратын, өзгертсек деген тақырыптарды топтап жазады. Сол бойынша әр топ толғандыратын тақырыптарын қорғайды, нақты мақсаттар қояды. Сосын оларды шешу жолын, жүзеге асыруын, қанша қаржы керек екенін жазады. Осы жобаны

жасай отырып, оқушылардың бойында айналадағы, қоғамдағы шешімі бар мәселелерді сыни көзбен қарап тануға үйренеді. Сол сияқты өзінің өміріндегі түрлі жағдайлардағы мәселелерді шеше білуге дағдыланады. Көшбасшылық қасиеті әр тұлғада қалыптаса бастайды. Уақыт өте келе бұл қасиет жетіледі. Бірте-бірте жетіліп қоғамның белсенді азаматы болып қалыптасады.

Жазғы Алматы қаласына бір апта форум жоспарланған. Бұл форумға кез келген оқушы бармайды, Жыл бойғы «Жас лидер академиясы» көшбасшы бағдарламасы тренингі бойынша әр тоқсанда есеп – сауалнама, фото-есеп алынады. Сол есепте критерии бойынша жоғары балл жинаған оқушы жыл соңында форумға жолдама алады. Бұл форумның ерекшелігі оқушы мен тренердің форумға барып қайтуы, бір апталық шығыны толық «Жас лидер академиясы» қорының есебінен жұмсалады. Форум кезінде оқушылар үшін жоғары деңгейде қызықты іс-шаралар ұйымдастырылған. Тағы да жыл бойына өткізілген мини-конференциядағы оқушылардың жобасы шынайы, бүгінгі өмір сұранысына сай жоба қолжетімді болса, Болат Өтемұратов қоры миллиондаған ақша бөледі және марапаттайды. Еліміздің талантты көшбасшы тұлғаларымен кездесу ұйымдасырылып оқушыларға керемет шабыттар беріледі. Форумнан кейін әр оқушыны алған әсері өте күшті болады. Көздерінде еріксіз жанған отты көргенде, бойыңды шаттық сезімдер билейді. Алатаудың төріне орналасқан «Тау самалы» демалыс орны, табиғатының сұлулығы оқушылар үшін өмір бойғы естен кетпес қуанышытың әсерлері болып қалатыны сөзсіз және де әр облыстан келген оқушылармен танысу, әсерлер алмасу әр баланың өміріне шаттық нұрын құятыны айтпаса да түсінікті.

Қорытындылай келе, - *Балалар « Жас лидер академиясына » қосылу үшін жаңа оқу жылының басталуын асыға күтеміз. Бұл кешенді бағдарлама арқасында біз бірнеше жылдан кейін жастар арасында белсенді өмірлік ұстанымы бар, көздері ашық, өздерін көрсете білетін, дарынын тек Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемге жариялай алатын көшбасшылар тобын қалыптастырамыз,* - деді бір сөзінде Марат Айтмағамбетов, Болат Өтемұратов Қорының директоры.

Бар жақсымыз бала үшін деген қазақтың, «Балам дейтін жұртым болмаса- халқым дейтін ұрпағы қайдан болсын», - деп Ахмет Байтұрсынов атамыз айтқандай қазақ жастары үшін осындай игі бастама ұйымдастырылып, болашаққа жол салып жатқан «Жас лидер академиясы» көшбасшы бағдарламасының Болат Өтемұратов қорының құрылтайшыларына айтар алғысымыз шексіз. Бұл бағдарлама мектеп бағдарламасына нақты еніп, өмірі ұзақ болсын. Әрбір қазақ баласы үшін сенімді серігі болсын деп тілек айтар едім тренер ретінде...

**Тіл дамыту сабағында сюжеттік - рөлдік ойындарды қолдану арқылы коммуникативті
күзiреттiлiгiн дамыту**

Тәмнішева Л.Н.

***Ырғыз ауданы, «Айгөлек бөбекжай –бақшасы» МКҚК
басшы-ұйымдастырушы***

Мектепке дейінгі тәрбие беру мен оқыту, дамыту процесінде ойынды қолдану баланың тілін дамытып, сөздік қорын байытып, ойын толық жеткізе біліп, өзіне сенімді тұлға болып қалыптасуына ықпал ететіні анық. Сондықтан балалардың тілін, сөздік қорын барлық іс – әрекеттерде ойын арқылы дамыту қажет. Баланы дамытуда ойынды, дидактикалық тапсырмаларды өздерін қатыстыра отырып жүргізгенде ғана жетістіктерге жетуге болады. Өйткені ол барлық нәрсені өзі көріп, қолымен ұстап, ол туралы толық мәлімет алғанды қалайды. Осы мақсатқа жетудің сара жолы ол түрлі ойындар екені бәрімізге белгілі.

Ойын кезінде адамдар арасындағы қарым - қатынасты толығынан бере білу баланы белгілі ережелерге бағынуға үйретеді. Ойын арқылы балалар үлкендердің қоғамдық өмірімен таныса отырып, адамдардың қоғамдық функциясы мен олардың арасындағы қарым - қатынас ережелерін түсінуге де араласады.

«Ойын балаларға өткенді тірілтіп, болашаққа көз жүгіртуге мүмкіндік береді. Ойында кішкентай адамның мінезі, оның өмірге деген көзқарасы мен армандары айқындалады. Өздері де соны байқамастан, балалар, ойнап жүріп күрделі өмірлік проблемаларды шешуге дайындалады».

Әрбір сабақты өткізуде мұғалімнің шығармашылығы, әдіс – тәсілдерді тиімді пайдалануы, оқу іс – әрекеттерін ұйымдастыруда ойындарды қолдануы балалардың қиялын шарықтатады. Білімді меңгеру үстінде баланың ойлау қабілеті ұшталады. Ойын арқылы балалардың коммуникативті дағдыларын жетілдіру әдісі мектепке дейінгі ұйымдарда тіл

дамыту сабақтарында кеңінен қолданылады. Әр тәрбиеші ойынның нәтижесін дұрыс болуы үшін мынандай жағдайларды ескеруі қажет:

1. Әр ойынның тәрбиелік, білімділік, дамытушылық маңызын алдын-ала жете түсініп, оның балаларға қандай нәтиже беретіндігін анықтау;
2. Ойын жүргізетін орынның мүмкіндігі, ойын жабдықтарының эстетикалық талаптарға сай болуы, алдын – ала әзірлеу;
3. Топтағы балалардың жас, психологиялық ерекшеліктеріне, білім деңгейлеріне, сөздік қорына сәйкес келуі;
4. Ойын кезіндегі қозғалыс, техникалық қауіпсіздіктен қамтамасыз ету;
5. Ойынның ұйымдастырылған оқу іс – әрекетіндегі ойын элементтерінің балалардың ынтасын тартып, пәнге деген қызығушылығын арттыруға бағытталуы [1].

Ұйымдастырылған оқу іс - әрекетінде тәрбиешінің диктаторлық рөлі жойылып, оқушылар серіктестікке, ынтымақтастыққа, бірігіп жұмыс істеуге деген қызығушылықтары артады. Адамның жас ерекшелігіне қарамай, яғни адам балалық шағынан бастап кәрілікке жеткенше ойын қажеттілігі жетелеп отырады. Ал жас баланың ой - өрісі ойын арқылы дамиды. Ойын барысында баланың адамгершілік қасиеттері, өмірге деген көзқарасы, қызығушылығы қалыптасады. Ойын бір қарағанда қарапайым құбылыс не әрекет сияқты болғанымен, ол ұжымдық әрекет. Ойын арқылы баланың: қисынды ой-қабілеті дамиды; өздігінен жұмыс істеуге үйренеді; сөздік қоры байиды, тілі дамиды; зейіні қалыптасады; байқампаздығы артады; өзара сыйластыққа үйретеді; ойынның ережесін бұзбау, яғни, тәртіптілікке баулиды; бір-біріне деген бала сенімі артады; сабаққа қызығушылығы артады. Келешекте жаппай 12 жылдық білімге көшетіндіктен 12 жылдық білім беру бойынша мемлекеттік стандарт жобасын алып қарасақ та оқытудың ойын технологиясына үлкен мән берілген. «Пәндік, пәнаралық сипаттағы дидактикалық және сюжеттік, рөлдік ойындар білім алушыға өзін танытуға, жолдастарының пікірімен санасуға, көпшілік алдында сөйлеу қабілетін үйренуге, жан - жақты білімін көрсетуге мүмкіндік береді. Рөлдік, сюжеттік ойындардың көмегімен білім алушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыратын оқу міндеттерін шешуге болады [2].

Жас бала тез еліктегіш, үлгі тұтатын заттың бейнелі жағына көңіл аударғыш келеді. Тіл дамыту сабақтарын ойын арқылы өткізу адамгершілік мінез – құлықты қалыптастыруға ықпал етеді, сапалы түрде сәлемдесуге баулу, достыққа, ұйымшылдыққа тәрбиелеуге бейімдейді. Мектеп жасына дейінгі балалар үшін қарым – қатынас жасау дағдысын меңгеру үшін ойын тәсілін пайдаланған тиімді. Себебі, бала ойын арқылы айналадағы құбылысты танып, біледі.

Құзыреттілік дегеніміз - тұлғаның бойында білім, дағды, іскерлік, ерік күш-жігердің болуы. Ол, ең әуелі мектепке дейінгі оқыту үрдісінде қалыптасады. Құзіреттілік - баланың алған білімі мен дағдыларын тәжірибеде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық мәселелерді шешу үшін қолдана алу қабілеттілігі. Тіл дамыту сабақтарында коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыру мен дамытудың маңызы зор. Балалар қарым – қатынас моделдерін, мәдениеттік стереотиптерді, мәдениет образдары мен символдарын білулері керек. Бұл балалардың қазақ тілінде емін - еркін сөйлесуін қамтамасыз ете алады.

«Коммуникативтік құзыреттілік» (латынның «competere» -қол жеткізу, сәйкес келу, сөзінен шыққан) – қажетті тілдерді, қоршаған адамдармен және оқиғалармен әрекеттестікте болу тәсілдерін білуді, топта жұмыс жасау дағдыларын, ұжымдағы әр түрлі әлеуметтік рөлдерді меңгеруді қамтиды. Коммуникативтік құзыреттілік - екінші тілді үйренуші

балаларға тілдің заңдылықтарын жаттанды үйретпей, сол тілді тілдік және қатысымдық тәсілдерді орынды қолданумен байланыстыру. Коммуникативтік құзыреттілік жеке тұлғаның рухани өсуін қалыптастырады, адамдарды түсіне білуіне көмектеседі [3].

Өз іс - тәжірибемде балалардың коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыру мен дамыту жолдарын қарастырамын. Балалардың құзыреттіліктерін дамытатындай рөлдік, сюжеттік ойындарға үлкен мән беремін. Ойын үстінде бала сұранысы мен тәрбиеші тапсырмасы өзара ұштасады. Осы мақсаттарға жету үшін өз жұмысымда қазіргі заманға сай сабақтарды өткіземін, өйткені заманауи сабақ – баланың қандай да бір құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған.

Тіл дамыту сабақтарында балалардың бойында коммуникативті құзыреттілікті қалыптастырып, дамыту үшін тақырыпқа байланысты диалог, қойылымдар әзірлеу, рөлдік ойындар ойнау т.с.с. тапсырмаларды орындатуға болады. Рөлдік ойындар - интербелсенді әдістердің тиімді бір түрі. Рөлдік ойындар екіге бөлінеді:

1. Әрбір бала рөлде ойнайды.
2. Балалардың шағын топтары рөлде ойнайды.

Тіл дамыту, сауат ашу сабақтарында да рөлдік, сюжеттік ойындарды қолдануға болады. Рөлдік ойындар мектепке дейінгі балалар өмірінде елеулі орын алады. Бұл ойындар ұзақ та, қысқа да болуы мүмкін. Сюжетті - рөлді ойындар бейнелеу құралы рөл мен ойын әрекеті болып табылады. Өзінің сипаты жағынан бұлар көбінесе еліктеу, шындықты көрсету болып табылады. Мысалы, «Дүкен» ойынын ойнағанда балалар сатушы сатып алушының әрекеттеріне еліктейді. «Шаштараз», «Отбасы» ойындары арқылы айналадағы өмірді бақылауға, күнделікті өз өмірлерінен алған білімдерін ойын сюжетіне пайдалануға төселдендіруге болады. Педагог өтілген ойынға талдау жасап, оның балаларға тигізген тәрбиелік ықпалы бағалауға, өз тобындағы сюжетті - рөлдік ойындарының одан әрі басшылық ету тәсілдерін ойластыруға тиіс.

Қойылымдық ойындарда рөлдер, ойын әрекеттері қандай шығарманың, ертегінің т.б. сюжеті мен мазмұны шарттас болады. Ол сюжетті - рөлдік ойынға ұқсас. Барлық балалар ертегіні жақсы көреді, ертеке айтып берсең бар ынтасымен тындайды. Ертегі балалардың ой - қиялын, сөздік қорын дамытады.

Тіл дамыту сабақтарында кейбір тақырыптарға сай төмендегідей ойындарды ойнатуға болады: «Дүкен», «Шаштараз», «Аурухана», «Шоферлар», «Моряктар», «Жөндеу шеберханасы», «Үй» және т.б. Бұл ойындар келесідей құралдармен міндетті түрде жабдықталуы тиіс:

- стационарлық және мобильдік ойын құралдары
- көпфункционалды қызметі бар заттар: шымылдықтар, модульдар;
- ойын атрибуттары;
- киім киінуге арналған атрибуттар және т.б.;

Кейбір орталықтар бір – біріне жақын орналасқандықтан балалардың еркін қимылдауына кедергі болуы мүмкін, бұл жағдайда кеңістікті бөлу үшін шымылдық қолдануға болады. Шымылдық тек қана топты бөліп қоймайды, оған көрнекі құралдарды іліп, жұмыс барысына пайдалануға болады. Басқа сабақ өтіп жатқан жағдайда перде ілінген гардиндерді де пайдалануға болады. Сабақ біткеннен кейін перде мен планшет алынып тасталады. Полка - этажерка да топ кеңістігін бөлуге қолданылады.

Балалар еркін кеңістікте белсенді және ширақ қимылдау үшін ойыншықтар мен құралдарды орынды жайғастырған жөн. Балабақшалар мекемелерінде ойнауға қажет жағдай туғызуда, балалардың мектепке дейінгі жас ерекшеліктеріне сәйкес ойнау үшін күн тәртібі

уақытынан басқа да, құрал - жабдықпен жабдықталған жан - жақты ойын орталығына қажет орын бөліп беру керек [3].

Ұйымдастырылған оқу іс – әрекетінің үдерісінде рөлдік ойындарды қолдану арқылы көп нәрсеге қол жеткізуге болады:

- қысқа уақыт ішінде балалардың тыңдау, оқу, айту, лексика-грамматикалық дағдылары қалыптасады;
- өзін оқу қызметінің субъектісі ретінде сезінеді;
- оқу үдерісін ұйымдастырудағы жағымды психологиялық ахуалдың арқасында еркіндікті сезінеді.

Оқиғалы рөлді ойындарды сабақта пайдаланғаннан кейін оқушылар үшін сабақтың келесі тілдік біліктерін дамыту кезеңінде жұмыс жасау аса қиындық келтірмейді. Себебі оқушылардың тілдік ортадағы сөйлесу, тілдесу әрекеті үшін қажетті тілдік және коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру рөлдік ойынды қолдану барысында тиімді жүзеге асырылды.

Оқу барысында қолданылған рөлдік ойындар келесідей үш маңызды фактормен анықталады:

- тиімділік
- жемістілік
- нәтижелік

Оқиғалы рөлді ойынды пайдаланудың тиімділігінің көрсеткіші:

- балалардың пәнге деген қызығушылықтарының өзгеруінде;
- рөлдік ойынның балаларға тек білім алуға ғана емес, сонымен қатар тәрбиелік жағынан әсер етуі;
- тәрбиеші мен баланың арасындағы қарым - қатынастың нығая түсуі, балалардың үйреніп жатқан білім, білік, дағдыларына деген көзқарастарының одан әрі жақсаруы, сабақта жағымды ахуалдың орын алуы.

Ал рөлдік ойындарды қолданудың жемістілігі балалардың өтіп жатқан сабақтарға деген қанағаттық сезімінің күшеюінен байқалды.

Оқиғалы рөлді ойындарды қолданудың нәтижелілігінің көрсеткіші:

- балалардың сөйлеу дағдысының дамуымен;
- олардың оқу-танымдық мотивациясының жоғарылауымен байқалады.

Сюжетті - рөлді ойын қарым - қатынас жасау, сөйлесу саласын кеңейтуге, білім алушылар пікір айтуда мазмұнды жағына назар аударуға мүмкіндік беретін тиісті дағдыларды дамыту және машықтандыру жаттығуларындағы тіл материалдарын алдын - ала меңгеруді болжайды. Сабақта жиі қолданылатын рөлдік ойындардың түрін төмендегі кестеден көрінеді.

Кесте -1. Оқиғалы рөлді ойын түрлері

Сюжетті - рөлді ойынның түрлері	Сюжетті - рөлді ойынның қасиеттері
1. Бақыланатын	Балалар қажетті сөздерді алады
2. Белгіленген деңгейде бақыланатын	Балалар сюжеттің жалпы сипатын және өз рөлдерінің сипатын алады
3. Еркін	Балалар қарым-қатынас жағдайын алады

4. Эпизодтық	Жекелеген эпизод ойналады
5. Ұзақ	Ұзақ уақыт кезеңінде эпизодтар сериясы ойналады (мысалы, топ өмірінен)

Бақыланатын рөлдік ойын әлдеқайда қарапайым түрі болып табылады және диалог немесе мәтін негізінде құрылуы мүмкін. Бірінші жағдайда балалар базалық диалогпен танысады және оны өңдейді.

Белгіленген деңгейде бақыланатын рөлдік ойын әлдеқайда күрделі болып табылады, онда қатысушылар сюжеттің жалпы сипатын және өз рөлдерінің сипаттамасын алады. Мәселе мынаған негізделеді: рөлдік мінез-құлық ерекшеліктері тек орындаушыға ғана белгілі болады. Қалған қатысушылар олардың әріптесі қандай мінез-құлық көрсететіндігін табу маңызды және өзінің жауабы туралы тиісті шешім қабылдауы тиіс.

Еркін рөлдік ойынды жүргізген кезде балалардың өздері қандай лексиканы пайдаланғаны дұрыс, әрекет қалай дамуы тиіс екендігін шешуі тиіс, тәрбиеші рөлдік ойынның тақырыбын ғана атайды, ал содан кейін балалардан осы тақырыптың әртүрлі аспектілерін қозғайтын әртүрлі жағдайларды құрастыруды сұрайды [3].

Құрылыс ойыны – балалар әрекетінің бір түрі. Оның негізгі мазмұны қоршаған өмірді алуан түрлі құбылыстарды және соларға байланысты іс-әрекеттерді бейнелеу болып табылады. Құрылыс ойыны бір жағынан сюжетті рөлді ойынға ұқсас келеді. Және соның бір түрі деп қаралады. Олардың қайнар көзі біреу – қоршаған өмір. Балалар ойын үстінде көпірлер, стадиондар, театрлар цирктер т.б. ірі құрылыстар салады. Құрылыс ойындарында олар қоршаған заттардың, құрылыстардың көшірмесін жасап, құр бейнелеп қана қоймайды, сонымен бірге өздерінің шығармашылық ойын, жобалық міндеттерінің өзіндік шешімін енгізеді. Оқиғалы рөлді ойындарға қойылатын негізгі талаптар. Қазіргі кездегі мектепалды даярлық тобындағы сабақтарда қарым-қатынастың нақты жағдайын модельдеу үшін рөлдік ойындарды пайдаланудың өзіне тиісті талаптары бар. Олар:

1. Ойын оқу мотивациясына ынталандыруы, балалардың тапсырманы жақсы орындауға қызығушылығы мен ұмтылысын тудыруы тиіс, оны қарым-қатынастың нақты жағдайына тең жағдай негізінде жүргізу қажет.

2. Оқиғалы рөлді ойынды мазмұны тұрғысынан да, нысаны жағынан да жақсы дайындау, дәл ұйымдастыру қажет. Білім алушылардың белгілі бір рөлді жақсы орындау қажеттілігіне көздері жетуі қажет. Тек сонда ғана олардың сөздері табиғи және шынайы болады.

3. Оқиғалы рөлді ойынды бүкіл топ қабылдауы тиіс.

4. Ол міндетті түрде жағымды шығармашылық ортада жүргізіледі, балаларда қанағаттану, қуаныш сезімін тудырады. Рөлдік ойында білім алушылар өздерін неғұрлым еркін сезінсе, олар соғұрлым қарым-қатынасқа қызығушылық білдіретін болады. Уақыт өте келе онда өз күштеріне деген сенімділік сезімі, яғни әртүрлі рөлдерді ойнай аламын деген сенім пайда болады.

5. Ойын білім алушылар белсенді сөздік қарым - қатынасқа мүмкіндігінше көп тиімділікпен өңделетін сөздік материалды пайдалана алуы үшін ұйымдастырыла алады.

6. Тәрбиеші міндетті түрде рөлдік ойынға, оның тиімділігіне сенеді. Тек осындай жағдайларда ол жақсы нәтижелерге қол жеткізуі мүмкін.

7. Тәрбиешінің тәрбиеленушілермен байланыс орната білуі үлкен мәнділікке ие.

Оқиғалы рөлді ойынды дайындау, жүргізу және талқылауды басқарудағы және оқу-байланыс орнату жағдайларын құрудағы негізгі қызметті тәрбиеші де, бала да жүзеге асыруы

мүмкін. Сонымен, оқу-сөйлеу жағдайлары рөлдік ойындардың құрылымдық негізі болып табылады. Қарым-қатынасты үлгі ете отырып, оқу - сөйлеу жағдайлары рөлдік ойын құрамындағы маңызды компонент ретінде балаларды ұсынылған жағдайларға қояды. Сондықтан балаларымыз жаңа заман талабына сай білімді, жан-жақты, өз тілінде өзіндік ой - толғамын жеткізе алатын, кез келген адаммен тілдік қарым- қатынасқа түсе алатын, коммуникабельді, мәдениетті, өмірге икемделген тұлға болуы үшін оның бойында коммуникативтік құзыреттілікті дамыту педагогтердің қолында [4].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Әлметова Ә., «Сөйлеу әрекеттері түрлеріне оқыту»
2. Шайхина. Ж., «Ойын арқылы бала тілін дамыту»
3. Құлжанова Н., «Ойын мақсатын талдау және ойын мәні»
4. Момбекова Р «Ойын түрлері»

Значение биометрических данных в современном цифровом мире: двусторонняя медаль прогресса

***Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
7M04202-Құқықтану ББ бағдарламасының магистранты
Майлыбаев Ильяс Амангельдиевич***

Современный цифровой мир, характеризующийся стремительным развитием технологий и повсеместным проникновением интернета, предъявляет всё более высокие требования к безопасности и эффективности систем идентификации личности. В этом контексте биометрические данные – уникальные физиологические и поведенческие характеристики человека – становятся всё более значимым инструментом, перекраивающим ландшафт безопасности и доступа к информации. Стандартная классификация биометрических данных представляет собой деление на статические (отпечаток пальца, форма кисти, рисунок вен, форма лица, радужная оболочка/сетчатка глаза, ДНК и др.) и динамические (почерк, походка, голос, движение губ и др.) [1, с. 163]. Отпечатков пальцев до распознавания лиц, биометрия предлагает решения, кажущиеся одновременно и прорывными, и потенциально опасными. При сканировании лица система анализирует такие параметры, как расстояние между глазами, форма и длина губ, особенности носа, разрез глаз и положение бровей. Если у человека имеются уникальные черты, например, родинки или шрамы, алгоритм учитывает их при обработке изображения. Упрощенный вариант подобной

технологии применяется в смартфонах: он сравнивает сохраненное изображение с лицом пользователя, находящимся перед камерой [2]. Данная работа исследует значение биометрических данных в современном цифровом мире, рассматривая их как “двустороннюю медаль прогресса” – с одной стороны, оценивая преимущества в повышении безопасности и удобства, с другой – анализируя риски, связанные с конфиденциальностью и потенциальным злоупотреблением. Мы рассмотрим, как биометрия трансформирует различные аспекты нашей жизни, и обсудим ключевые этические и правовые вопросы, которые необходимо учитывать для ответственного и этичного использования этой мощной технологии.

Биометрическая идентификация предлагает несколько важных преимуществ по сравнению с традиционными методами аутентификации. Во-первых, она обеспечивает существенно более высокий уровень безопасности, так как биометрические данные, такие как отпечатки пальцев или распознавание лица, практически невозможно подделать или украсть. Это критически важно в банковской сфере, доступе к конфиденциальной информации и системах контроля доступа. Биометрические технологии играют ключевую роль в системах паспортного и визового контроля. Используя такие данные, как отпечатки пальцев, фотографии и другие уникальные биометрические характеристики, государства способны оперативно и точно устанавливать личность граждан и иностранных посетителей. Это помогает укреплять национальную безопасность и защищать права граждан [3]. Во-вторых, биометрическая аутентификация часто более удобна и эффективна: разблокировка смартфона по отпечатку пальца или распознаванию лица значительно упрощает и ускоряет процесс доступа к устройству. Поскольку биометрия может обеспечить разумный уровень уверенности в подлинности человека, она способна значительно повысить уровень безопасности. Компьютеры и устройства могут автоматически разблокироваться при обнаружении отпечатков пальцев авторизованного пользователя [3]. В-третьих, биометрия повышает точность и персонализацию различных услуг. В здравоохранении она предотвращает ошибки в идентификации пациентов, в транспортной сфере – упрощает проход контроля и покупку билетов, а в системах социального обеспечения – минимизирует мошенничество. Более того, биометрические системы могут быть интегрированы в различные устройства и платформы, создавая единую и удобную систему аутентификации для пользователя. В целом, биометрическая идентификация предлагает комплексное решение для повышения безопасности, удобства и эффективности в различных сферах, принося значительные выгоды как отдельным пользователям, так и организациям.

В целом, биометрическая идентификация предлагает комплексное решение для повышения безопасности, удобства и эффективности в различных сферах, принося значительные выгоды как отдельным пользователям, так и организациям. Однако, необходимо отметить, что эти преимущества достигаются при условии надлежащего учета и управления рисками, связанными с конфиденциальностью данных и потенциальными ошибками систем. Дальнейшее развитие технологий и совершенствование законодательной базы необходимо для того, чтобы максимизировать положительные стороны биометрической идентификации и минимизировать потенциальный негативный влияние на права и свободы человека. Важной задачей является разработка прозрачных и этических методов сбора, хранения и использования биометрических данных, гарантирующих их защиту от несанкционированного доступа и злоупотребления. Только при таком подходе биометрия сможет в полной мере реализовать свой потенциал и стать надежным и безопасным инструментом в современном цифровом мире.

Использование биометрических данных, несмотря на очевидные преимущества, сопряжено с рядом серьезных рисков и вызовов. Развитие цифровизации привело к широкому использованию таких уникальных персональных данных, как биометрические. Сегодня биометрика становится неким ключом к многочисленным благам цифровизации. А как известно, то, что пользуется спросом, зачастую становится объектом мошеннических действий. Исследуя опыт обработки персональных данных, мы можем сделать вывод, что в свое время и биометрические персональные данные могут быть вовлечены в процесс коммерциализации, что по своей сути недопустимо, так как это приведет к утрате их уникальности [4]. Главным риском является угроза нарушения конфиденциальности. Хранение и обработка биометрической информации требуют высочайшего уровня безопасности, так как утечка данных может привести к катастрофическим последствиям, включая кражу личности, финансовые потери и даже физическую опасность. Взлом баз данных с биометрическими данными может иметь необратимые последствия, так как в отличие от паролей, биометрические данные невозможно изменить. Кроме того, биометрические системы не всегда безупречны: погрешности в работе датчиков, изменения во внешности человека (возраст, травмы) могут приводить к ошибкам идентификации, что особенно критично в системах безопасности, где такие ошибки могут иметь серьезные последствия. Существуют и этические и правовые вопросы, связанные с использованием биометрии. Необходимо обеспечить соблюдение прав человека на неприкосновенность частной жизни, получение информированного согласия на обработку биометрических данных и предотвращение их использования для слежки и контроля. Отсутствие четкого законодательного регулирования в этой сфере создает дополнительную опасность злоупотреблений. Более того, неточности в работе некоторых биометрических систем могут привести к дискриминации определенных групп населения, например, людей с особенностями внешности или инвалидностью. Наконец, использование биометрии порождает вопросы долгосрочного хранения и управления биометрическими данными, а также возможности их использования в будущем, которые сейчас трудно предсказать. Все эти риски и вызовы требуют разработки строгих законодательных рамок, внедрения надежных технологий защиты данных и прозрачного контроля за использованием биометрической информации.

Все эти риски и вызовы требуют разработки строгих законодательных рамок, внедрения надежных технологий защиты данных и прозрачного контроля за использованием биометрической информации. Необходимо создать международные стандарты безопасности и защиты биометрических данных, обеспечивающие их конфиденциальность и недопущение их использования в незаконных целях. Ключевую роль играет прозрачность процессов сбора, хранения и обработки данных, чтобы обеспечить гражданам возможность контроля и защиты своей информации. Развитие и внедрение технологий шифрования и анонимизации биометрических данных являются необходимым условием для смягчения рисков их несанкционированного использования. Помимо технических решений, важно проводить широкие общественные дискуссии и просветительские кампании, чтобы повысить осведомленность граждан о преимуществах и рисках, связанных с биометрией, и способствовать формированию информированного согласия на обработку биометрических данных. Только комплексный подход, объединяющий технические, правовые и социальные аспекты, позволит реализовать потенциал биометрических технологий, минимизируя при этом потенциальные риски и обеспечивая защиту прав и свобод человека. Будущее

биометрии зависит от нашего способности найти баланс между инновациями и ответственностью.

В заключение, следует подчеркнуть, что биометрические технологии несут в себе огромный потенциал для улучшения различных аспектов нашей жизни, повышая безопасность и удобство во многих сферах. Однако, реализация этого потенциала невозможна без комплексного и взвешенного подхода, учитывающего все выявленные риски и вызовы. Обработка и хранение биометрических данных представляют собой сложный процесс, который осложняется такими факторами, как необходимость обеспечения безопасности персональной информации, высокие требования к вычислительным мощностям, а также потребность в масштабных системах для хранения большого объема биометрических данных. Поэтому перспективным направлением является разработка информационной системы по хранению и обработке персональных данных, которая бы соответствовала всем требованиям безопасности, имела высокие вычислительные мощности и крупное хранилище, которое бы вмещало в себя большое количество биометрических данных [5]. Строгое законодательное регулирование, внедрение надежных систем защиты данных и прозрачность процессов обработки биометрической информации являются неотъемлемыми условиями для безопасного и этичного использования биометрии. Только при соблюдении высочайших стандартов безопасности и защиты прав человека биометрические технологии смогут в полной мере реализовать свой потенциал и стать надежным инструментом в современном цифровом мире. Необходимо продолжать дискуссии и исследования в этой области, стремясь найти оптимальный баланс между инновациями и ответственностью, чтобы обеспечить безопасное и этичное будущее для биометрических технологий.

Список использованной литературы:

1. Тульских В. Д. Использование биометрических технологий в экспертно-криминалистической деятельности // Армия и общество. 2013. №1. С. 161-164.
2. Азамжон Алиев, Мухтасар Заирджон Кизи Мусаева СИСТЕМЫ ЗАЩИТЫ БИОМЕТРИЧЕСКИХ ДАННЫХ // Academic research in educational sciences. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistemy-zaschity-biometricheskih-dannyh> (дата обращения: 06.12.2024).
3. Карцан Игорь Николаевич Биометрические данные: новые возможности и риски // Современные инновации, системы и технологии. 2023. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/biometricheskie-dannye-novye-vozmozhnosti-i-riski> (дата обращения: 06.12.2024).
4. А В. Карпушина К ПОНЯТИЮ БИОМЕТРИЧЕСКИХ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ // Вестник БелЮИ МВД России. 2023. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-ponyatiyu-biometricheskih-personalnyh-dannyh> (дата обращения: 06.12.2024).

**Әйелдерге қатысты зорлық зомбылықтың алдын алудағы іс қимыл саласындағы
ұлттық заңнама**

***Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
6B04201-Құқықтану ББ бағдарламасының студенттері
Полатбай Айгерім Шайхысламқызы
Аймбетова Анаржан Серікқызы
Әлібек Еркеназ Әлібекқызы***

Соңғы онжылдықтарда, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың криминологиялық сипаттамалары түсіндіруді қажет ететін елеулі өзгерістерді тіркеді. Әлі күнге дейін отбасындағы зорлық-зомбылық жасырын болып табылады және оны азайту тенденциялары байқалмайды. Жақын адамдар арасындағы қақтығысқа негізделген мәселенің ерекшелігі мұндай зорлық-зомбылықтың алдын алудың арнайы жүйесін құру мәселесіне ерекше назар аударуды қажет етеді.

ҚР Конституциясына сәйкес ешкімге зорлық-зомбылық көрсетілмеуі тиіс (17-бап) [1]. Отбасы-тұрмыстық зорлық зомбылықтың профилактикасы және оған қарсы іс-қимыл мәселелері 2009 жылы қабылданған және мемлекеттік және өзге де органдар, Қазақстан азаматтарының тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы жөніндегі қызметінің құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық негіздерін айқындайтын «Тұрмыстық зорлық зомбылықтың профилактикасы туралы» ҚР арнайы Заңында көрсетілген [2].

Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев әйелдерге және балаларға қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық деңгейін төмендетудің маңыздылығын бірнеше рет атап өтті. Мәселен, 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына Жолдауында ол: «...қоғамдағы зорлық-зомбылық деңгейін төмендету үшін жүйелі шаралар қабылдау қажет. Бүгінгі таңда азаматтар мен қоғам белсенділерінің әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылық үшін жазаны қатаңдату қажеттілігі туралы өтініштері жиілеп кетті» деп айтты [3]. Көріп тұрғанымыздай, тұрмыстық зорлық зомбылық мемлекетте тез шешуді талап ететін мәселеге айналды. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасы ТМД мемлекеттері ішінде бірінші болып (2009 жылы) «Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл туралы» заң қабылдады, онда тұрмыстық зорлық зомбылыққа алғаш рет нақты анықтама берілді және ол үшін заңды жауапкершілікті бекіту қарастырылды.

«Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы» ҚР Заңының 2009 жылғы редакциясында алғаш рет «тұрмыстық зорлық зомбылық» ұғымы бір адамның отбасы-тұрмыстық қатынастар саласындағы басқа адамға (басқаларға) қатысты қасақана физикалық және психикалық азап шегу қаупін тудыратын құқыққа қарсы әрекеті (әрекеті немесе әрекетсіздігі) ретінде берілген. Тұрмыстық зорлық-зомбылық бұл мәжбүрлеу мен қорлау және бопсалауға байланысты заңсыз әрекеттер. Тұрмыстық немесе отбасылық зорлық-зомбылық деп бір отбасы мүшесінің екіншісіне (екіншісіне) қатысты белгілі бір мінез-құлық жүйесі түсініледі, ол билікті, бақылауды және қорқынышты сақтауға бағытталған. Тұрмыстық зорлық-зомбылық-бұл жақын адамдар арасындағы қарым-қатынастың бір түрі, біреуі екіншісіне қысым жасайды немесе оған қандай да бір зиян келтіреді. Тағы бір анықтамасы: тұрмыстық зорлық-зомбылық отбасы мүшелеріне қатысты жүйелі агрессивті

және дұшпандық әрекеттерді білдіреді, нәтижесінде зорлық-зомбылық объектісіне зиян, жарақат, қорлау немесе кейде өлім әкелуі мүмкін.

Зорлық-зомбылықтың мақсаты, әдетте, белгілі бір құқықтар мен артықшылықтарға ие болу, сондай-ақ қорлау, қорқыту, бопсалау және т. б. арқылы адамға үстемдік ету және бақылау. Тұрмыстық зорлықты келесідей бөлуге болады:

1. Күйеуі жағынан әйеліне қатысты; әйелі жағынан күйеуіне қатысты;
2. Ата-аналардың біреуі немесе екеуі де балаларға қатысты;
3. Кіші балаларға қатысты үлкен балалар тарапынан;
4. Ересек балалар мен немерелер тарапынан ата-аналарына немесе қарт туыстарына қатысты;
5. Кейбір отбасы мүшелері тарапынан басқаларға қатысты [2].

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың түрлері мынадай: физикалық, психологиялық, жыныстық және (немесе) экономикалық болып табылады. Күш көрсету зорлық-зомбылығы – дене күшін қолданып, денені ауыртып денсаулыққа қасақана зиян келтіру. Психологиялық зорлық-зомбылық адамның психикасына қасақана әсер ету, оны қорқыту, қорлау, бопсалау немесе құқық немесе денсаулыққа қауіп төндіретін, сондай-ақ психикалық, дене және жеке басы дамуының бұзылуына әкелетін әрекеттерді жасауға мәжбүрлеу (еріксіз көндіру) арқылы ар-намысы мен абыройын кемсіту. Сексуалдық зорлық-зомбылық адамның жыныстың тиіспеушілігіне немесе жыныстық еркіндігіне қауіп төндіретін құқыққа қарсы қасақана іс-әрекетті, сондай-ақ кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы іс-әрекеттерді білдіреді. Экономикалық зорлық-зомбылық – адамды заңмен көзделген құқығы бар тұрғын үйінен, тамағынан, киімінен, мүлкінен, қаражатынан қасақана айыру. Сексуалдық зорлық-зомбылық қасақана заңсыз әрекет екенін тағы бір рет атап өтеміз. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың басқа түрлерін тұжырымдауда заңсыз сипаттағы ескерту жоқ. «Зорлық зомбылықты» анықтаудағы бұл белгі оны адамға физикалық әсерді заңды қолданудан ажыратады, мысалы, қажетті қорғаныс кезінде және т. б. «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы» ҚР Заңының 4-бабы бойынша экономикалық зорлық-зомбылық бұл адамды заңда көзделген құқығы бар тұрғын үйден, тамақтан, киімнен, мүліктен, қаражаттан қасақана айыру [2]. Алайда зорлық-зомбылықты адамның қажетті заттардан, оның ішінде тамақ, киім, мүлік қана емес, сонымен қатар дәрі-дәрмектер мен медициналық өнімдерден айыру деп атауға болады деп санаймыз. «Экономикалық зорлық-зомбылық» терминінің анықтамасын нақтылау тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбанынан айырылуы мүмкін заттардың тізімін ұлғайту үшін емес, оған қатысы жоқ жағдайлардың экономикалық зорлық-зомбылыққа ұшырау мүмкіндігін болдырмау үшін қажет. «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы» ҚР Заңына сәйкес тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы шараларын қолдану кезінде туындайтын қатынастарды реттеу осы Заңның үшінші тарауында белгіленген ерекшеліктерді ескере отырып, «Құқық бұзушылықтардың профилактикасы туралы» ҚР заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады. Осылайша, үшінші тарау «Құқық бұзушылықтың профилактикасы туралы» ҚР Заңын қайталамауға, тек қана отбасы тұрмыстық қатынастар саласына қолданылатын нақты ықпал ету шараларын белгілеуге тиіс. Сонымен қатар «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы» ҚР Заңының 17-бабының 2-тармағын талдау тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жеке профилактикасының он шарасының жетеуі «Құқық бұзушылықтың профилактикасы туралы» ҚР Заңының құқық бұзушылықтардың жеке профилактикасы шараларын қайталайтынын көрсетеді. Алдағы уақытта «Тұрмыстық зорлық зомбылықтың профилактикасы туралы», «Құқық бұзушылықтың профилактикасы туралы», «Кәмелетке толмағандар арасындағы

құқық бұзушылықтың профилактикасы және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» ҚР заңдарына егжей-тегжейлі талдау жүргізу қажет, құқық бұзушылықтың профилактикасы туралы бірыңғай заң қабылдау туралы мәселені шешу қажет. Бұл жалпы талаптарды белгілеуге және барлық мемлекеттік органдар мен ұйымдардың және профилактиканың басқа да субъектілерінің жұмысын үйлестіруге мүмкіндік береді. Соңымен қатар, киберсталкингке қатысты заң нормасын қабылдау қажеттілігі туындады. Киберсталкинг-бұл адамды, адамдар тобын немесе ұйымды қудалау немесе қудалау үшін Интернетті пайдалану. оған жалған айыптау, өсек және жала жабылуы мүмкін. Киберсталкингке жеке тұлғаны ұрлау, қорқыту, вандализм, жыныстық қатынастан бопсалау немесе қорқыту немесе қудалау үшін пайдаланылуы мүмкін ақпарат жинау жатады. Киберсталкерлер бейтаныс адам да, жәбірленушіге таныс адам да болуы мүмкін. Ол интернетте бейтаныс адамдарды жасырын түрде тарта алады.

«Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы» ҚР Заңындағы жеке блокта тұрмыстық зорлық зомбылықтың профилактикасы субъектілерінің құзыреті көзделеді. Мемлекеттік органдардың құзыреттері мен ведомствоаралық өзара іс-қимылды талдау толығырақ осы баяндаманың 6-бөлімінде баяндалған. Бүгінгі таңда отбасы-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық ӘҚБтК-де және ҚК-де көзделген.

Қолданыстағы қылмыстық заңнамаға келетін болсақ, ол тұрмыстық зорлық-зомбылық саласындағы құқық бұзушылықтарды бөлек бөлмейді, ерекше жауапкершілік белгілемейді. Осыған байланысты тұрмыстық зорлық-зомбылық нысанына қарай осыған жататын қылмыстық құқық бұзушылықтарды өз бетінше жіктеуге тура келеді. Физикалық зорлық-зомбылыққа мыналар жатады: адам өлтіру (99-бап); денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру (106-бап); денсаулыққа қасақана орташа ауырлықтағы зиян келтіру (107-бап); психологиялық зорлық-зомбылыққа: өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу (105-бап); азаптау (110-бап); қауіп (115-бап); жыныстық зорлық зомбылыққа: зорлау (120-бап); жыныстық сипаттағы зорлық зомбылық әрекеттері (121-бап); он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе жыныстық сипаттағы өзге де әрекеттер (122-бап); жыныстық қатынасқа, еркектікке, лесбияндыққа немесе жыныстық сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүрлеу (123-бап); кәмелетке толмағандарды бүлдіру (124-бап) [4]. Бұл ретте, әдетте, тұрмыстық зорлық-зомбылық саласындағы құқық бұзушылықтар кешенді көрініспен, оның ішінде физикалық, психологиялық, жыныстық және экономикалық көріністермен сипатталады. 2023 жылдың шілдесінен бастап ПМ бастамасымен бірқатар басқа өзгерістер болды: 1) арыз иесінен тұрмыстық құқық бұзушылықтарды тіркеудің анықтау сипатына көшу жүзеге асырылды; 2) тараптарды қайта татуластыру мүмкіндігі алынып тасталса, енді татуласуға тек бір рет – сотта болады; 3) тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін әкімшілік және қылмыстық жауаптылық күшейтілді (қамаққа алу мерзімдерінде «дейін» деген сөз алынып тасталды). ПМ жүргізіп жатқан реформалаулардың нәтижелері 2023 жылы кейбір құқық бұзушылықтар құрамының 2022 жылмен салыстырғанда төмендегенін көрсетеді. Отбасы-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл тетігін одан әрі жетілдіру мақсатында мемлекеттік органдардың ведомствоаралық өзара іс-қимылын дамыту, отбасы мәселелері бойынша бірыңғай мемлекеттік орган құру мүмкіндігін пысықтау, заңнаманы жүйелеу және оңтайландыру талап етіледі.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Конституциясы. 1995 жыл 30 тамыз
2. Тұрмыстық зорлық – зомбылық профилактикасы туралы. ҚР заңы 04.12.2009 жыл
3. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы — Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты (akorda.kz)
4. ҚР қылмыстық кодексі. 2014 жыл 3 шілде

Құқық қорғау органдарындағы сыбайлас жемқорлық, себептері және онымен күресу жолдары

***Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
7М04202-Құқықтану ББ бағдарламасының магистранты
Сексенбаев Кайрат Маратович***

Жалпы, сыбайлас жемқорлық ежелден келе жатқан қоғам арасындағы індет болып таралған. Адамзат жер бетінде пайда болуымен оның даму эволюциясында адамның мінез-құлқының қалыптасуы кезеңінде жемқорлық іс-әрекетінің бірге өршуі белең ала бастады.

Ежелгі заманда адамзаттың дамуымен олардың қоғам болып қалыптаса бастағаны, кейін топтық кезеңге өте отырып, рулық, таптық, тайпалық және мемлекет болып қалыптасу сатысында жемқорлықтың пайда болуы ерекше мәнге ие бола бастады.

Жемқорлық (*коррупция, латын тілінен аударғанда corruptio – «сатып алу» мағынасымен түсіндіреді*) мемлекеттің басқаруындағы құрылымдарда лауазымды қызметкерлердің өздеріне тапсырылған қызметтік міндеттерін жеке бастарына пайдаланған құқық бұзушылық әрекеттері.

Мемлекеттік билік тармағында, орынға, таққа таласу немесе белгілі бір адамды сатып алу мақсатында даму жолындағы тараптардың көздегендерге жетуі үшін жемқорлық іс-әрекеттерге барып отырды.

Кейін, биліктің сатысындағы дұрыс дамуына кедергі келтіретін және қоғамның дамуына теріс әсер ететін бірден-бір фактор ретінде көріне бастады.

Билік басындағы мемлекет басшылары осы фактілердің қоғам мен мемлекет арасындағы тепе-теңдіктің қалыптасуына теріс әсер ететіндігін көре отырып, мемлекеттік биліктегі және мемлекетке қызмет ететін жұмысшылар арасындағы сыбайлас жемқорлықтың қалыптасқандығына көз жеткізді. Әрі қарай олармен күрес жүргізу жолдарын, себептері мен салдарын анықтай бастады.

Жемқорлықтың қоғамдық ортада белең алуы талай мемлекеттің құлдырауына немесе олардың басқа бір мемлекеттердің алдында әлсіреуін әкеліп соқты. Осы індеттің таралуы қазіргі кезде біздің заманымызға дейін жетіп, сан-алуан түрлі болып өзгере бастады.

Осы тақырыптың шеңберінде мемлекеттік құқық қорғау органдарының ішінде сыбайлас жемқорлықтың өршімей отырғандығы айқындала бастады. Негізі, қабылданған құқықтық нормаларға қарамай, жемқорлықтың белең алуы әрқилы сипатталып келеді.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бері сыбайлас жемқорлықпен күрес саясатын қалыптастыра отырып, бірнеше органдарды жұмылдыра бастады. Оның ішінде ТМД арасынан алғашқылардың бірі болып 1998 жылы 2 -шілдеде «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» және 2015 жылы 18-қарашада «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңын қабылдауды қоғам алдында едеуір серпініс беріп, мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саясатының бағытын оң бағалады. Алайда, бұл нәтижелер көңіл көншітпей отыр. Себебі, құқық қорғау органдары арасында сыбайлас жемқорлық әліде болса тоқтамай тұр.

Сыбайлас жемқорлық – мемлекеттік қызметте жұмыс жасайтын тұлғалардың немесе соларға теңестірілген уәкілетті адамдардың өзіне жүктелген міндеттерді жеке өзі және үшінші тұлғалар арқылы заңсыз түрде пайда табу мен қатар, пара алу-пара берумен түсіндіріледі.

Ең алдымен жемқорлықтың пайда болуына әкелетін себептерді анықтаған жөн болар. Негізінен құқық қорғау органдарына дейінгі процесте, оның ішінде қоғамның түрлі салаларындағы жемқорлықты тудыратын әдеттер мен іс-әрекеттердің бары жоққа шығарылмайды. Әу баста бала дүниеге келгеннен кейін, оның ата-анасы балабақшаға орналастырады. Осыдан бастап жемқорлықтың бірінші сатысы, яғни бірінші қадамдары пайда болады бастады. Оның ішінде мысал ретінде айта кететін болсақ, балабақшаларда орынның жеткізбеуіне байланысты жемқорлыққа тәуекел әрекеттер пайда бола бастайды. Немесе мектепке бас орын болмаған соң, оны жемқорлық әрекеттерге бару арқылы қалайда мектепке кіргізу мақсаты тұрады. Бұны көріп өскен бала үйінде, отбасында отырған кезінде ақша жайында болған әңгімелерді есту арқылы өзінің тұла бойында жемқорлықтың алғышарттары қалыптасады. Тәрбиелік мәні жағынан әкесі баласын көтермелеу мақсатында кез-келген нәрсені сатып алуға болатындығы жайында баласының бойында осы теріс ойларды сіңіре бастады.

Кейін бала өскеннен кейін, оны әскерден қалдыру бойынша, болмаса оқуға түсу кезінде үлгерімін жақсарту үшін, сондай-ақ жүргізуші куәлігін алу үшін белгілі бір соммада ақша беру керектігі жөнінде әрекет еткеннен кейін, аталған баланың бойында жемқорлықтың алғашқы белгілері баланың санасына еніп кетеді.

Әрі қарай бала жоғарғы оқу орнын бітірген соң, тұрақты жұмысқа тұру, оның ішінде мемлекеттік органдарға, құқық қорғау саласына жұмысқа кіру алдында жоғарыда аталған уланған санасымен қызметке орналасу арқылы сыбайластық жемқорлыққа әрекет етеді немесе әрекетсіздікке барады.

Қоғам бола отырып, осы мәселелерді дереу арада шешу керектігі, оның ішінде мемлекет сонау кішкентай кезінен баланың өсіп жетілуі үшін барлық жағдайды жасау керектігі көрінеді. Егерде көзге көрінбейтін бұл жәйттерге мән берілмейтін болса, онда сыбайлас жемқорлықтың одан әрі дами беретіндігі сөзсіз.

Одан кейінгі мәселе, құқық қорғау органдарындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саясатының дұрыс бағытта орындалуы. Яғни заңдарда, нормативті құқықтық актілерде сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат – жемқорлықтың пайда болуының алдын алу, қоғам мен мемлекет арасындағы бір-біріне сенімділікті арттыруға бағытталған шаралардың жиынтығы (*құқықтық, әкімшілік және ұйымдастырушылық*).

Жалпы құқық қорғау органдарында сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты одан әрі жетілдіру керек. Оның ішінде жемқорлық тәуекелділігін азайтып, қоғамның мемлекеттік органдарға сенімін арттыру қажет. Бұл дегеніміз, жемқорлыққа қарсы саясатты одан әрі әртараптандыру қажет. Бұның мысалы ретінде көптеген факторлар әсер етеді. Ең алдымен құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің жалақы, яғни еңбекақылары. Қазақстан елі нарықтық экономикаға бағытталған болса, онда шетелмен тығыз байланыста отырып, барлық тауарлардың импортталуы мен экспортталуы және шетелдік инвестицияның елге тартылуы шетел валютасымен, яки доллармен тартылатындығы мәлім. Осыған байланысты Қазақстанның экономикасының өсу қарқыны ресми түрде 5-6 пайыз, инфляция 6-7 пайызды құрайтын болса, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жыл сайынғы алатын жалақы мөлшері бірте-бірте төмендейтін бола бастады. Тағыда басқа мәселелер, соның ішінде азық-түліктің қымбаттауы олардың еңбекақыларының жан басына шаққандағы көлемі едәуір азайып кететіндігі көрінуде.

Шетелдік құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің жалақылары жоғары болуына байланысты олардың сыбайлас жемқорлыққа тәуекелділігінің азаятындығын білдіреді. Дамыған мемлекеттерде мүлдем жемқорлық мүлдем жоқ деп айтуға болмайды. Алайда, олардағы Сот жүйесі мен құқық қорғау органдары қызметкерлерінің еңбек табысы жоғары. Сонымен қатар, олардың медициналық сақтандыру мемлекет атынан жүретіндігін, яғни әлеуметтік пакеттің толық қамтамасыз етілетіндігі, құқық қорғау органдарының қоғам алдында беделін одан әрі көтеретіндігі мәлім. Мысалға айтып кететін мемлекеттер қатарына Сингапур, Грузия АҚШ және т.б.

Адам мемлекеттік қызметке тұрғаннан бастап өзінің жеке мүддесін қорғап түрлі заңсыз іс-әрекеттерге немесе әрекетсіздіктерге барады. Кейбір мемлекеттік органдарға қызметке тұрудың өзі қаражатпен шешілетіндігі ел арасында жарияламаса да белгілі нәрсе. Қоғам мемлекеттік қызметке тұратын адамдардың барлығы қаражат, туыстық немесе тамыр-таныс арқылы орналасады деп есептейді.

Қазіргі заманның талабына сай, мемлекет дамыған сайын, оның әртараптандыру бойынша қоғам алдындағы сенімділікті арттыру бойынша жұмыстарды атқару көзделеді. Сыбайлас жемқорлық әрекетінде немесе әрекетсіздігінде субъект және объект болатын болса, керісінше пара беретін мен алатын тұлғалардың арасында құқық бұзушылық пайда болған сәттен бастап екі тарапта заң алдында жауапты. Қоғам болып құқық қорғау органдарындағы жемқорлықпен күресу үшін азаматтық қоғамды жұмылдыру қажет. Ең алдымен ашықтық, жариялық және профилактикалық шараларды ұдайы жүргізіп тұру керек. Алдын-алу ескерту шараларын ұйымдастыру барысында формальды түрде қағаз жүзінде орындауға жол бермей, қоғаммен бірлесе отыра, аталған індеттің алдын алу.

Мемлекеттік органдар, оның ішінде атқарушы билік жемқорлықпен күрес бағытында бағдарламалар әзірлеп, сыбайластықтың алдын-алу бойынша кешенді шаралар қабылдауы қажет. Оның ішінде түсіндірме жұмыстар, керек десе жазасын өтеу мекемелерінде де осы бағыттағы жұмыстарды ұйымдастыру қажет.

Түсіндірме жұмыстарды жүргізуден бұрын қазіргі кезде сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру мәдениетін қалыптастыру қажет. Ғаламтордың көмегімен жемқорлыққа қарсы бейне роликтерді түсіре отырып, оның отансүйгіштікке баулитындай етіп, кең көлемде тарату көзделеді. Ең алдымен құқық қорғау органдары арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру керек, оның ішінде қоғамда құқық қорғау органдарының қызметкерлері арасында жемқорлыққа жол берілмеуі жайында айтылуы қажет.

Қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі ретінде құқық қорғау органдарының қызметкерлері арасында жүйелі түрде сыбайлас жемқорлықпен айналысу фактілерімен күресу жолдары қолға алынбай тұр. Оның себебі ретінде заңға қайшы әрекеттерге бара отырып, өзінің қарамағындағы қызметкерлердің жоғары лауазымға тағайындалған басшылар тарапынан белең алуда.

Бірден бір себеп құқық қорғау органдардың қызметкерлері арасында туыстық қарым қатынастардың бір жерде қызмет жасауына, оның ішінде бір-біріне бағынысты функциясы бойынша қызмет ететін тұлғалар заңғы қайшы келеді. Мысалы, ерлі-зайыптылардың немесе жекжаттардың бір жерде қызмет етуі яғни туыстық қатынастардың барлығы жемқорлықтық пайда болуына әкеліп соғатындығы айқын. Бұл нормативті құқықтық актілерде тікелей көрсетілген. Сонымен қатар Қазақстан қоғамы рулық бөліске бөлінетін өзінің ерекшелігін ескере келе, таптық, топтық және рулық бөлісудің жемқорлықтың пайда болуына әсер етпей қоймайтындығы анық. Бұл жерде құқық қорғау органдарындағы қызметкерлер бір-бірімен туыстық қарым-қатынаста мүлдем болмауы керек, тіпті достық қарым-қатынаста құрылған тұлғалардың аталған органдарда қызмет жасаулары мемлекеттік функциялардың жұмыс жасауына теріс әсерін береді. Осы мәселелерді қарау кезінде кадрлық қызмет жаңадан алған немесе қызмет жасаудағы лауазымды тұлғаларды толыққанды тексеруді талап етеді.

Қызметкерлерді жұмысқа алу кезінде немесе лауазымды басшылық құрамға тағайындау кезінде осы мәселеге мән беру керек. Мысалы бір аймақтың басшысы жоғары лауазымға тағайындалатын болса, оның артынан көмекшілері бірге келеді немесе ең маңызды деген лауазымдарға, сондай-ақ мемлекеттік сатып салу салаларына маңызды деген лауазымдарға өздерінің адамдарын тағайындайды. Бұған қоса, қажетті лауазымдар мен шендерде көтермелеу мақсатында пара сұрау немесе пара беру жәйттері көрінуде. Тіпті құқық қорғау органдарына жоғары оқу орындарына оқуға түскен тыңдаушылар және курсанттардың арасында сенбі-жексенбі күні белгіленген демалысқа шығуының өзі ақшамен шешілетіндігі белгілі болса, сол оқу орнын тәмамдап шыққан жас түлектен сыбайлас жемқорлыққа бармауына кепіл жоқ. Оқу орнын аяқтаған қызметкер кез-келген мәміленің ақшамен шешілетіндігін білген соң әрі қарау жұмыстан шығуы фактілері тіркелуде. Оның үстіне қазіргі даму үдерісінде жалақының аздығы қызметтен кетудің бір себебі ретінде көрінуде.

Құқық қорғау органдарындағы бір мәселе, яғни сыбайлас жемқорлыққа көмектескен тұлғалардың құқықтарын қорғау және олардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Азаматтық қоғамның сенімділігін арттыру мақсатында көмектескен тұлғаларды көтермелеу қажет, оның ішінде көтермелеу қаражатының мөлшері жоғары болған кезде өзінің жемісін береді. Қазіргі кездегі белгіленген қаражат көлемі төмен. Сонымен қатар, көмектесуші тұлғаларды тек қана қылмыстық құқық бұзушылық үшін қолданбай, әкімшілік құқық бұзушылық кезінде де қолданған дұрыс. Бұдан басқа көмектесуші тұлғалардың жеке қауіпсіздігін заңды түрде қамтамасыз етуді талап етеді. Көбінесе көмектесушілер мінез-құлқындағы ар-ождан, ұят секілді моральдық сезімге бойы алдырып, жемқорлық іс-әрекетті немесе әрекетсіздікті көре, біле тұра жарияламауға шешім қабылдайды. Қоғамда жалпы сыбайлас жемқорлықпен күресу саясатында ашықтыққа, жариялыққа жол беру қажет екендігі көрініп тұр. Кез-келген адам жемқорлықты білген, я болмаса байқаған жағдайда дереу арада хабарлауын өзінің қоғам алдындағы борышы ретінде санауы керек.

Құқық қорғау органдарындағы тағы бір өзекті мәселелердің бірі ол мемлекеттік сатып салу – сату шараларының дұрыс жүргізілмеуі жемқорлықтың алғышарттарын тудырады.

Құқық қорғау органдары арасында мемлекеттік сатып алу шаралары сыбайлас жемқорлықтың пайда болуына әкеледі. Шаруашылыққа қажетті заттарды ашық интернетке жарияламай, байланысы бар адамдарға ұсыну арқылы, өздерінің үстіндегі маржасын алып отыру фактілері бойынша бірнеше қылмыстар тіркелуде. Мысалы, белгілі бір ескерткішті жасау ішінде қаражат бөлінсе, сол ескерткішті жасайтын адаммен алдын ала сөз байластыққа бару, лауазымын асыра сілтеу арқылы заңсыз қаржы табу көздерін айғақтайды.

Құқық қорғау органдарында сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасағаны үшін жазаның бұлтартпастығы қағидаттары бекітілген. Яғни қызметкерлердің жасаған құқықбұзушылықтары үшін жемқорлыққа қатысты қабылдаған шешімдердің міндетті түрде орындалу принципін ұстану қажет. Жемқорлықпен жазаланып жатқан қызметкердің әрі қарай жазадан құтылу үшін әрі қарай кез-келген мәмілені сатып алу қағидасын көздей отырып, оданда әрі жемқорлық әрекетіне жол береді.

Құқық қорғау органдарының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың түсінігін – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өз өкілеттіктері шегіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, оның ішінде қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою жөніндегі, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру және олардың салдарларын жою жөніндегі бағыты ретінде сипаттайды (сыбайлас жемқорлықтың алдын алу – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің алдын алу шаралары жүйесін әзірлеу және енгізу арқылы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды зерделеу, анықтау, шектеу және жою жөніндегі қызметі).

Құқық қорғау органдары арасында аталған індетпен күресу үшін алдын-алу шараларын жүргізу қажет. Яғни, құқықбұзушылық жасағанға дейінгі әрекеттер мен әрекетсіздіктердің алдын-алу қажет деп түсіндіріледі. Кейбір мемлекеттерде алдын-алу шаралары ретінде құқық қорғау органдарына жемқорлықпен қабылданған қызметкерлерді түгел бөлімшесімен бірге қызметтен тайдырып, жаңадан қызметкерлерді алуды көздейді. Егерде жемқорлықтың алдын алу шараларын жүргізу тиімсіз болған жағдайда ғана, жеке-жеке баға беру арқылы заң арқылы тиым салуды жолға қою қажет. Заңда «сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық» түсінігін былайша түсіндіреді, - бұл үшін заңда әкімшілік немесе қылмыстық жауаптылық белгіленген, сыбайлас жемқорлық белгілері бар құқыққа қайшы, кінәлі түрдегі іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік). Онымен «сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган» – Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын қалыптастыру мен іске асыруды және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласында үйлестіруді, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың алдын алуды, анықтауды, жолын кесуді, ашуды және тергеп-тексеруді жүзеге асыратын мемлекеттік орган және оның аумақтық бөлімшелері ретінде анықталып, күреседі. Дегенмен, әрбір құқық қорғау органдарының өздерінің лауазымы шеңберінде біркелкі саясатты ұстана отырып, жемқорлықпен қарсы күрес бағытында бірлесе отырып күресуді қамтамасыз етудің мәні зор. Мысалы бірнеше құқық қорғау органдары кездесулер, семинарлар т.б. отырыстарды, жиындарды өткізу арқылы өзекті мәселелерге бірге тоқтала отырып, жемқорлықтың жолында жойылу көздерін анықтауды көздеулері керек. Мысал ретінде Мемлекеттік лауазымға не мемлекеттік немесе соларға теңестірілген функцияларды атқаруға байланысты лауазымға кандидаттар болып табылатын адамдар өздері лауазымды атқаруға үміткер ұйымның басшылығын осы ұйымда жұмыс істейтін жақын туыстары, жұбайы және (немесе) жекжаттары туралы жазбаша

нысанда хабардар етуге міндетті. Сондай-ақ құқық бұзушылық байқалған кезден бастап үш ай ішінде оны ерікті түрде жоймаса, осындай бағыныстылықты болғызбайтын лауазымға ауысуға тиіс, ал осындай ауысу мүмкін болмаған кезде осы қызметшілердің біреуі лауазымынан шығарылуға немесе көрсетілген функциялардан өзгедей босатылуға тиіс деп көрсетілген.

Қорытындылай келе, құқық қорғау органдарындағы жемқорлық мәселесі өте өзекті болып отыр. Бүгінгі күнде Қазақстан Республикасы жемқорлық бойынша алдыңғы қатарларға кіретіндігін атайтын болсақ, еліміздің дамуына оның мемлекеттік аренада ойып тұрып орын алатын мемлекеттер қатарына кіре алмайтындығы алаңдатады. Егер мемлекетті озық 30 мемлекеттің қатарына кіруге талпынатындығымызды мақсат қылып қоятын болсақ, осыған қатысты нақты шараларды атқару қажет.

Өскелең ұрпақты рухты, елін сүйгіш азамат қылып қалыптастыратын болса, жемқорлық секілді теріс әрекеттердің жолдарын түбімен қоғам және мемлекет болып жұмыла, қатаң тәртіппен жұдырықтаса күресу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. 2015 жылғы 18 қарашадағы №410V «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңы, электрондық ресурс - adilet.zan.kz;
2. Алауханов Е. Сыбайлас жемқорлықпен күресу: теория және практика – Алматы; Заң әдебиеті, 2009-240б;
3. Кемельбеков С.Т. Сыбайлас жемқорлықты қылмыс құрамында көзделген бағалылық белгілері: оқу құралы/ С.Т. Кемельбеков; Қазақстан Республикасы экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа күрес агенттігі, қаржы полициясы академиясы- Астана:ҚПА, 2012- 124б.

Проблемы правового регулирования государственных закупок: законодательство республики казахстан и зарубежный опыт

Ержанов Диас Даниярович
магистрант 2-го курса образовательной программы 7M04201-Юриспруденция
Актюбинского регионального университета им. К.Жубанова
Научный руководитель: PhD, Нурутдинова А.Ж.

Приобретение товаров, работ и услуг для государственных нужд являются одним из направлений участия публичных образований государства в экономической жизни страны. Высокая значимость государственных закупок обусловлена, прежде всего, их особой целевой направленностью, так как они нужны для удовлетворения потребностей государства, обеспечения его жизнедеятельности, выполнения государством своих функций.

Государственные закупки являются важным механизмом, направленным на эффективное использование бюджетных средств и удовлетворение потребностей государства и общества. Их правовое регулирование имеет первостепенное значение для обеспечения прозрачности, справедливости и конкурентоспособности процедур закупок.

В Республике Казахстан основным законодательным актом, регулирующим государственные закупки, является Закон «О государственных закупках» от 4 декабря 2015 года, который содержит основополагающие принципы, порядок, способы проведения государственных закупок. Например, согласно закону, рассмотрены девять принципов, направленные на соблюдение прозрачности, конкурентоспособности и эффективности в закупочных процедурах [1].

Однако, как показывает практика далеко не всё прозрачно в сфере государственных закупок, учитывая тот факт, что согласно имеющимся данным 80 % коррупционных правонарушений связаны с нарушением законодательства в сфере государственных закупок [2]. Основными проблемами являются: низкий уровень конкуренции, хотя ст.4.3 закона «О государственных закупках» имеется принцип «добросовестной конкуренции среди потенциальных поставщиков, недопущения сговора между участниками закупок»; отсутствие прозрачности и контроля ст.4.4 принцип «открытости и прозрачности процесса государственных закупок, в том числе с соблюдением законных прав поставщиков на коммерческую тайну...» [1] и в принципе наблюдается несоблюдение принципов осуществления государственных закупок согласно законодательству.

Также по итогам III квартала 2024 года Управлением государственных закупок Кызылординской области выделено на 37,6 млрд. тенге было объявлено 1013 конкурса государственных закупок. Количество конкурсов увеличилось на 10 процентов по сравнению с отчётным периодом за 2023 года. Из 1013 конкурсов 513 были проведены открытым конкурсом, 2-аукционом, 245-рейтингово-балльной системой, 253-квалификационным отбором [3]. 37,6 млрд достаточно сумма, выделяемая с бюджет, которая требует рационального и прозрачного использования выделенных средств.

Однако, несмотря на выстроенную систему в законодательстве остаются определенные недостатки, включая бюрократию, риск коррупции и низкую эффективность в проведении закупок. Эти аспекты нуждаются в дальнейшем совершенствовании для повышения надежности и эффективности системы:

1. Коррупция и несоблюдающий конфликт интересов: кулуарные договорённости участников государственных закупок, участие «своих» подставных компаний.

2. Непрозрачность процедуры: отсутствие полного доступа к информации о закупках для участников и общественности, недостаточная открытость конкурсов, тендеров, рассмотрение заявок конкурсной и аукционной комиссией, где повышается коррупционный риск непрозрачности принятия решения.

3. Некачественная подготовка технической документации, неточные или избыточные требования к поставщикам, ошибки в спецификациях, что приводит к спорам и задержкам сроков государственных закупок.

4. Неэффективное использование ресурсов, например, закупка товаров, услуг и работ не соответствует реальной потребности, перерасход бюджета или закупки по завышенным ценам.

Приведённые вопросы указывают на необходимость реформирования системы государственных закупок в Казахстане, включая совершенствование законодательной базы, повышение прозрачности и конкурентности, а также цифровизации самого процесса государственных закупок.

На сегодняшний день, в Мажилисе Парламента РК рассматривается законопроект «О государственных закупках», но помимо законодательных изменений по нашему мнению, необходимо обратить внимание на зарубежный опыт регулирования государственных закупок, накопленный такими странами, как США, ЕС и Сингапур, которые показывают успешную реализацию механизма государственных закупок, соблюдающих детализированные и прозрачные процедуры, направленных на повышение ответственности и справедливости участников процесса. Рассмотрим несколько ключевых примеров:

США: система государственных закупок основана на Законе о федеральных закупках, регулирующих процессы через централизованные цифровые платформы. Эти платформы обеспечивают строгий контроль за закупками, а также позволяют всем заинтересованным сторонам отслеживать их [4];

Европейский Союз: в ЕС закупки регулируются Директивой 2014/24/EU, которая вводит строгие стандарты на обеспечение открытого доступа к процедурам закупок, включая защиту данных, а также жесткие требования к выбору поставщиков [5].

Сингапур: Сингапур внедрил электронную платформу GeBIZ, которая минимизирует коррупционные риски и способствует полной автоматизации закупок, упрощая контроль и управление процессами [6].

Все эти страны демонстрируют успешные подходы к повышению прозрачности и оптимизации закупочных процедур, что может быть полезным для Казахстана в улучшении национальной системы закупок.

При сравнении казахстанской системы государственных закупок с международными стандартами можно отметить несколько направлений для усовершенствования:

- усиление контроля и мониторинга: использование практик ЕС по мониторингу закупок, включая независимые комитеты для предотвращения конфликтов интересов.

- цифровизация и автоматизация: США и Сингапур успешно внедряют цифровые платформы, такие как GeBIZ и SAM.gov, позволяя более эффективно управлять закупками и минимизировать риски коррупции. Подобная система может быть адаптирована в Казахстане для повышения оперативности и удобства.

- защита данных и кибербезопасность: введение стандартов защиты данных, аналогичных европейским, позволило бы Казахстану обеспечить безопасность информации в системе закупок, предотвращая утечку данных и обеспечивая конфиденциальность.

Правовое регулирование государственных закупок требует постоянного совершенствования, чтобы соответствовать международным стандартам и удовлетворять потребности как государства, так и общества. Казахстан добился значительного прогресса в этой области, однако для достижения лучших результатов можно использовать опыт других стран. Внедрение дополнительных механизмов контроля, автоматизация процессов и усиление защиты данных – это возможные шаги, которые повысят прозрачность и конкурентоспособность системы государственных закупок.

Для решения проблем государственных закупок необходимы структурные изменения и повышение прозрачности процессов. Основные пути решения включают: повышение принципа транспарентности и внедрение цифровых решений, развитие и усовершенствование системы электронных закупок, в том числе прозрачное осуществление всех этапов конкурса (тендера), может значительно снизить коррупционные риски. Это позволит более эффективно контролировать выполнение условий контрактов и упростить участие общественного мониторинга государственных закупок. А также использование международного опыта как например, прочная законодательная база по противодействию коррупции, доступность и активность общественного контроля государственных закупок повысят прозрачность и открытость процесса государственных закупок.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан «О государственных закупках» от 4 декабря 2015 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434>
2. Отчёты о проделанных работы // [https://www.gov.kz/memleket/entities/kyzylorda-satyp-
alu/press/article/details/137011?lang=ru](https://www.gov.kz/memleket/entities/kyzylorda-satyp-alu/press/article/details/137011?lang=ru)
3. Материалы сайта // [https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-state-procurements-and-
corruption/30791190.html](https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-state-procurements-and-corruption/30791190.html)
4. Правила и особенности организации государственного заказа в США // [https://cyberleninka.ru/article/n/pravila-i-osobennosti-organizatsii-gosudarstvennogo-zakaza-v-
ssha/viewer](https://cyberleninka.ru/article/n/pravila-i-osobennosti-organizatsii-gosudarstvennogo-zakaza-v-ssha/viewer)
5. Принципы правового регулирования государственных закупок в Европейском Союзе // <https://aprp.msaf.ru/jour/article/viewFile/357/327>
6. Государственные закупки в Сингапуре // <https://elibrary.ru/item.asp?id=44504817&pf=1>

Қазақстан Республикасында қылмыстың алдын алуды ұйымдастыру

***Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
магистранты Мурзагалиев Жедельбек Наримаевич***

Адамзат өзінің өмірінің алғашқы кезеңдерінде де қылмысты тек жазалау арқылы шектеу қиын және мүмкін емес екенін түсінді. Қылмысты ескерту тиімдірек болып саналады.

Ежелгі грек философы Платон мен ежелгі көрнекті ойшыл Аристотель қоғамда адамдарды қылмыстан алшақтататын заңдар болуы керек деп сенген XVIII ғартушысы Монтескье «жақсы заң шығарушы қылмыс үшін жаза туралы емес, қылмыстың алдын алу туралы қамқорлық жасайды. Ол моральды жақсарту үшін көп жазаламауға тырысады». Бұл идея Ч.Беккарийдың «Қылмыстар мен жазалар» туралы еңбегінде егжей-тегжейлі құқықтық дәлел алды. Оған бүсініктеме бере отырып, Вольтер қылмыстың алдын-алу өркениетті қоғамды шынайы заң деп тұжырымдады [1; 89].

Қылмыстың алдын-алудың жаһандық проблемасы XIX-XX ғасырлардағы белгілі заңгерлер мен қоғамтанушылардың еңбектерінде қарқынды дамып келеді. Қазір алдын алу қызметі қылмыстың себептерін жою мақсатында қоғамдық қатынастарды әлеуметтік реттеудің бір құралы ретінде қарастырылады: экономикалық-әлеуметтік, тәрбиелік-педагогикалық, ұйымдастырушылық және құқықтық сипаттағы шаралардың өзара әрекеттесуі ретінде; қылмыстың алдын-алудың әртүрлі деңгейлерінің үйлесімі ретінде.

Сондықтан біздің мемлекетіміздің алдында тұрған, оның дамуындағы ең прогрессивті тенденцияларды жан-жақты ынталандыруға тырысатын маңызды міндеттер қатарында қылмыстың алдын-алу мәселесі тұр. Нарыққа, көп салалы экономикаға, кірістерді саралауға бара отыры, осы күрделі жолда құқық бұзушылықтардың себептері жойылады, ал біздің құқық қорғау жүйеміз қылмыстың объективті түрде сөзсіз өсуін тоқтата алады деген иллюзияға бой алдыруға болмайды. Дегенмен біздің қоғамның құқықтық мемлекет құру жөніндегі күш-жігері қылмыстарды анықтауға, кінәлілерді әшкерелеуге, оларды түзетуге және жасалған қылмыс үшін жазаның бұлтартпастығы қағидатын қамтамасыз ететін қылмыстың алдын-алу бағыттарының бірі ретінде қайта тәрбиелеуге ғана емес, тұрақты түрде шоғырландырылуға тиіс.

Кең мағынада, қылмыстық жауапкершілік ескерту бірі болып табылады, өйткені қоғам қылмыскерді жазалау арқылы олардың жаңа қылмыстар жасауының алдын-алуға және оның мысалында басқа моральдық тұрақсыз адамдардың осындай әрекеттерінен аулақ болуға тырысады. Алайда қылмыспен күресте жетекші рөлді оны ескерту, алдын алу, яғни қылмыстың себептері мен жағдайларын әлеуметтік қауіпті әрекетке әкелмес бұрын жою немесе бейтараптандыру атқарады. Әдебиеттер мен ережелерде қылмыстың немесе нақты қылмыстардың «ескерту», «алдын алу», «болдырмау» терминдерін табуға болады. Олар семантикалық жағынан жақын және жиі бір-бірін алмастырады, бірақ белгілі бір нюанстарға ие және тиісті семантикалық жүктемені көтереді [2; 122 бет].

Қылмыстың алдын алу – бұл қылмыстың себептері мен жағдайларн жоюға немесе оларды бейтараптандыруға (әлсіретуге, шектеуге) бағытталған және сол арқылы қылмыстың азаюына ықпал ететін мемлекеттік және қоғамдық сипаттағы шаралардың үйлесімді көп деңгейлі жүйесі. Қылмыстардың алдын-алу: терең ойластырылған және өзара байланысты іс-шараларды жүзеге асыруды; мемлекеттік және қоғамдық шаралардың өзара іс-қимылын; қажет болған жағдайларда көмекші роль атқаратын мәжбүрлеу шараларымен ұштасыра отырып, экономикалық, тәрбиелік және мәдени сипаттағы шараларды жүргізуге болжайды;

құқық бұзушылықтарды немесе қылмыстарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою; қоғамның адамдардың қандай да бір теріс қылықтарына, олардың әдепсіз мінез-құлқына Заңның және құқық тәртібінің бұзылуына әкем соғатын қоғаммен неғұрлым терең қақтығыстардың алдын алу мақсатында уақытылы ден қоюы.

Қылмыстың алдын алу мәселелері қоғам мен мемлекеттің басты назарында болуға тиіс. Қылмыстың алдын алу жоспарлануы мүмкін және болуы керек. Алайда жоспарлар декларативті сипатта болмауы керек, бірақ құқық қорғау жүйесінің материалдық-техникалық және кадрлық қамтамасыз етілуін ескере отырып нақты болуы керек.

Қылмысқа қарсы күрес, оны жоспарлау, аймақтар арасында, олардың ішінде және осы күресті басқаратын органдар арасында үйлестіру қажет, өйткені қылмыс шекараны танымайды. Сондықтан қылмыстың алдын-алу, ең алдымен, құқық қорғау және басқа да мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқарудың, бүкіл елдегі қоғамдық құрылымдардың мақсатты қызметімен үйлесімді жұмысты қажет етеді.

Қылмыстың алдын-алу мәселелері бойынша жарияланған алғашқы ғылыми еңбектердің бірі Гельфанд И.А. мен Михайленко П.П.: 1964 жылы «Заң әдебиеті» баспанасынан шыққан «қылмыстың алдын-алу – қылмысты жою үшін күрестің негізі» атты ұжымдық монографиясы болды. Онда авторлар қылмыстың алдын-алу саласында қолданылатын терминологияны талқылай отырып, «алдын-алу», «жолын кесу» терминдерінің мазмұнындағы айырмашылықтарды іздемеу керек деп мәлімдеді және осы терминдердің мазмұны біртұтас – бұл мағынада олар алдын-алу, содан кейін жеке адамдарда қоғамға зиян келтіретін кез-келген заңсыздықтың пайда болуын болдырмайтын шаралар қабылдау қажеттілігі туралы ойды білдіретін синонимдер болып табылады.

Еңбектері 70-ші жылдары пайда болған басқа авторлар, керісінше, осы терминдердің мағынасындағы айырмашылықтыбаса айтады. Атап айтқанда, А.Г. дәрігер мен А.Ф.Зелинскийдың «болдырмау» және «алды-алу» терминдерін ажырата отырып, «болдырмау» белгілі бір қылмыс жасауға кедергі жасауды, «алдын-алу» - қылмыс жасаға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жоюды білдіреді.

Олардың пікірінше, «алдын-алу» қылмыстың себептері мен жағдайларын анықтау, жою процесін, ал «болдырмау» жоспарланған және дайындалған қылмыстарды болдырмауды қамтуы керек.

Қылмыстың алдын алу шараларын жіктеудің мақсаты – әрқайсысы белгілі бір қасиеттерге ие топтарға бөлу.

Ескерту шараларын ғылыми зерттеу әдісі ретінде жіктеу қатаң талаптарға бағынады: ол, атап айтқанда, әртүрлі субъектілер жүзеге асыратын шаралардың бүкіл шеңберін қамтуы, қылмыстың алдын алу шараларын іс жүзінде қолдануды жеңілдетуі; оларды жүргізу әдістемесін жетілдірудің теориялық негізін құруы керек. Бұл талаптарды барынша қанағаттандыру әртүрлі критерийлерге негізделген жіктеу жүйелерін құру кезінде мүмкін болады.

Қылмыстың алдын алу шаралары әртүрлі белгілері бойынша да жіктелуі мүмкін (ықпал ету нысанасын, реттеу саласын және т.б. ескере отырып). Осылайша, барлық шаралар әлеуметтік-экономикалық, мәдени-тәрбиелік, идеологиялық, ұйымдастырушылық, құқықтық және т.б. болып бөлінеді.

Қылмыстың алдын алудың арнай шараларын жіктеудің дәлдігін қамтамасыз етудің міндетті шарттарының бірі оларды қолдану саласын, әсер ету объектілерін, жұмыс істеу параметрлері мен ауқымын ескере отырып топтастыру болып табылады. Бұл тізімге қылмыстық мінез-құлықтың әртүрлі мотивтерін қосуға болады (қызғаныш, өзімшілдік, кек

алу және т.б.); құқық тұрғысынан әртүрлі қылмыскерлер тобы (бас бостандығынан айыру орындарында, жұмыс орнында жазасын өтеп жатқан адамдар, жазасн өтегеннен кейін әкімшілік қадағалау қолданылатын адамдар).

Қылмыстың алдын алу шаралары, ең алдымен, олардың негізгі бағыттары мен міндеттері бойынша жалпы және арнайы криминологиялық деп жіктелуі керек сияқты. Олар бойынша жіктелуі мүмкін:

- шешілетін мәселелердің сипатына (әлеуметтік-экономикалық, мәдени-тәрбиелік, құқықтық, ұйымдастырушылық және т.б.);
- салалар (жалпы жіне нақты кәсіпорындар мен мекемелер бойынша);
- нормативтік актілермен реттеу сипаты (процессуалдық және процессуалдық емес, тйым салатын, шектейтін, міндеттейтін және т.б.);
- ықпал ету бағытының сипатына (қылмыс жасаған адамдарға әсер ету шаралары; жекелеген қылмыстың жолын кесу жөніндегі шаралар; қылмыстардың себептерін және оларды жасауға ықпал ететін жағдайларды жою жөніндегі шаралар);
- субъектіге (мемлекеттік органдар, қоғамдық құрылымдар, әкімшілік және т.б. жүзеге асырады);
- қылмыстың әртүрлі санаттарына (қасақана, абайсызда, пайдакүнемдік, зорлық-зомбылық);
- қылмыскердің жеке басының әлеуметтік жағдайы, жасы және басқа демографиялық мәліметтері, мысалы, әлеуметтік жағдайы, өткен соттылығы, жұмыс істемейтін және оқымайтын, паразиттік өмір салтын жүргізетін және т.б.
- қылмыстың себептеріне бағытталу сипаты (теріс құбылыстарды жою; қылмыстың субъективті себептерін жою; қылмыс жасаға ықпал ететін жағдайларды жою) [3; 28].

Табиғаты, мазмұны мен маңыздылығы бойынша қылмыстың алдын-алудың жалпы шаралары өте алуан түрлі. Бұл қылмыстың себептері мен жағдайларын жоюға ықпал ететін әлеуметтік-экономикалық және мәдени-тәрбиелік шаралар. Олар арнайы шаралардың әлеуметтік-экономикалық және идеологиялық негізін құрайды. Оларсыз қылмыстың себептері мен жағдайларын жоюдың кез-келген арнайы әдісі тиімсіз. Біздің пікірімізше, мұнда халықтың неғұрлым осал топтарын әлеуметтік қорғау, халықтың табысын индекстеу, салық салу саясаты, халықтың жұмыспен қамтылуын және оның материалдық жағдайларын бақылау, жұмыссыздарды жұмысқа орналастыру және оларға көмек көрсету, қоғамдық қатынастарды жетілдіру, адамдарды одан ірі рухани байыту, халықтың барлық топтарының құқықтық мәдениетін арттыру және т.б. сияқты жалпы алдын-алу шараларының маңызды мақсаттарын көрсету қажет.

Айта кету керек, адамдардың қажеттіліктерінің өсіп келе жатқан деңгейі мен олардың нақты мүмкіндіктері арасындағы қайшылықтарды жоюға ұмтылу адамдардың материалдық өмір сүру деңгейін арттыру арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Алайда, халықтың өмір сүру деңгейін жоғарылатудың маңызы тек қана емсе, өйткені ол жеке тұлғаның одан әрі дамуы мен жетілуі үшін, адамның рухани, зияткерлік қажеттіліктері мен қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін материалдық жағдайларды қамтамасыз етеді, бұл қылмысты жою және оны тудыратын себептер үшін өте маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Оспанов С.Д. Уголовное право (общая часть). Учебник. Алматы: Юридическая литература, 2003
2. Алауханов Есберген. Криминология Учебник. Алматы. 2008., 429б.
3. Каиржанов Е.И. Преступность – явление социальное.// Предупреждение преступности. 2011 №1. 45б.

Порядок применения условно-досрочного освобождения от отбывания наказания к лицам, осужденным к пожизненному лишению свободы

Кулфаизова Лунара Жумагуловна
магистрант 1-го курса образовательной программы 7М04202-Юриспруденция
Актюбинского регионального университета имени К.Жубанова

Одним из острых вопросов является порядок применения условно-досрочного освобождения во время отбывания наказания к лицам, осужденным к пожизненному лишению свободы.

Согласно п.6 ст.72 УК РК «Лицо, отбывающее назначенное судом пожизненное лишение свободы, может быть освобождено условно-досрочно, если судом будет признано, что оно не нуждается в дальнейшем отбывании этого наказания и фактически отбыло не менее двадцати пяти лет лишения свободы. В случае если лицо, отбывающее назначенное судом пожизненное лишение свободы, выполнило все условия процессуального соглашения, оно может быть освобождено условно-досрочно после фактического отбытия не менее пятнадцати лет лишения свободы». Двадцать пять лет – это довольно большой срок, по сравнению с некоторыми государствами, например, в США срок, необходимый для ходатайства об условно-досрочном освобождении, составляет 15 лет. В тоже время в ряде штатов Америки вообще запрещается условно-досрочное освобождение при пожизненном лишении свободы. В Казахстане 15-летний срок для осужденных к пожизненному лишению свободы, необходимый для ходатайства об условно-досрочном освобождении, действует только в случае выполнения всех условий процессуального соглашения. Если с осужденным к пожизненному лишению свободы было заключено процессуальное соглашение о сотрудничестве, то действует немного иной порядок.

Но, в случае, если осужденный фактически отбыл определенную часть наказания в виде лишения свободы, предусмотренную соответствующими частями статьи 72 УК РК, это не означает, что в отношении него, можно принять положительное решение об условно-

досрочном освобождении или замене оставшейся части наказания более мягким его видом. На это особое внимание уделяется в нормативном постановлении Верховного Суда РК от 02.10.2015 года «О судебной практике условно-досрочного освобождения от отбывания наказания, замены наказания более мягким видом наказания и сокращения срока назначенного наказания». Суд при вынесении решения об освобождении рассматривает фактическое отбытие установленной части срока лишения свободы лишь как одно из условий возможности выхода на свободу. Но данное условие является обязательным правовым требованием для применения механизма условно-досрочного освобождения.

При применении условно-досрочного освобождения от пожизненного лишения свободы законодательство на сегодняшний день не предусматривает особых исключительных требований, не считая необходимости фактического отбытия срока в размере 25 лет. В отношении этих лиц устанавливаются общепринятые требования – отсутствие нарушений порядка отбывания наказаний, положительные характеристики. Очень важным требованием реализации условно-досрочного освобождения является именно уверенность уполномоченных органов в отсутствии общественной опасности со стороны осужденного, факта осознания своей вины осужденным, невозможности совершения повторного противоправного деяния. Вышеуказанные характеристики дают возможность определить, насколько осужденный исправился и может претендовать на условно-досрочное освобождение. Особенно это актуально в отношении лиц, осужденных пожизненно и подавших ходатайство в суд об условно-досрочном освобождении.

Таким образом, решение об условно-досрочном освобождении человека, осужденному к бессрочному лишению свободы принимает только суд на основании представленных документов администрацией пенитенциарного учреждения, в котором отбывает наказание осужденный человек.

В случае отказа суда в условно-досрочном освобождении от отбывания наказания при отсутствии оснований повторное внесение в суд представления может иметь место не ранее чем по истечении 3 лет со дня принятия судом решения об отказе для осужденных, отбывающих пожизненное лишение свободы.

Согласно мнению национальных экспертов в области уголовно-исполнительной деятельности, первый случай условно-досрочного освобождения в Казахстане может состояться примерно к 2025 году. Этот случай касается мужчины, который был приговорен к пожизненному лишению свободы более двадцати лет назад. На сегодняшний день, по мнению экспертов, он ведет себя рационально и адекватно, занимается самообразованием и является достаточно развитым.

Как и при применении условно-досрочного освобождения ко всем осужденным, так и в отношении лиц, которые пожизненно отбывают наказание, нужно все вопросы решать индивидуально. Применение условно-досрочного освобождения к данным осужденным требует учета индивидуальных особенностей материалов уголовного дела и поведения осужденного в учреждениях уголовно-исполнительной системы. Также необходимо наличие достаточных подтверждений оснований для освобождения, в том числе в виде соответствующих документов.

Таким образом, индивидуальный подход вынесения решения об условно-досрочном освобождении при пожизненном лишении свободы, скорее всего, заключается лишь в учете характера и степени общественной опасности того преступления, за которое лицо осуждено пожизненно. Безусловно, индивидуальный подход при принятии решения основывается на

тщательном изучении личности осужденного, включая степень его исправления, изменения в поведении и отношение к общественным ценностям и окружающим.

Помимо индивидуального подхода к лицам, находящимся в бессрочной изоляции, необходимо решить вопрос об изменении условий лишения свободы в случае окончания срока, предоставляющего возможность осужденному, обращаться с прошением об условно-досрочном освобождении. Осужденные, которые могут быть освобождены, должны адаптироваться к социальным отношениям и жизни среди людей.

В соответствии с статьями 146 и 147 УИК РК, условия камерного содержания предполагают, что осужденные к пожизненному лишению свободы находятся в запертых помещениях на протяжении всего срока, за исключением строго ограниченных по времени прогулок. Учитывая, что лица, осужденные к пожизненному лишению свободы, находятся, как было упомянуто выше, в камерах по четыре человека, не имеют право даже посещать столовую, конвоируются на прогулку в строго отведенных местах, можно сказать, что эти лица психологически и в социальном отношении не готовы к выходу на свободу.

Безусловно, тяжесть и характер совершенного преступления определили применение наиболее строгого наказания, которое включает содержание осужденных в камерах учреждений повышенной безопасности. Однако длительное пребывание в таких условиях на протяжении двадцати пяти лет оказывает значительное влияние на личность этих людей.

На сегодняшний день одной из сложных задач является достижение целей наказания в отношении лиц, находящихся в бессрочной изоляции от общества. Анализируя порядок применения правил условно-досрочного освобождения для осужденных к пожизненному лишению свободы, важно отметить, что эти лица отбывают наказания за особо тяжкие преступления, такие как посягательства на жизнь, половую неприкосновенность несовершеннолетних, а также за преступления, отличающиеся особой жестокостью и унижением человеческого достоинства. Кроме того, пожизненное лишение свободы обычно назначается за совокупность особо тяжких и тяжких преступлений. Возникают сомнения относительно человеческой сущности таких осужденных, поскольку они часто имеют глубокие нарушения в восприятии нравственных ценностей. Поэтому вполне обоснованным является проведение психологической экспертизы для осужденных, претендующих на условно-досрочное освобождение.)

Организация и проведение подобной психологической экспертизы поможет определить готовность осужденного к жизни среди общества, его отношение к людям, видение своего места среди общественных отношений.

На порядок применения условно-досрочного освобождения значительное влияние оказывают условия содержания осужденных. Неоднократно поднимался вопрос о недостаточности изменений в материально-технической базе пенитенциарной системы РК. Многие учреждения все еще нуждаются в капитальном ремонте, а также требуется финансовая поддержка для улучшения бытовых условий осужденных. Что касается осужденных к пожизненному лишению свободы, то в республике существует лишь одно учреждение такого типа - учреждение чрезвычайной безопасности, расположенное в Костанайской области. Согласно мнению представителей общественных наблюдательных комиссий и средств массовой информации, материально-бытовые условия осужденных к пожизненному лишению свободы соответствуют международным стандартам. Режим и условия их содержания в учреждениях являются крайне строгими, однако в последнее время, с внедрением правил Нельсона Манделлы в пенитенциарную систему, осужденным стали разрешать длительные свидания, для которых была специально оборудована отдельная

комната) Правозащитники отмечают, что в отношении осужденных к длительным срокам лишения свободы, пересматриваются наиболее жесткие условия и правила с целью гуманизации, но кардинального изменения режима, норм учреждений чрезвычайной безопасности, конечно, нельзя ожидать [2, с.200].

При вынесении решения об условно-досрочном освобождении осужденных к пожизненному лишению свободы суд обязан учитывать все обстоятельства, связанные с личностью осужденного, его поведением в учреждении, а также преступлением, за которое он был осужден)

Совокупность характеристик «пожизненника» играет ключевую роль в решении вопроса об условно-досрочном освобождении. Эти характеристики предоставляются администрацией учреждения чрезвычайной безопасности и имеют значительное влияние на принятие решения о досрочном освобождении. В законодательстве недостаточно четко определены критерии для оценки личности осужденного, который находится в длительной изоляции от общества. Однако, на наш взгляд, именно особенности личности осужденного должны определять возможность его досрочного освобождения. Одним из таких критериев должна стать психологическая характеристика осужденного, которая поможет ему адаптироваться в обществе в дальнейшем.

Контроль за условно-досрочно освобожденными установлен уголовно-исполнительным законодательством как обязательное требование. Для осужденных к пожизненному лишению свободы такой контроль продлевается на более длительный срок, который составляет 10 лет. Постепенитенциарная пробация для лиц, освобожденных от отбывания наказания, направлена на помощь в их адаптации и реабилитации, при этом контроль за их поведением осуществляется полицией.)

Суд, получив документы о рассмотрении ходатайства об условно-досрочном освобождении, рассматривает все стороны поведения осужденного. Нужно изучить поведение осужденного не только за последние годы, которые предшествуют подаче ходатайства, но и за все время, в течение которого осужденный находился в пенитенциарном учреждении. Эта рекомендация будет способствовать выяснению того факта, насколько осужденный изменился в позитивном отношении, насколько этот человек может быть социальным, и сможет ли он приспособиться к проживанию в обществе.

В соответствии с законом, при условно-досрочном освобождении устанавливается контроль над освобожденным, а все его условия и обязанности определяются судом при вынесении решения. Эти обязанности обязательны к исполнению и служат основой для оценки поведения условно освобожденного. Пробационный контроль осуществляется службой пробации и включает наблюдение за поведением, составление характеристик, рапортов и отчетов, которые предоставляются в суд в случае нарушения правопорядка. Поэтому целесообразно, чтобы именно служба пробации определяла обязанности, которые должен выполнять поднадзорный, а не суд. Компетенция суда изначально заключается в вынесении приговора и осуществлении правосудия. Служба пробации, на наш взгляд, более уполномочена решать, какие обязательства должны быть возложены на досрочно освобожденного из мест лишения свободы.).

Над лицами, освободившимися из мест лишения свободы, при определенных обстоятельствах судом может устанавливаться административный надзор. К таким обстоятельствам относится повышенная общественная опасность освободившегося лица, тяжесть совершенного ими преступления (например, террористические преступления, против половой неприкосновенности несовершеннолетних, рецидив и др.), отрицательная

степень поведения лица в учреждения УИС. В законе, регулирующем порядок административного надзора, не указана категория лиц, которые досрочно освобождены от дальнейшего отбывания пожизненного лишения свободы.

Таким образом, с учетом того, что порядок применения условно-досрочного освобождения в отношении лиц, осужденных к пожизненному лишению свободы, еще на практике не применялся, но в будущем возможны такие случаи, мы рассмотрели особенности применения такого института с теоретической точки зрения. Институт применения условно-досрочного освобождения при пожизненном лишении свободы в нашей стране должен быть более детализированным. В законодательство нужно внести конкретные критерии, на основании которых лица, отбывающие пожизненный срок, могут претендовать на возможность досрочного освобождения. В связи с этим, предлагаем ввести в порядок применения условно-досрочного освобождения при пожизненном лишении свободы проведение осужденным психологической экспертизы и оказания психологической помощи на добровольных началах.

Список использованной литературы

1. Шнарбаев Б.К, Мизанбаев А.Е. Уголовно-исполнительное право Республики. Учебник. Алматы: Жеті жарғы, 2017.
2. Сборник материалов онлайн-форума «Пенитенциарная система в новой реальности». Астана, 8 июля 2021 года. – [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2021/08/Kazakhstan-Forum -Report Russ.pdf>
3. Мусеева Д.Н. Некоторые вопросы совершенствования института условно-досрочного освобождения по уголовному законодательству РК // Инновационные научные исследования: теория, методология, практика. Сборник статей XIX Международной научно-практической конференции. Издательство: Наука и Просвещение. Пенза: ИП Гуляев Г.Ю., 2019.
4. Доклад о деятельности уполномоченного по правам человека в РК за 2021 г. // <https://www.gov.kz/memleket/entities/ombudsman/documents/details/298052?lang=ru>

Правовые аспекты урегулирования экологических споров и обеспечения ответственности за экологические нарушения

Тастемиров Чингиз Жумабекович
магистрант 1-го курса образовательной программы 7М04202-Юриспруденция
Актюбинского регионального университета имени К.Жубанова

Экологические правонарушения представляют собой серьезную угрозу как для окружающей среды, так и для здоровья и благополучия людей. Они охватывают широкий спектр действий, начиная с незаконной вырубki лесов и браконьерства, заканчивая крупными промышленными выбросами и загрязнением водоемов. Каждое из этих

нарушений оставляет негативный отпечаток на экосистеме, нарушая её равновесие и создавая долгосрочные проблемы для будущих поколений [1, С.133].

В теории права экологическая ответственность имеет чёткую регламентацию. Законодательство большинства стран, включая Казахстан, предусматривает нормы, регулирующие охрану окружающей среды, устанавливает пределы допустимого воздействия на неё и определяет меры наказания за их нарушение. Однако на практике процесс привлечения виновных к ответственности сталкивается с рядом сложностей.

Одной из основных проблем является идентификация виновного лица. В случаях кумулятивного экологического вреда, когда негативное воздействие исходит от нескольких источников, определить долю ответственности каждого нарушителя бывает затруднительно. Например, если в результате сброса загрязняющих веществ несколькими предприятиями произошло отравление реки, важно не только выявить всех участников, но и установить степень их вины. Этот процесс требует значительных ресурсов, в том числе проведения комплексных экспертиз, мониторинга и анализа данных.

Ещё одна проблема связана с сокрытием фактов нарушения. Многие компании, стремясь избежать штрафов или репутационных потерь, скрывают информацию о реальных объемах выбросов или игнорируют требования природоохранного законодательства. Примером может служить недавний случай, когда крупное промышленное предприятие в Казахстане несколько лет подавало недостоверные отчёты об уровне выбросов в атмосферу, в результате чего значительные загрязнения остались незамеченными до проверки независимыми экспертами. Незаконная вырубка лесов и браконьерство также остаются актуальными экологическими правонарушениями. Несмотря на наличие охранных зон и национальных парков, они не всегда эффективно защищены от незаконной деятельности, как это предполагает Лесной кодекс Республики Казахстан от 8 июля 2003 года № 477-ІІ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.07.2024 г.) [2]. Нарушители нередко пользуются пробелами в законодательстве, недостаточным уровнем охраны и слабой координацией между природоохранными службами. Эти действия приводят к утрате биоразнообразия, деградации земель и уменьшению природного капитала страны.

Важным аспектом также является недостаточная осведомлённость общественности. Во многих случаях граждане либо не знают о своих правах и обязанностях в сфере охраны окружающей среды, либо не готовы активно участвовать в защите природы. Это создает условия, при которых экологические правонарушения могут оставаться без внимания или должной реакции. Однако на государственном уровне предпринимаются усилия для улучшения ситуации. В Казахстане действуют законы, регулирующие экологическую ответственность как - Кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VІ «Экологический кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.09.2024 г.) [3], а также программы, как «Концепция развития экологической культуры «Таза Қазақстан» на 2024 - 2029 годы», которая также направлена на усиление контроля за выбросами, восстановлению природных ресурсов и поощрению экологически ответственного поведения [4]. Тем не менее, для повышения эффективности мер необходимо расширять полномочия природоохранных органов, развивать системы мониторинга и внедрять современные технологии, позволяющие оперативно выявлять и предотвращать нарушения. Привлечение общественности к экологическим вопросам также является ключевым фактором. Образование и информирование населения, создание инициативных групп и экологических движений могут стать мощным инструментом в борьбе с правонарушениями. Например, акции по защите лесов или чистке водоемов не только

способствуют решению локальных проблем, но и формируют у граждан чувство ответственности за окружающую среду.

Экологические правонарушения — это проблема, которая требует комплексного подхода. Она не может быть решена только мерами наказания; важно создавать условия, при которых охрана природы станет приоритетом для всех участников общества. Это возможно лишь через сочетание строгого контроля, эффективного правоприменения, международного сотрудничества и активного участия граждан. В конечном итоге только совместные усилия смогут обеспечить устойчивое развитие и сохранить природу для будущих поколений [5].

Кроме того, важной проблемой остаётся несоответствие правовых норм и реальных потребностей в сфере защиты окружающей среды. Экологическое законодательство в большинстве стран, включая Казахстан, довольно обширное, но не всегда эффективно применяется. Например, административные штрафы за загрязнение окружающей среды часто являются слишком низкими, чтобы служить действенным сдерживающим фактором для крупных промышленных предприятий. Более того, некоторые компании предпочитают платить штрафы, чем инвестировать в экологически безопасные технологии, поскольку это оказывается экономически выгоднее.

Экологические споры в современном мире приобретают всё большее значение, так как экологические проблемы становятся одной из ключевых угроз для человечества. В Казахстане, как и в других странах, возникают значительные сложности при разрешении таких споров. Эти трудности обусловлены как объективными факторами, такими как сложность доказывания экологического вреда, так и недостатками в законодательстве и практике правоприменения.

Одной из главных проблем в экологических спорах является доказывание причинно-следственной связи между действиями нарушителя и причинённым экологическим вредом. Например, в случаях загрязнения рек или почвы часто требуется установить, кто именно и в каком объёме нанёс вред, а также какие долгосрочные последствия это вызвало. Для этого необходимы дорогостоящие экспертизы, которые не всегда доступны пострадавшим сторонам. Аналогичная проблема наблюдается и в других странах. Например, в США существует развитая система экологического права, но даже там процессы по делам о загрязнении окружающей среды часто затягиваются на годы именно из-за сложности доказательной базы.

Казахстан сталкивается с дополнительными вызовами из-за специфики своей экономики, ориентированной на добычу полезных ископаемых. Промышленные предприятия, такие как нефтедобывающие компании или горнорудные заводы, часто становятся объектами претензий в экологических спорах. Например, в Мангистауской области неоднократно поднимался вопрос о загрязнении воздуха и почвы вблизи производственных объектов. Пострадавшие граждане и экологические организации заявляли о росте заболеваний среди местного населения, однако доказать прямую связь между загрязнением и ухудшением здоровья оказалось крайне сложно.

Для сравнения, в Норвегии, где также развита нефтегазовая отрасль, вопросы экологической ответственности регулируются на более высоком уровне благодаря строгому законодательству и прозрачной системе правоприменения. Компании обязаны не только минимизировать воздействие на природу, но и компенсировать любой вред, подтверждённый экспертизами [6, С.24]. Это делает разрешение экологических споров более эффективным, хотя и там возникают случаи сложных судебных разбирательств.

Ещё одной проблемой является ограниченный доступ к правосудию для граждан. В Казахстане стоимость обращения за экологической экспертизой или привлечения квалифицированных юристов может стать непреодолимым барьером для пострадавших. В таких условиях коллективные иски могут стать выходом, как это практикуется, например, в Германии. Там жители часто объединяются для подачи исков против крупных корпораций, что позволяет разделить расходы и усилить правовые позиции. В Казахстане же практика коллективных исков пока не получила должного распространения. Помимо этого, важным аспектом является необходимость учета долгосрочных экологических последствий. Например, изменения климата, утрата биоразнообразия или деградация экосистем часто становятся результатом совокупного влияния множества факторов, что затрудняет установление ответственности конкретного лица или компании. В странах Европейского Союза подобные вопросы решаются с помощью принципа «загрязнитель платит», когда компания обязана нести расходы на восстановление окружающей среды, даже если её конкретная вина не доказана полностью. В Казахстане данный принцип реализован не в полной мере, что создаёт пробелы в защите экологических прав.

Несмотря на эти сложности, в Казахстане предпринимаются шаги для улучшения ситуации. Усиливается экологическое законодательство, создаются специализированные суды по экологическим вопросам, а также внедряются цифровые инструменты мониторинга состояния окружающей среды. Однако на практике остаётся множество проблем, требующих системного подхода. Для достижения прогресса Казахстану необходимо перенимать успешный опыт других стран, таких как строгие стандарты экологического контроля в Скандинавии или эффективные судебные механизмы коллективных исков в Европе. В итоге разрешение экологических споров требует не только совершенствования законодательства, но и повышения экологической осведомлённости граждан, создания доступных механизмов правовой помощи и более строгого контроля над деятельностью промышленных предприятий. Эти меры помогут снизить барьеры для защиты экологических прав и создать условия для устойчивого развития общества.

Судебная практика по экологическим вопросам также демонстрирует определённые пробелы [7]. Экологические споры нередко рассматриваются как низкоприоритетные, из-за чего их рассмотрение затягивается. Более того, не все судьи обладают необходимыми знаниями в области экологического права, что приводит к вынесению не всегда справедливых решений. Например, в делах о загрязнении рек суды могут ограничиваться предписанием о возмещении материального ущерба, игнорируя необходимость проведения работ по восстановлению экосистемы.

Важным инструментом защиты прав граждан и окружающей среды становится обращение к международным механизмам. Например, Казахстан, как участник Орхусской конвенции, обязан обеспечивать доступ к экологической информации, участие общественности в принятии решений и доступ к правосудию в экологических делах [8]. Однако даже на международном уровне проблемы остаются нерешёнными. Отсутствие универсальных стандартов для оценки экологического ущерба и несогласованность действий государств нередко снижают эффективность правоприменения.

Для улучшения ситуации в области охраны окружающей среды необходимы эффективные меры, которые охватывали бы законодательные, административные и общественные аспекты. Одной из ключевых задач является усиление ответственности за экологические правонарушения. Сегодня многие предприятия, стремясь снизить издержки, пренебрегают экологическими стандартами, что приводит к серьёзным последствиям для

природы и здоровья населения. Усиление контроля за их деятельностью требует как ужесточения законодательства, так и внедрения механизмов, которые обеспечивают неотвратимость наказания.

Первым шагом на этом пути должно стать повышение штрафов за экологические правонарушения. Текущие размеры штрафных санкций во многих случаях не покрывают реальный ущерб, нанесённый природе, а для крупных компаний и вовсе остаются незначительной суммой, которая воспринимается как часть эксплуатационных расходов. Увеличение штрафов, привязанных к объёму нанесённого ущерба и финансовым возможностям компании, позволит создать действенный сдерживающий фактор.

Немаловажным является внедрение принципа компенсации ущерба в полном объёме. Например, если предприятие сбросило токсичные вещества в реку, оно должно не только оплатить штраф, но и профинансировать восстановление экосистемы, включая очистку воды, восполнение популяций пострадавших видов и компенсацию ущерба для местных жителей, чья жизнь и хозяйственная деятельность были затронуты. Такая практика широко применяется в ряде стран, где компании обязаны нести полную ответственность за устранение последствий своих действий.

Кроме того, ужесточение требований к деятельности предприятий также имеет решающее значение. Например, предприятиям, использующим устаревшие и экологически вредные технологии, необходимо устанавливать жёсткие сроки для их модернизации. Если эти требования не выполняются, деятельность таких компаний должна приостанавливаться. Такой подход уже доказал свою эффективность в странах с высоким уровнем экологической ответственности, например, в Скандинавии, где использование современных технологий стало стандартом для промышленности.

Для обеспечения правовой поддержки этих изменений требуется создание специализированных экологических судов или обучение судей для работы с такими делами [9]. Экологические дела часто требуют специальных знаний и понимания, которые выходят за рамки традиционной судебной практики. Такие суды могли бы рассматривать как крупные корпоративные споры, так и жалобы от граждан на экологическое загрязнение. Например, в Германии подобные суды функционируют уже несколько десятилетий, и их решения позволяют эффективно восстанавливать нарушенные права граждан.

Примером успешного внедрения эффективных мер может служить Китай, который столкнулся с серьёзным экологическим кризисом из-за стремительного экономического роста [10, С.66-67]. В последние годы страна ввела строгие штрафы за загрязнение, потребовала от предприятий внедрения чистых технологий и создала национальную систему экологического мониторинга. Эти меры привели к улучшению качества воздуха и воды в ряде регионов, а также повысили осведомлённость граждан о важности экологической ответственности.

В результате только сочетание законодательных изменений, модернизации промышленности и активного участия общества позволит значительно улучшить экологическую ситуацию. Каждый элемент этого подхода дополняет другой, создавая систему, которая способна защищать природу и обеспечивать устойчивое развитие. Развитие альтернативных методов разрешения споров, таких как медиация, может стать дополнительным инструментом для снижения нагрузки на судебную систему и ускорения процесса урегулирования экологических конфликтов. Это особенно актуально для дел, где стороны готовы к диалогу и поиску компромиссов. При этом, государство должно также активно сотрудничать с гражданским обществом, создавая условия для участия общественных организаций и экологических активистов в защите окружающей среды.

Общественный контроль и экспертиза часто становятся важным механизмом в предотвращении экологических нарушений.

В заключение, правовые проблемы ответственности за экологические правонарушения и разрешения экологических споров требуют тщательного анализа и системного подхода, ориентированного на комплексное решение существующих проблем. Современная ситуация в сфере экологии показывает, что законодательная база, хотя и была улучшена в последние годы, всё ещё требует значительных доработок и совершенствования. Важно не только усиливать ответственность за нарушения, но и гарантировать, что законы будут эффективно применяться на практике, что невозможно без профессиональной подготовки и высокой квалификации специалистов в области экологии и права. Вовлечение общественности в экологические вопросы также играет важную роль, поскольку именно активная позиция граждан и экологических организаций способствует повышению осведомлённости и давления на власть для принятия нужных решений.

Список использованной литературы:

1. Бакишев К.А., «Экологические правонарушения в новом УК Республики Казахстан» текст научной статьи по специальности «Право» в Журнале «Lex Russica» 2016 г. – С.133.
2. Лесной кодекс Республики Казахстан от 8 июля 2003 года № 477-II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.07.2024 г.) /// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1041486
3. Кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI «Экологический кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.09.2024 г.) /// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39768520
4. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 октября 2024 года № 910 «Об утверждении Концепции развития экологической культуры «Таза Қазақстан» на 2024 - 2029 годы» /// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000910>
5. Елюбаев Ж.С. – статья в «Юрист»/ «Вопросы юридической ответственности в экологической сфере в контексте Концепции нового Экологического кодекса Республики Казахстан» (Елюбаев Жумагельды Сакенович, доктор юридических наук, Президент Казахстанской ассоциации юристов нефтегазовой отрасли) // Выступление на XVI Международной Атырауской правовой конференции «Недропользование - основа экономики Республики Казахстан» (26 апреля 2019 года) /// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32684204

Международный опыт применения медиации в уголовных делах

*Хабдулхамитов Азамат Нұрланұлы
магистрант 1-го курса образовательной программы 7М04201-Юриспруденция
Актюбинского регионального университета имени К.Жубанова*

Медиация в уголовных делах сегодня играет всё более значимую роль в мировых правовых системах. Этот метод альтернативного разрешения споров направлен на восстановление справедливости между сторонами конфликта, снижение нагрузки на судебные системы и предотвращение рецидивов преступлений. Он представляет собой процесс, в котором потерпевший и обвиняемый добровольно участвуют в обсуждении причин и последствий преступления под руководством нейтрального посредника — медиатора. Цель медиации заключается не только в достижении соглашения, но и в моральной и психологической реабилитации обеих сторон, что делает её особенно важным инструментом в современных правовых системах.

Применение медиации в уголовных делах варьируется от страны к стране, однако везде она отражает стремление к гуманизации уголовного правосудия. В Европе медиация получила значительное распространение благодаря поддержке на уровне Европейского Союза. Например, Директива 2012/29/EU подчёркивает необходимость предоставления потерпевшим возможности участвовать в медиации. В Германии медиация стала частью уголовной системы ещё в 1990-х годах и широко используется для разрешения дел о кражах, лёгких телесных повреждениях и подростковой преступности. Этот подход позволяет избежать традиционного уголовного процесса в случаях, когда стороны готовы к примирению. Во Франции медиация регулируется уголовным законодательством и применяется при бытовом насилии, нанесении ущерба здоровью, а также в имущественных спорах. В скандинавских странах, таких как Норвегия и Финляндия, медиация активно используется в рамках восстановления справедливости. В Норвегии многие уголовные дела, включая серьёзные преступления, рассматриваются в формате восстановительных встреч, где обвиняемый и потерпевший совместно ищут пути разрешения конфликта.

Северная Америка также демонстрирует успешный опыт применения медиации. В США ключевым направлением является программа Restorative Justice (восстановительное правосудие), которая активно используется для работы с подростковой преступностью. Этот подход акцентирует внимание на необходимости вовлечения всех сторон конфликта — потерпевшего, обвиняемого и их семей — в процесс совместного принятия решений. Исследования показывают, что такие программы снижают вероятность рецидива на 20–30% и способствуют моральному восстановлению потерпевших[1]. В Канаде медиация особенно активно применяется в делах, связанных с коренными народами, что позволяет учитывать культурные особенности и социальный контекст конфликтов. Здесь создаются специальные сообщества для примирения, где медиаторы помогают сторонам найти общий язык.

Азиатский регион также демонстрирует уникальные подходы к медиации. В Японии, где традиции разрешения конфликтов через примирение укоренены в культуре, медиация

активно используется при рассмотрении дел о клевете, мелких кражах и семейных конфликтах. Этот процесс ориентирован на публичное извинение и признание ответственности, что позволяет восстанавливать социальные связи и устранять причины конфликта[2]. Южная Корея интегрировала медиацию в уголовное правосудие с начала 2000-х годов. Здесь медиация используется в делах о насилии, киберпреступлениях и трудовых спорах. Особое внимание уделяется созданию условий для равноправного участия сторон и их добровольного согласия на примирение[3].

Медиация демонстрирует высокую эффективность в решении конфликтов в рамках уголовного правосудия. Она способствует реабилитации обвиняемого, предоставляя ему возможность осознать последствия своих действий и восстановить нарушенные отношения с потерпевшим. Этот процесс помогает устранить чувство несправедливости у жертв, так как они могут принять активное участие в обсуждении ситуации и быть услышанными, что нередко отсутствует в традиционных судебных процедурах.

Помимо этого, медиация позволяет снизить нагрузку на суды, направляя часть дел на разрешение вне традиционного судебного процесса. Это ускоряет рассмотрение более сложных дел и делает систему правосудия более эффективной. Таким образом, медиация выполняет важную роль в современном правосудии, обеспечивая не только разрешение конфликтов, но и восстановление социальных связей.

Однако медиация не лишена проблем. В некоторых странах остаётся недостаточно подготовленных медиаторов, а также отсутствует единый подход к регулированию данного процесса. Например, в США и Канаде медиация больше ориентирована на восстановительное правосудие, тогда как в Европе она интегрирована в уголовный процесс как его дополнительный элемент[4]. В Азии медиация часто зависит от культурных особенностей, что ограничивает её универсальное применение.

Сравнение с Казахстаном показывает, что страна находится в начале пути внедрения медиации в уголовных делах. Закон «О медиации», принятый в Казахстане в 2011 году, стал важным шагом к развитию этой практики[5]. Однако на практике медиация используется преимущественно в гражданских и семейных спорах, а её применение в уголовных делах остаётся ограниченным. Основные проблемы включают недостаточное количество квалифицированных медиаторов, слабую правовую базу для работы с уголовными делами и низкий уровень осведомлённости граждан о возможностях медиации.

В отличие от Германии или Франции, где медиация является обязательной частью процесса по ряду преступлений, в Казахстане её применение ограничено добровольностью сторон и отсутствием чётких механизмов интеграции в правовую систему. Кроме того, Казахстан пока не внедрил масштабные программы восстановительного правосудия, аналогичные Restorative Justice в США или Канаде[1]. Это оставляет значительные возможности для развития.

Для успешного внедрения международного опыта Казахстану следует учитывать как европейскую практику, ориентированную на институционализацию медиации, так и азиатский опыт, где акцент делается на восстановление социальных связей. Государственная поддержка, обучение медиаторов и информационные кампании для населения могут стать важными шагами к созданию эффективной системы медиации в уголовных делах. Таким образом, медиация может стать инструментом, способным не только снизить нагрузку на судебную систему, но и способствовать укреплению общественного доверия к правосудию.

Медиация в уголовных делах представляет собой уникальный инструмент, способный дополнить традиционные методы правосудия. Её значение выходит за рамки правового

аспекта: это механизм, который помогает устранять глубинные причины конфликтов, укрепляет общественные связи и способствует социальной реабилитации как преступников, так и потерпевших. В странах с развитой системой медиации наблюдается не только снижение рецидивов и ускорение судебных процессов, но и изменение общественного восприятия правосудия, которое становится более ориентированным на восстановление, а не на наказание.

Ключевым достоинством медиации является её гибкость. Она может быть адаптирована под конкретные социальные, культурные и правовые реалии страны. Например, в некоторых государствах акцент делается на восстановлении ущерба и извинении, в других — на реинтеграции преступника в общество. Эта универсальность делает медиацию не только инструментом правосудия, но и важным социальным феноменом.

Особую ценность медиация приобретает в делах, где стороны находятся в длительных или сложных отношениях, например в семейных конфликтах или трудовых спорах. Вместо обострения противоречий она предлагает путь к диалогу и долгосрочному урегулированию. Кроме того, её гуманистический подход позволяет вовлекать в процесс и самих преступников, что способствует их осознанию причиненного вреда и формированию более ответственного поведения.

Сравнение международного опыта показывает, что успешная медиация требует комплексного подхода, включающего законодательную поддержку, профессиональную подготовку медиаторов и информационные кампании. Однако не менее важен и общественный контекст. Медиация развивается наиболее эффективно в странах, где общество готово к диалогу и компромиссам.

Для Казахстана вектор развития медиации может включать создание специализированных центров, интеграцию медиации в образовательные программы и активное участие гражданского общества в её продвижении. Это позволит не просто адаптировать международный опыт, но и сформировать собственный, ориентированный на особенности казахстанского общества подход. В долгосрочной перспективе успешное внедрение медиации может изменить саму философию правосудия, сделав её более ориентированной на восстановление социальной гармонии.

Список использованной литературы:

1. Управление ООН по наркотикам и преступности Электронный источник URL: <https://www.unodc.org/e4j/ru/crime-prevention-criminal-justice/module-8/key-issues/2--overview-of-restorative-justice-processes.html>
2. Портал Закон.ру Электронный источник URL: https://zakon.ru/blog/2022/7/15/yaponiya_sovremennoe_sostoyanie_mediatsii_i_kommunikativnye_tradicii
3. Генеральное консульство Российской Федерации в Пусане (Республика Корея) Электронный источник URL: https://pusan.mid.ru/ru/informatsiya_dlya_posetiteley/poleznaya_informatsiya/informatsiya_o_zakonakh_respubliki_koreya/ugolovno_protsess_proizv/
4. Медиатор.ру Электронный источник URL: <https://медиатор.рф/world/ssha-kak-osnovopolozhnik-mediatsii-i-kanada-prinyavshaya-estafetu/>

5. Закон Республики Казахстан «О медиации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.05.2023 г.) URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376

6. Қылмыстылыққа криминологиялық болжаудың теориялық негіздері

Қылмыстылыққа криминологиялық болжаудың теориялық негіздері

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
7М04201-Құқықтану ББ бағдарламасының магистранты
Мурзагалеев Жедельбек Наримаевич

Нарықтық экономика жағдайында кәсіпорындардың қызметі көбінесе олардың болашаққа даму перспективаларын қаншалықты сенімді болжай алатындығына, яғни болжауға байланысты. Қазіргі мағынадағы болжам тек алдын ала болжау ғана емес, сонымен қатар оның барлық басқа түрлерінен жоғары дәрежеде, ғылыми негізділікпен айтарлықтай ерекшеленетін ерекше түрі. Болжау болашақ туралы мәлімдемені білдірмейді, бірақ қазіргі ғылымның көмегімен белгілі бір құбылыстың немесе процестердің даму перспективаларын жүйелі түрде зерттеуді қамтиды. Болжам өткен және қазіргі материалдарға негізделген болашақтың моделі ретінде әрекет етеді, әлеуметтік қажеттіліктерге байланысты адам іс әрекеті арқылы жақындауға немесе алдын ала болатын үлгі ретінде әрекет етеді.

Әрине болжамдар күтілетін оқиғалардың ықтимал көрінісін айқындайды. Бірақ олардың құндылығы олардың дұрыс болжау әлістерін және сенімді бастапқы ақпаратты таңдаумен қамтамасыз ететін қажетті сенімділікке ин болатындығында.

Криминологиялық болжау, бір жағынан әлеуметтік, екінші жағынан құқықтық болжау жүйесіне кіреді.

Криминологиялық болжаудың негізгі мақсаты болашақта қылмыстың дамуын сипаттайтын неғұрлым жалпы көрсеткіштерді анықтау, жағымсыз және жағымды тенденцияларды, заңдылықтарды анықтау және осы тенденциялар мен заңдылықтарды қажетті бағытта өзгерту немесе тұрақтандыру жолдарын табу болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерде криминологиялық болжау ұғымы кең мағынада қылмыстың тенденциялары мен заңдылықтарының өзгеруін әлеуметтік құқықтық құбылыс, қылмыстың жекелеген түрлері, қылмыстардың санаттары мен топтары, қылмыскердің жеке басы, қылмыс себептері, болашақта қылмыстың алдын алу жөніндегі шаралар, сонымен қатар криминология ғылымының даму перспективалары ретінде ғылыми болжау процесі ретінде анықталады.

Криминологиялық болжаудың ықтималдылық дәрежесі көбінесе болжау кезінде қолданылатын әртүрлі факторлардың санына байланысты. Г.А.Аванесов пен С.Е.Вицин айтқандай «қылмыс туралы деректерді ғана емес, қылмысқа қандай да бір әсер ететін басқа да әлеуметтік құбылыстардың дамуын сипаттайтын деректерді: әлеуметтік саяси құбылыстарды, ұйымдық құқықтық, экономикалық, демографиялық және т.б. ескеріп және зерделеу қажет» [1; 192].

Криминологиялық болжау қылмыстың жалпы себептерін, қылмыстың жекелеген түрлерін тудыратын себептерді ескеруге негізделуі керек. Оларға, атап айтсақ, халықтың

өзгеруі, оның саны, жынысы, жасы, білімі және т.б. бойынша құрамы, көші қон туралы демографиялық мәліметтер жатады, онда сыртқы және ішкі жағынан ажырату керек. ішкі көші қонда халықтың механикалық және маусымдық өсімінің арақатынасын анықтау қажет. Болжамға әсер ететін маңызды жағдай урбанизация болып табылады, оның ерекшелігі жасырын халықтың, яғни ауылдық жерлерде тұратын, бірақ қалаларда жұмыс істейтін халықтың үлесінің артуы болып табылады.

Қылмыстық заңнамаға енгізілетін өзгерістерді ескермеуге болмайды. Мәселен, өткен онжылдықта қылмысқа қарсы күресті жетілдіру саласында қарқынды заңнамалық қызмет орын алады. Жаңа заңнамалық актілер негізінде қылмыстың көптеген түрлеріне қарсы күрес күшейе түсті, бұл тіркелген қылмыстар санының көбеюіне әкеледі.

Криминологиялық болжау кезінде қылмысқа, оның сипаты мен шет елдердегі түрлеріне назар аудару керек, олар белгілі бір дәрежеде біздің еліміздегі және әсіресе жекелеген аймақтардағы қылмысқа және оның сипатына әсер етуі мүмкін.

Криминологиялық болжауды басқа әлеуметтік себептермен байланыстыру қажеттілігі болжау объектісінің өзі – қылмыстың әртүрлі әлеуметтік байланыстары мен өзара тәуелділігіне байланысты.

Криминологиялық болжау түсінігі және пәні. Болжау кең мағынада болашақта қандай да бір құбылыстың жай-күйі туралы ықтимал пайымдауды әзірлеу процесін білдіреді.

Кез келген саналы қызмет сияқты, криминологиялық болжам да келесі нақты мақсаттар мен міндеттерге ие:

- Келешекте қылмыстың дамуын сипаттайтын неғұрлым жалпы көрсеткіштерді белгілеу, осы негізде жағымсыз үрдістер мен заңдылықтарды анықтау, оларды қажетті бағытта өзгерту тәсілдерін табу;
 - Перспективалық жоспарларды әзірлеу үшін елеулі маңызы бар барлық мән жайларды анықтау;
 - Құрамдас бөлік ретінде құқық қорғау орагандарын оңтайлы дамытуды таңдауды қамтитын қылмысқа қарсы күрестің жалпы тұжырымдамасын әзірлеу;
- Аталған мақсаттар мен міндеттерді орындау үшін криминологиялық болжам қажет:
- Сенімді білімге негізделген;
 - Екіжүзділік пен алалаушылықты болдырмау;
 - Болжаудың нақты әдістерін дұрыс пайдалану [2; 49].

Кез келген болжам, оның ішінде криминологиялық болжам да ықтималды екенін есте ұстаған жөн.

Қылмыстың болашағын ғылыми болжау әрқашан белгісіздік проблемасымен байланысты, өйткені қылмысқа әсер ететін процестерді мұқият зерттегенде де, оның алдағы өзгеруінің барлық мүмкін нұсқаларын болжау мүмкін емес. Болжаудың бұл түрінің негізгі міндеті – белгісіздік жағдайында қылмыспен күресу проблемасының қажетті шешімін табу, оның дәрежесін барынша азайту, алдағы объективті шындыққа барынша жақын болжам жасау.

Қылмыспен сәтті күресу үшін негізделген шешімдер қабылдау қажет. Сондықтан алдын ала болжанбаған ауытқулар мен олардың теріс салдарын түзетуден гөрі, қабылданған шешімдердің нәтижесінде жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін барлық нәрсені алдын ала зерттеген дұрыс.

Криминологиялық болжаудың негізгі мақсаты перспективада қылмыстың дамуын сипаттайтын неғұрлым жалпы көрсеткіштерді белгілеу, осы негізде жағымсыз тенденциялар

мен заңдылықтарды анықтау, оларды қажетті бағытта өзгерту тәсілдерін табу болып табылады.

Нақты мақсаттар мен міндеттер болашақта қылмысқа әсер етуі мүмкін барлық жағдайлар болуы мүмкін.

1. Сонымен, А.Г.Аванесов болжаудың мақсаттарын келесідегідей тұжырымдаған:

Перспективалық жоспарларды әзірлеу үшін елеулі маңызы бар барлық мән жайларды қамтамасыз ету; жалғасып келе жатқан басқарушылық шешімдер қабылдау; қылмысқа қарсы күрестің жалпы тұжырымдамасын әзірлеу, қылмысқа қарсы күрес жүргізілетін органдардың қызметін дамытудың оңтайлы жолын таңдау; болашақта қылмыстың жай күйінде, деңгейінде, құрылымында және серпінінде ықтимал өзгерістерді белгілеу; қылмыстың жаңа түрлерінің пайда болу мүмкіндіктерін айқындау және қазіргі кезде барларын, сондай ақ оған ықпал етуге қабілетті факторлар мен қылмыскерлердің жаңа санаттарының пайда болу мүмкіндігін анықтау.

Криминологиялық болжамның мәні – бұл қылмыстың алдын алуды басқарудың маңызды бөліктерінің бірі.

Болжамның нәтижесі – криминологиялық жағдайдың даму деңгейі. Әдетте бірнеше мүмкін сценарийлер қарастырылады:

- Құбылыстардың қазіргі даму тенденцияларын көрсететін, болашақта оларға ықтимал бағытталған әсерді ескермейтін;
- Ұсынылған шаралардың әсерінен оқиғаларды дамытудың ең жақсы нұсқаларын қарастыратын;
- Оқиғаларды дамытудың ең нашар нұсқаларын қарастыратын [3; 84].

Қылмыстың алдын алуды үйлестіретін және ұйымдастыратын құқық қорғау органдары мен заң шығарушы және атқарушы билік құрылымдары жаң жақты және толық ақпаратқа ие болуы керек.

Олардың қызметінің тиімділігі көбінесе ақпараттық қауіпсіздік деңгейімен, соның ішінде криминологиялық болжаммен анықталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

4. Алауханов Е.И. Криминология. Учебник. Алматы. 2008 ж. 430 б.
5. Кудрявцев В.Н., Лунеев В.В. О криминологической классификации преступлений.// Государство и право. №6 2005 19 б.
6. Карпец И.И. Преступность: иллюзии и реальность М., 1992 ж., 293б.

Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін сәйкестендіру және бағалау

***Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
7М04201-Құқықтану ББ бағдарламасының магистранты
Алдияров Нуртлеу Нуртасұлы***

Сыбайлас жемқорлықтың ұзақ тарихы бар және адамзат қоғамының дамуымен тығыз байланысты. Сыбайлас жемқорлықтың тарихи тамыры, орын алу үшін сыйлықтар жасау дәстүрінен бастау алады. Қымбат сыйлық адамды басқа өтініш берушілерден ерекшелендірді және оның өтінішін тыңдауға және орындауға ықпал етті.

Сыбайлас жемқорлық проблемасы қазіргі әлеуметтік дамудың маңызды факторларының бірі болып табылады, ал оған қарсы тұру — әлеуметтік-саяси басқару мен қоғамдық өмірдің барлық деңгейлеріндегі билік пен азаматтардың бірлескен міндеті.

Сыбайлас жемқорлық адам өмірінің барлық салаларында көрінеді. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, тұрақты экономикалық өсуге қазіргі заманғы ғылыми-техникалық жетістіктерді белсенді пайдалана отырып, Инновациялық негізде ғана қол жеткізуге болады. Экономикалық қылмысқа және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігі төрағасының орынбасарының айтуынша, Қазақстанда сыбайлас жемқорлықтың жекелеген фактілері барлық салаларда бар. "Сыбайлас жемқорлыққа неғұрлым қатты ұшыраған бірнеше саланы атап өтуге болады — бұл салық органдарымен байланысты сыбайлас жемқорлық, кеден саласы, жер мәселелері саласындағы және Мемлекеттік сатып алу саласы".

Сыбайлас жемқорлыққа тиімді қарсы іс-қимыл аталған проблеманы шешуге тартылған құқық қорғау органдары қызметінің құқықтық және ұйымдастырушылық негізін құруды қамтитын шаралардың кешенді жүйесі негізінде ғана мүмкін болады.

Құқықтық әдебиеттерде сыбайлас жемқорлық әлеуметтік құбылыс, сондықтан құқықтық әсерге берілмейді деген пікір жиі кездеседі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің пәрменді тетігі сыбайлас жемқорлыққа бағытталған қылмыстарға қарсы іс-қимылдың тиімді жұмыс істейтін жүйесі болуға тиіс. Қылмыстық жолмен алынған мүліктен айыру түріндегі жазаның бұлтартпастығы, сөзсіз, бір жағынан, елеулі профилактикалық фактор болып табылады, екінші жағынан, келтірілген залалды өтеу арқылы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың салдарын барынша азайтуға мүмкіндік береді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл Қазақстанның мемлекеттік саясатының аса маңызды стратегиялық басымдығы болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің бұрын іске асырылған мемлекеттік бағдарламаларының нәтижелері сыбайлас жемқорлықтың одан әрі дамуына кедергі келтіретін пәрменді шараларды қалыптастыру бойынша бүкіл мемлекет пен қоғамның жүйелі жұмысын одан әрі жүргізудің орындылығы мен қажеттілігін көрсетті.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі сыбайлас жемқорлыққа қарсы жаңа стратегиясын қабылдаудың практикалық қажеттілігі пісіп-жетілгенімен келіскен жөн. Жаңа стратегия бүкіл қоғамды сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске бағыттауға арналған, тек осы жағдайда ғана табысқа жетуге болады.

Олқылықтарды анықтау және оларды одан әрі жою мақсатында, біріншіден, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мен оның алдын алуға бағытталған қолданыстағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы зерделеу қажет. Екіншіден, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің криминологиялық сипаттамасын сыбайлас жемқорлықтың жаңа көріністері мен нысандарын ескере отырып жүргізу және олардың ерекшеліктерін ескеру. Үшіншіден, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы ұлттық заңнаманың халықаралық стандарттарға сәйкестігін анықтау мақсатында халықаралық-құқықтық актілерге, ТМД елдерінің және алыс шетелдердің заңнамаларына салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізу. Төртіншіден, құқық қолданушы оны сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда табысты пайдалана алуы үшін неғұрлым дамыған батыс мемлекеттерінің сыбайлас жемқорлық

көріністерінің алдын алу мен оларға қарсы іс-қимылдың кешенді шараларын қолдану жөніндегі оң тәжірибесін зерделеу. Бесіншіден, сыбайлас жемқорлықты азайту бойынша ақпараттық мүмкіндіктерді кеңінен пайдалануға бағытталған жаңа құқықтық тетіктерді әзірлеу. Алтыншыдан, сыбайлас жемқорлықтың таралуына ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау мақсатында Халыққа, сондай-ақ мемлекеттік құрылымдар мен бизнес өкілдеріне әлеуметтік сауалнама жүргізу.

ҚР СТ 3049-2017 "сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл менеджменті жүйесі. Қолдану жөніндегі талаптар мен басшылық" сыбайлас жемқорлық деп материалдық құндылықтарды (қаржылық және қаржылық емес) қолданыстағы заңнаманы бұза отырып, тікелей немесе делдалдар арқылы және орналасқан жеріне қарамастан, осындай тәсілмен әрекет ететін немесе керісінше әрекет етпейтін адамды көтермелеу немесе сыйақы түрінде ұсыну, уәде беру, беру, қабылдау және сұрау салу көрсеткіштері бар мәселелерді шешу үшін түсініледі осы тұлғаның қызметі.

Сыбайлас жемқорлық-бүкіл әлемдегі ең жойқын және күрделі мәселелердің бірі.

Ресми сайтта ұсынылған статистикалық мәліметтерге сәйкес www.iso.org жыл сайын 1 триллион доллардан астам АҚШ доллары пара түрінде беріледі, бұл апатты салдарға, өмір сапасының нашарлауына, кедейлердің көбеюіне және қоғамдық сенімнің бұзылуына әкеледі.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстардың теріс құбылысы қоғамда моральдық-идеологиялық негіздердің қалыптасуына айтарлықтай әсер етеді. Нәтижесінде халық қоғамның барлық негізгі топтарының сыбайлас жемқорлыққа жоғары төзімділігін дамытады, осы құбылысқа жұмсақ көзқарас қалыптасады. Сыбайлас жемқорлық жүйелі сипатқа ие болуы мүмкін.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды қылмыстық-құқықтық қамтамасыз ету мақсатында және халықаралық міндеттемелерді орындау мүддесінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі сыбайлас жемқорлық қылмыстар жасағаны үшін қылмыстық жауаптылықты белгілейді.

Мәселен, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің статистикалық деректеріне сәйкес, 2020 жылы Қазақстанда ҚР ҚК 366 – бабы бойынша 1234 құқық бұзушылық жасалды – пара алу; ҚР ҚК 367-бабы-Пара беру; ҚР ҚК 368-бабы-Пара алудағы делдалдық, (2019 жылы 1145 құқық бұзушылық); 193 ҚР ҚК 361-бабы бойынша құқық бұзушылықтар-лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану (2019 жылы 288 құқық бұзушылық).

Мемлекет тарапынан жасалған күш-жігерге қарамастан, сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық келісімдер арқылы "сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы" 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ Қазақстан Республикасының Заңын қабылдау арқылы сыбайлас жемқорлық қоғамға және тұтастай мемлекетке елеулі қауіп төндіруді жалғастыруда, тиісті басқаруға, дамуға кедергі келтіреді және бәсекелестікті бұрмалайды.

Жоғарыда аталған мәселені шешу үшін заңдарды қатаңдату жеткіліксіз, сондықтан ұйымдар сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға белсенді үлес қосқаны үшін де жауап береді. Бұған ұйымдарда ҚР СТ 3049-2017 (ISO 37001:2016) "сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл менеджменті жүйесі" талаптарына сәйкес сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүйені енгізу арқылы қол жеткізуге болады. Талаптар және қолдану жөніндегі Нұсқаулық". Көрсетілген стандарттың талаптары жалпы болып табылады және олардың түріне, көлеміне және қызмет сипатына қарамастан барлық ұйымдар қолдануға арналған.

Стандарт сыбайлас жемқорлық жағдайларының алдын алу және анықтау бойынша мынадай іс-шараларды орындауды көздейді:

1. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саясатын әзірлеу;
2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормалардың сақталуын қамтамасыз ету рәсімдерін құру;
3. Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін сәйкестендіру және бағалау;
4. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы мақсаттарды белгілеу және оларға қол жеткізуді жоспарлау;
5. Жұмысқа орналастыру рәсімдерін енгізу (кандидаттарды кешенді тексеру; сыйақы беру жүйесін енгізу, қызметкерлерді сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саясатының сәйкестігіне декларациялау және т. б.);
6. Қаржылық бақылау тетіктерін енгізу;
7. Сатып алуды, күнделікті қызметті, сатуды, жарнаманы және басқа да қаржылық емес құралдарды бақылау тетіктерін енгізу;
8. Бақыланатын ұйымдар мен іскер әріптестердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы тетіктерін енгізу;
9. Сыйлықтарды ұсынудың немесе қабылдаудың, шығындарды төлеудің алдын алу рәсімдерін енгізу;
10. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың сәйкес келмейтін тетіктері кезінде шараларды енгізу;
11. Сыбайлас жемқорлыққа күдік туралы хабарлау рәсімдерін енгізу;
12. Сыбайлас жемқорлыққа қатысты тергеу және шаралар қабылдау және басқа да іс-шаралар.

Менеджменттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүйесін мұқият жоспарлау, құру, бейресми енгізу және нәтижелі жұмыс істеуі ұйымдарға сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін едәуір азайтуға мүмкіндік береді, ұйым қызметінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамаға және ерікті міндеттемелерге сәйкестігін қамтамасыз етеді және мүдделі тараптарға сыбайлас жемқорлыққа қарсы бақылау рәсімдерін енгізу жөніндегі жұмысты көрсетеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Агыбаев А.Н. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией: Уч. пос. - Алматы, 2003;
2. Агыбаев А.Н. Взятка // Фемида. - 1999. - № 6.
3. Борчашвили И.Ш. Коррупционные преступления: закон, теория и практика. Монография. – Алматы: Жеті Жарғы, 2008.
4. Алауханов Е.О., Турсынбаев Д.Е. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: Уч. пос. /Под ред. Е.О. Алауханова. – Алматы. 2008.

**Тарихи сөз арқылы балаларды адамгершілікке-эстетикалық талғамға
тәрбиелеу.**

*№3 Ембі қалалық жалпы білім беретін орта мектептің
тарих пәні мұғалімі
Сеілханова Гүлшат Серикбаевна*

Қоғам дамуының қазіргі кезеңі тәрбиенің рөлінің күрт артуымен сипатталады. Соңғы кездері еліміздегі әлеуметтік-мәдени ахуал жаһандық моральдық, эстетикалық және рухани дағдарыс жағдайы ретінде сипатталуда.

Біздің заманымызда бұқаралық ақпарат құралдары, интернетті пайдалану арқылы ақпараттың көптігі баланың басына түседі, бұл баланың жан дүниесіне өлі салмақ түсіреді, содан кейін білімнің молдығымен сезім мен қызығушылықтың аздығы туады. . Олардың дамымағандығы адам жан дүниесінің қарабайырлығын тудырады, мұнда адам тек бастан кешіріп қана қоймай, басқасын қорлау арқылы қанағат ала алады.

Бұл жағдайда адамгершілік-эстетикалық тәрбие мәдениетті, жан-жақты тұлғаны қалыптастыру мен қалыптастырудың маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Және, дәл бүгінде ол бұрынғыдан да өзекті.

Мәдениетті адам барлық жағынан балалық шағында қалыптасады, содан кейін алған білімін одан әрі жетілдіру, жетілдіру және тереңдету, немесе мәдениет әлемімен ешқашан қиылыспайтын жол жүреді. .

Мектепке дейінгі балалық шақ кезеңі адам тәрбиесіндегі өте маңызды кезең болып табылады, дәл осы кезде оның мінез-құлық ерекшеліктері қалыптасып, тұлғаның қалыптасуы басталады. Біздің заманымызда мектепке дейінгі балалық шаққа көп көңіл бөлінеді: олар әртүрлі бағдарламаларды жүзеге асырады, ғылыми зерттеулер жүргізеді, психологиялық қызмет балабақшаларда жұмыс істейді, балаларды мұражайларға апарады. Бірақ мәдениетті тұлғаны қалыптастыру процесі тек қоғамдық сипатта бола алмайды.

Керісінше, ол қаншалықты жақын, жеке тұлға болса, соғұрлым ол бала үшін маңызды және оның жан дүниесінде із қалдырады. Баланың қарым-қатынасқа деген тұрақты қажеттілігін бәріміз бұрыннан білеміз. Ол үшін білуі маңызды: ол өзінің барлық "неге?", "жақсы деген не?" сұрақтарына жауаптарды қайдан және кімнен табады? және "ненің зияны бар?". Осы сұрақтарға жауаптарды үнемі асықпай іздеу, олар туралы ойлау, тіпті балалық, тіпті парадоксальды болса да, балада адамгершілік-еріктік қасиеттерді қалыптастырады, сезімдер мен эмоцияларды дамытуға көмектеседі.

Бұл үдерісте көркем сөз ерекше рөл атқарады. Бұл баланы адами сезімдер, қуаныштар мен қайғы-қасіреттер, қарым-қатынастар, мотивациялар, ойлар мен әрекеттер әлемімен таныстыратын кітап. Балалық шақта оқылған, ересек жаста оқығаннан гөрі күшті із қалдырады. Баланың жүрек жады бар екенін бәрі біледі. Егер ол бала кезінен эмпатияны үйренбесе, онда ол есейген сайын барлық мәселелерге – адамгершілік, эстетикалық,

экологиялық және әлеуметтік мәселелерге немқұрайлы қарауы мүмкін. Адамның салқынқандылығынан жаман ештеңе жоқ.

Көркем әдебиет баланың жеке басының салаларына жан-жақты әсер етеді, ондағы адамгершілік-еріктік қасиеттерді тәрбиелеуге көмектеседі, сезімдер мен эмоцияларды дамытады.

С.Я. Маршак: "Әдебиетке талантты жазушылар ғана емес, сонымен қатар талантты ақылды оқырмандар да қажет", - деген. Баладағы оқырман оқуды үйренуден ерте оянады. Мектеп жасына дейінгі балалар әлі оқырман емес, тыңдаушы. Ертегіні, өлеңді, ертегіні тыңдай отырып, олар қиялында суреттелген құбылыстарды, оқиғаларды, адамдарды, заттарды анық елестетеді. Сонымен қатар, балалар әр түрлі сезімдерді бастан кешіреді, кейіпкерлерге, олардың мінез-құлқына, іс-әрекеттеріне деген көзқарастарын білдіреді, кейбіреулеріне түсіністікпен қарайды, ал басқаларын айыптайды, қуаныш пен сәтсіздікке ұшырайды.

Әрине, баланың жан дүниесін сұлулық пен үйлесімділікпен байытатын поэзияның сиқырлы әлемімен ешнәрсе салыстыруға келмейді. Поэзия сұлулық, қуаныш, оптимизм сезімдерін оятуға ықпал етеді. Табиғат – сұлулықтың сарқылмас, мәңгілік бұлағы! Табиғаттың сұлулығынан ләззат алуды, ләззат алуды білетін баланың жан дүниесінде реніш, қызғаныш, өшпенділікке орын қалмайды. Орыс әдебиеті классиктерінің табиғат сұлулығын жырлаған әуезді де лирикалық өлеңдері - И.Буниннің "Жапырақтың құлауы", Ф.Тютчевтің "Аспанда бұлттар еріп жатыр", "Қыс бекер ашуланбайды", А.Фета "Мен саған сәлем жолдаймын", А.С. Пушкин "Аспан күзде тыныс алып жатты", "Міне, солтүстік, бұлттарды басып жатыр", "Қыс таңы ", балаларды табиғатты сүйуге, оның сұлулығы мен мейірімділігін түсінуге, табиғатқа немқұрайлы қарамауға тәрбиелеу; байқампаздыққа, Отанға, өз Отанына деген терең және шынайы сүйіспеншілікке тәрбиелеу.

Әзіл мен әзіл баланың эмоционалдық саласына жағымды әсер етеді. Олар қайнап жатқан жағымсыз эмоцияларды сөндіріп қана қоймай, жағымды мінез-құлық қасиеттерін дамытуға ықпал етеді, балаларды мейірімділікке, шынайылыққа тәрбиелейді. Бұл бақылаулар бізді әзіл-оспақ шығармаларды іздеуге және қолдануға итермелейді. Осылайша біз балаларға А.Усачевтің "Шырылдаған өлеңдер", "Кірпі үйге қайтар жолды қалай тапты", "Айдаһарға арналған бесік жыры" атты көңілді өлеңдерін аштық. балалардың көңіл-күйін көтереді. М.Зощенконың күлкілі әңгімелері – дүниелік даналықтың нағыз қазынасы, оның "Лелия мен Минка" әңгімелер топтамасы балаларды ата-аналарына деген құрметке, қиын өмірлік жағдайлардағы тапқырлыққа, табандылыққа, мейірімділікке тәрбиелейді., ренжігендерге жанашырлық пен жанашырлық. Ал Е.Успенскийдің, С.Михалковтың өлеңдері мен ертегілері, Н.Носовтың, В.Драгунскийдің әңгімелері сағыныш пен үмітсіздікке қарсы профилактика, бай және жарқын қиялдың қайнар көзі; олар балаларға деген сүйіспеншілікке толы, достыққа, мейірімділікке, өзара көмекке үйретеді.

Балалардың көркем шығармаларды оқу барысында алған әсерлері балалардың шығармашылық, өнімді іс-әрекетінде - сурет салуда, модельдеуде, сөз жасауда, ойын-драматизацияда көрініс табады.

Балалардың сүйікті іс-әрекетінің бірі - сурет салу. Балалардың суреттері қоршаған әлемді жан-жақты және жан-жақты бейнелейді. Балалар өздерінің жанашырлықтарын тудырған жағымды кейіпкерлерді салғанды ұнатады (Кішкентай Хаврошка, "Он екі ай" ертегісіндегі өгей қызы Иван Царевич). Осылайша олар өздерінің жағымды эмоцияларын ашады, кейіпкерлердің іс-әрекеттерін дұрыс бағалайды.

Балалар өздерінің сүйікті туындылары негізінде ынтамен мүсіндейді. Біз балалардың қолөнерін "Ертегілер мен ғажайыптарға толы сиқырлы орман", "Ертегілер беттерінен" композицияларымен безендіреміз.

Баланың ертегілер, әңгімелер, өлеңдер құрастыруға деген құштарлығы белгілі. Балалардың сөйлеуге деген құштарлығы табиғи нәрсе. Балалар ертегінің жалғасын, берілген тақырып бойынша әңгіме құрастырады, оларда көрінбейтін адамгершілік тәрбиелік мәні бар. Содан кейін біз балалармен бірге оларды балалар кітаптары түрінде құрастырамыз - "Орман ертегісі", "Кірпі қоянмен қалай ұрысып қалды", "Сиқырлы қазан туралы ертегі", "Бірінші рет – бірінші сыныпқа!". Балалардың сөзжасам – әңгімелер, өлеңдер, ертегілер, осының бәрі баланың сезімін дамыту, оның эмоционалдық сферасын, адамгершілік қабылдауын қалыптастыру туралы айтады.

Пайдаланылған әдебиеттер: 1. Болтаева Ш. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық белсенділігін қалыптастыру. Халық ағарту, 2014.
2. Джумаев М.Э., Таджиева З. Г. Бастауыш сыныптарда математиканы оқыту әдістемесі. Ташкент.: "Ғылым және технология" 2005 ж.

Балабақшадағы тәрбие жүйесі.

Ақтөбе облысы, Ырғыз ауданы

Аққайың бөбекжай-бақшасы тәрбиешісі

Ерғуатова Мерует Райымбарлықызы

Ата – ана мен бала арасындағы жақсы байланыс ертеңіміз болар жас ұрпақтың қамы. Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынов «Біз білімді, бай әрі күшті болуымыз керек. Бай болу үшін кәсіп керек. Білімді болу үшін оқу керек, күшті болуымыз үшін бірлік керек» дейді. Осы үш керектің ішінде бірлікке баса назар аударады. Яғни бақыт құсынан сұрағанда да бірлігі бекем елге барам демеуші ме еді! Ендеше біздің мектебімізде де үштік одақ жұмыс жасайды. Мына отырған баланы құс деп алатын болсақ, екі қанатының бірін ата – ана, бірі мектеп деп алуымыз керек. Яғни бірінің бірінсіз күні жоқ. Құс бір қанатсыз ұша алмайды.

Біз – мұғалімдер кей жағдайда оқушының бар жағдайын жасап отырып, еш әрекет ете алмай қаламыз. Кейбір балаларда мәселе сол отбасыдан басталуы мүмкін, кейде қараусыз, кейде мейірімділіксіз қалып жатады. Осы орайда біз отбасымен танысу арқылы мәселені шешеміз. Бұл жерде әке мен ананың арасындағы мәселені шеше алмаймыз. Тек, алдымызда отырған оқушының жақсы адам болуына кедергі келіп келтіріп отырған блокты алып тастаймыз. Біз баланы 50 пайыз танысақ, ата – анамен танысу арқылы 100 пайыз тани түседі екенбіз.

Дала қоңырауын алғаш соққан Ы.Алтынсарин де алғаш мектеп ашқанда ата – аналармен жұмыс жасаған, халықпен тығыз байланыста болып, жылу жинап барып, бала оқытқан. Осының нәтижесінде, яғни ата – анамен күш біріктірудің нәтижесінде Алаш зиялыларының бірқатары, 80 -90 пайызы осы мектептен түлеп ұшқан деседі.

Бала тәрбиесі – бір отбасының ғана емес, бүкіл қоғамның мемлекеттік абыройлы міндеті. Кезінде Әл Фараби бабамыз «Ғылым емес, ең алдымен тәрбиеге көңіл бөлу керек, тәрбиесіз адамға ғылым баянды болмайды» - демеп пе еді. Осыған орай бүкіл ата - ана тәрбиеге бет бұруы керек. Ұрпақ тәрбиесіне мүдделі екендігін ата - аналар іс - жүзінде дәлелдеп отырулары тиіс. Міне осындай ынтымақ бірлігінде ғана ойдағыдай нәтиже берері ақиқат. Ұлтымыздың қанындағы ізеттілік – дәрекілікке, қайырымдылық - қатыгездікке, жомарттық - тоғышарлыққа, адалдық - арамдыққа, парасаттылық - парықсыздыққа ауыспасын деген үлкен үміт тұр.

Қорыта айтқанда үштік одақтағы ата - ана мен мұғалімді екі бұлтқа теңеймін. Физикалық заңдылық бойынша екі бұлт соқтығысқанда найзағай ойнайтыны секілді ата – ана мен мектеп біріккенде найзағайдай ұрпақ шығады екен. Арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты. Мағжан айтқан найзағай ұрпақ біздің болашағымыз.

Пайдаланған әдебиет:

Жақып Ж.Т Жалпы тәрбие білім жүйесі 2018ж

Ағылшын тілі сабағында грамматиканы меңгертудегі тиімді әдіс-тәсілдер

Кариева Н.А.

Ақтөбе қаласы, М.Мақатаев атындағы №73 ЖББОМ

Ағылшын тілі пәнінің мұғалімі

XXI ғасыр табалдырығын білім мен ғылымды инновациялық технология бағытымен дамыту мақсатымен атауымыз үлкен үміттің басты нышаны болып табылады.

Ұрпағы білімді халықтың болашағы бұлыңғыр болмайды дегендей, жас ұрпаққа саналы, мән мағыналы, өнегелі тәрбие мен білім беру бүгінгі күннің талабы.

Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуы барысында орта білім берудің жүйелі реформалануы қоғамдық тұрғыдан үлкен маңызға ие. Білім беруді реформалауды жүзеге асырудың және бір маңызды сипаты қазіргі уақыттағы оқыту үрдісін технологияландырудың қажеттілігінен туып отыр. Мектептерде оқу сапасын жақсартуда әр түрлі жаңа технологияларды пайдалану тәжірибеге еніп, өз деңгейінде нәтижеле беруде. Елімізде білім беру саласында қазір демократияландыру, ізгілендіру іске асырылуда. Ағылшын тілі ана тілімен қоса оқушының сөйлеу қабілетін және жалпы дамуын ғана

жетілдіріп қоймайды,оны өзін қоршаған айналасындағы адамдармен қарым – қатынас мәдениетіне де үйретеді. Оқушының шетел тілінде сөйлеу қабілетін жетілдіру мектепте берілетін білім мазмұнының негізгі мақсаты болып табылады, оқулықпен және басқа оқушылармен қарым – қатынас барысында оқушы барлық пәндерді меңгереді. Шетел тілін оқушыларға үйреткенде біз оларға басқа халықтың мәдениетіне әрі дүниежүзі мәдениетіне жол ашамыз, басқа халықтармен қарым–қатынас жасауға мүмкіндік туады.[6.21-25]

Қазақстан Республикасы әлемдік бірлестікке кірген заманда білімнің рөлі мен маңызы артты. Мәдениетті жоғары ХХІ – ғасыр адамын қалыптастыру міндеті білім беру ісін ірілендіру қажетті мектеп пен қоғам алдында жаңа маңызды мәселелер қойып отыр. Жалпы орта білім беретін мектептерде шетел тілдерінің мазмұны анықталып, оған қойылатын талаптар нақтылануда. Шетел тілін ана және орыс тілімен қатар оқыту арқылы мұғалім оқушылардың тыңдап түсіну, сөйлеу, оқу және жазу іскерліктері мен дағдыларын жетілдіріп қана қоймайды, оларды өзін қоршаған айналасындағы адамдармен қарым – қатынас мәдениетіне де үйретеді. Оқушылардың шетел тілінде сөйлеу қабілеттерін жетілдіру мектепте берілетін бүкіл білім мазмұнының негізгі мақсаты болып табылады. Шетел тілі арқылы оқушылар әлемді таниды, тілін оқып жатқан елдің мәдениетімен, өмірімен танысады.

Шетел тілінде оқушылар дұрыс қарым – қатынас жасай алу үшін, олар ауызша айтылған сөзді тыңдап түсінулері тиіс Шетел тілінің қызметі – оқушыларды өздері үйреніп жатқан тілде сөйлейтін халықпен түсіністік, ортақ көзқарас орнатуға дайындап, тәрбие, білім беріп әрі жеке басын, өмірге көзқарасын жан – жақты дамыту. Шетел тілі пәні бойынша білім мазмұнына тақырыптар, қарым – қатынас ситуациялары, мәтіндер, тілдік материалдар; лексикалық, грамматикалық, фонетикалық, практикалық біліктер, сөз әдептері, оқу әрекетінің тиімділігін іске асыратын жалпы оқу білік дағдылары жатады. [5.31]

«Мұғалім-өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім. Оқуды, ізденуді тоқтатысымен оның мұғалімділігі жойылады» - деген К.Ушинскийдің даналығында.

Бүгінгі қоғам мұғалімнің біліктілік деңгейіне де, ішкі жан дүниесіне де жаңаша талап қойып отыр, өйткені қазіргі күні ХХІ ғасыр ұрпағынан үлкен үміт күтілуде. Мектептегі басты тұлға мұғалім, осы мұғалімнің алдында тұрған басты мақсат рухани жан дүниесі бай, жан – жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру.[7.16]

Оқушының оқу дағдысын қалыптастыруда жалпы жазба тілі мен ауызекі сөйлеу тілі тікелей байланысты. Оқушыларды шығармашылықпен ойлауға тәрбиелеу мұғалімнің міндеті. Сондықтан бұл жұмыс түріне ерекше талап қою керек. Мәтінді мазмұндауға үйрету, жазбаша сұрақтарға жауап беруге үйрету, жоспар құруға, белгілі бір суретке тақырып қоя білуге, сол суретке қарап сөйлем құрауға, мұғалімнің көмегімен өздерінің ойларын, қызықты іс - әрекеттерін әгімелеуге үйрету. Бұл дағдыларды қалыптастыру үшін ұстаз ерінбей еңбек ету нәтижесінде жете алады.

Қандай тілде болмасын оқу, жазу, сөйлеу, тыңдау дағдыларын дұрыс іске асырғанда ғана мақсатқа жетуге болады емес пе? Мысалы, мәтін оқыған кезде ашық жауап, дұрыс – бұрыс жауап таңдау сұрақтары, кім? не? сұрақтары, тақырыпшаларды параграфтармен, суреттермен байланыстыру, мәтіннен қателер табу, бос жерлерді, таблицаларды толтыру, мәтіндегі сөздер мен тіркестердің мағынасына тоқталу, мазмұны туралы пікірін білдіру, байланыс тіркестерін табу сияқты тапсырмаларды орындау арқылы кез–келген дәрежедегі мәтіндерді қызығушылықпен меңгеріп, еске сақтауға жағдай жасалады. Сонда ғана оқу стратегиясы жүзеге асырылады.[13.29-33]

Оқушылардың шет тілінде дұрыс сауатты сөйлеуінде тілдік материалды меңгерудің рөлі өте зор. Сөздік жұмыс мәтінде кездесетін жаңа сөздерді іздеумен қоса түрлі тұрақты сөз тіркестерді, қосымша мағыналы сөздермен жаттығулар орындау арқылы жүзеге асады. Фонетикалық материал бір қарағанда, жоғары сыныптарға керегі жоқ сияқты болғанымен, кейбір дыбыс емлесінің ерекшеліктері, дауыс ырғағы, екпін түсіру сияқты нәрселерді сабақта еске түсірудің маңызы зор. Оның бәрі оқушының тілге деген қызығушылығын арттырып, сабақтың әсерлі өтуіне септігін тигізеді.

Еліміз жылдар бойы аңсаған тәуелсіздікке қол жеткізісімен, шет тілі де мемлекетаралық тіл мәртебесіне ие болды. Ендігі кезекте шет тілінің қолданылу аясын кеңейту кезек күттірмес мәселенің бірі болды. Осы орайда мектептерде ағылшын тілі пәніне көңіл де, ықылас та жылдан жылға артып, оны оқытудың тиімді әдіс- тәсілдері, технологиялары бойынша зерттеу жұмыстары, оларды тәжірибеге енгізу шаралары қолға алынды[21.6].

Ағылшын тілін саналы меңгерту, оны өз деңгейінде қажеттілікке айналдыру, бір жылғы мәселе емес, сондықтан ағылшын тілін оқыту ісімен шұғылданатын мамандар арасында туындайтын бір сұрақ: ағылшын тілінде өз ойын ауызша және жазбаша еркін жеткізе алуға қалай үйрету керек? Оқушыны ынталандыру үшін қандай әдіс-тәсілдерді, технологияларды қолданған жөн?

Білім беру саласында түрлі технологиялар енгізілуде, бірақ олардың ішінен қажеттісін таңдап, сабақтың әр кезеңінде тиімді қолдану басты талап. Мәселе технологияларды кеңінен пайдалану емес, мәселе - тұлғаны нәтижеге бағыттап білім беруде. [14.3-5]

Инновациялық технологиялардың көптігіне, олардың түрі мен әдістерінің сан – салалағына қарамастан, әр технологияның элементтері өзара бір – бірімен байланысып кірігеді.

Ағылшын тілі сабақтарында компьютермен жұмыс істеу де ерекше орын алады. Қазіргі таңдағы техникалық оқыту құралдары – телефон, телевизор, магнитофон, мультимедиялық кабинет арқылы оқыту тілдерді меңгерту қызметіне жаңаша қарауды, бұл бағытта қол жеткізген табыстарымызды сын көзбен қарап, саралап ғылым мен техниканың жаңа жетістіктерін енгізуді қажет етеді.[11.4]

Қорыта келгенде шетел тілін үйретудегі мұғалімнің негізгі мақсаты әртүрлі әдістерді пайдалана отырып оқушылардың тілін дамыту, сөйлеу, жазу іскерліктерін арттыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Ойын әрекеті арқылы белсенділікке баулу». Петров А.В. 2001.
2. «Бастауыш мектептегі ойын технологиясы арқылы оқыту». Калмыкова Е.В, 2007.
3. Ойын технологиясының ерекшеліктері // Интернет.
4. Креативтілікті дамытудағы ойын технологиясы // Интернет.
5. Колесникова И.Е. Игры на уроке английского языка. 1999 ж.

Қазақстан территориясына әсер ететін техногенез факторлар

Бақытжан Ш.Ә.

Ақтөбе қаласы, М.Мақатаев атындағы №73 ЖББОМ

география пәні мұғалімі

Қазақстан территориясы бойынша геожүйелердің табиғи даму тенденциясына техногенез факторларының әсер ету ерекшелігі мен оның салдарына талдау жасап, табиғи ландшафтарды тиімді пайдалану мен оның экологиялық ахуалын жақсарту шараларына арналған ғылыми, комплекстік еңбектер жоқтың қасы.

Техногенез қалдықтарының шоғырлану қарқындылығы заттардың миграциялық ерекшеліктеріне, миграция түрлерінің қарым - қатынасына да бағынышты. Егер техногендік зат ағыны табиғи зат ағынынан басым болса, онда геожүйелерде техногендік қалдықтардың шоғырлануы күрт өседі, сөйтіп геохимиялық аномальды аймақтар қалыптасады.

ЮНЕСКО – ның «Адам және биосфера жобасы бойынша әртүрлі бағыттағы мониторингтер: биосфералық, геохимиялық, экологиялық және ландшафтарды ұйымдастыру қарастырылған. Мониторингті ұйымдастырудың методологиялық негізі әлі толығымен, бірыңғай шешімін таппады. Өйткені территорияны таңдап алғанда территорияның ландшафтық - географиялық ерекшелігі есепке алынбай, ізденіс өткізілетін аймақтың шекарасы ғылыми дұрыс анықталмайды.

Кез - келген мониторинг біртұтас табиғи құрылым – ландшафт шеңберінде өткізілгені дұрыс. Сондықтан бақылау жүргізілетін территорияда алдымен ландшафтық съёмка өткізілу керек, ал бақылау параметрлері өткізілетін мониторингтің мақсатына байланысты өзгеріп отырады. Салалық мониторинг нәтижелері бір - бірімен сәйкес келмейді және территорияның табиғи ерекшелігі туралы толық мәлімет бермейтіндіктен экологиялық нормалауға негіз бола алмайды.

Табиғи комплекстердің техногендік ластану деңгейін анықтауда қолданылатын негізгі әдіс – ландшафтық индикация. Территорияның ландшафтық құрылымы да өздігінен табиғи орта индикаторы болып табылады, ал оның вертикальдық және горизонтальдық құрылымының өзгеруі техногендік ластану қарқындылығын көрсетеді. Ландшафтық индикацияның маңызы оның морфологиялық құрылымына қарай ластану деңгейіне баға беру, анықтау. Әсіресе ландшафтардың биотикалық компонентінің өзгеру деңгейін айқын

анықтауға болады. Сондықтан техногендік стационарлар ұйымдастырғанда ғылыми ізденістерге ландшафтық және ландшафтық - геохимиялық бағыт беру қажет. Осының нәтижесінде ландшафтардың техногендік салмағын, ондағы техногендік зат ағынын реттеуге және экологиялық норманы анықтауға мүмкіншілік туады.

Өртүрлі табиғи зоналарда қалыптапқан біртұтас табиғи құрылымдар – ландшафтардың техногендік салмаққа жауап қайтару ерекшелігін есепке ала отырып олардың техногендік әсерге салыстырмалы тұрақтылығын анықтайды. Біртұтас табиғи бірлік ретінде ландшафтардың техногендік факторға жауап қайтаруы мен тұрақтылығы техногендік әсер түріне және қандай табиғи зонада орналасқанына байланысты. Техногендік әсерде дамып отырған ландшафтардың бұзылу, нашарлау деңгейін жалпы ландшафт құрылымының немесе оның жекелеген компоненттерінің өзгеруіне қарай анықтайды. Мұндай жағдайда өзгерістер техногендік модификациялардың пайда болуынан немесе комплекстің түбірімен өзгеруінен байқалады. Егер компоненттердің техногендік өзгеруі оның бір инвариант шеңберіндегі табиғи өзгерісінен аспаса, онда техногендік ландшафтар модификациялары пайда болады. Жетекші компоненттердің техногендік өзгеруі оның табиғи даму тенденциясынан басым болғанда, ландшафтың құрылымының түрлігі өзгергенде техногендік құрылымдар – техногеомалар – табиғи – техногендік жүйелердің құрамдас бірлігі пайда болады. Сонымен, техногендік фактордың әсері ландшафтардың құрылымының нашарлауынан, техногенез модификацияларының пайда болуынан және ондағы жекелеген компоненттер мен элементтердің трансформацияға ұшырауынан көрініс табады.

Яғни техногенез қалдықтарының ыдырау немесе шоғырлану, өзгеру мен айналымға қатысу қасиеті ландшафтық - геохимиялық жағдайдың табиғатына байланысты. Құрылықтар мен мұхиттардағы табиғи ландшафтық - геохимиялық жүйелердің (ЛГЖ) жиынтығын құрылымы мен даму ерекшелігіне қарай бірнеше болжамалы топтарға жіктейді. Болжаудағы **негізгі мақсат** – техногенез заттарының тірі организмге тигізер әсерінің деңгейін анықтау. Кез - келген типке жататын ландшафтық - геохимиялық жүйелер мына көрсеткіштер бойынша ұқсас болу керек:

1) Геохимиялық тұрақтылық деңгейі, яғни геохимиялық процестердің өздігінен орнына келуі мен техногенез қалдығынан тазаруы;

2) Егер техногенез қалдықтары нормадан артық болса, онда техногендік геохимиялық ауытқулар (аномалиялар) және олармен байланысты топырақ пен өсімдік жамылғысындағы, жер асты, жер беті суларындағы, биоценоздар өнімділігіндегі өзгерістер ұқсас болу керек. Технобиоггеомалар белгілі бір географиялық заңдылыққа бағынады, сондықтан да оларды картаға түсіріп, ландшафтық - географиялық аудандастыруға мүмкіншілік бар.

Технобиоггеомалардың геохимиялық тұрақтылығын анықтайтын табиғи факторлар бойынша топтастырғанда есепке алынатын көрсеткіштер:

а) атмосферадағы, топырақ жамылғысы мен су көздеріндегі минералдық және органикалық заттардың химиялық өзгеру жылдамдығы;

б) геохимиялық тосқауыл түрлеріне байланысты заттардың химиялық айналу жылдамдығы;

в) техногенез қалдықтарының ЛГЖ шеңберінен шығу жылдамдығы;

г) олардың жер беті, жер асты суларымен және ауа ағынымен таралу ерекшелігі. Кез-келген химиялық айналым жылдамдығы ЛГЖ шеңберіне келіп түсетін энергия шамасына байланысты.

Сондықтан химиялық процестердің жылдамдығын есепке алуда төмендегідей орташа жылдық көрсеткіштер ескерілу керек:

- 1) күннің жиынтық радиациясы мен оң температураның жиынтық мөлшері;
- 2) ультракүлгін радиация мөлшері;
- 3) фотосинтез кезінде ассимиляцияланған және жыл ішінде өсімдік шіріндісі арқылы топыраққа жиналған энергия мөлшері (биохимиялық процестердің энергия көзі);
- 4) найзағайлы күндердің саны.

Геохимиялық тосқауыл түрлеріне байланысты есепке алынатын көрсеткіштер:

- 1) топырақ жамылғысы мен су көздеріндегі қышқылды - сілтілі және тотығу мен қалпына келу процестері;
- 2) өзен сулары мен көлдердегі органикалық заттың шамасы; металдардың еруі мен миграциялық ерекшелігін анықтайтын фактор – органикалық зат мөлшері;
- 3) жылдық жауын - шашын мөлшері мен булану;
- 4) булану барьерлері мен булану нәтижесінде жиналған элементтердің көрсеткіші-тұзды топырақ жамылғысы мен тұзды көлдердің таралуы.

ЛГЖ шеңберінде жиналған заттардың ыдырау және шығу жылдамдығы әртүрлі факторларға байланысты олар:

- 1) жылдық өзен ағынының жиынтық шамасы;
- 2) әртүрлі жылдамдықтағы желдің жылдық орташа көрсеткіші, әсіресе (штиль) тымық ауа шамасы;
- 3) мәңгі тоңдардың температурасы төмен болғандықтан олар механикалық және термодинамикалық тосқауыл болады. Сондықтан мәңгі тоңдардың бар, жоқтығы есепке алынады.

Қорытынды

Сонымен, қоғамның дамуында ғылыми - техникалық революцияның қазіргі жетістіктеріне, халық санының - осының салдарынан табиғи ортаға антропогендік салмақтың артуына қарай табиғи кешендер сандық және сапалық өзгерістерге ұшырайды. Ол -өсімдік топтарындағы түрлік өзгерістер, топырақ қабатындағы ластану, құнарлықтың төмендеуі, эрозиялық шайылулар, химиялық элементтердің қарым - қатынасындағы ауытқулар, ластаушы ингредиенттердің жиналуы т.б. Осындай алуан түрлі көрсеткіштер антропогендік ландшафтар модификациясының өмір сүру ұзақтығына, территорияның игерілу деңгейі мен оның қарқындылығына тікелей байланысты. Антропогендік әсерден геожүйелердің табиғи тұрақтылығы, экологиялық сыйымдылығы нашарлап, өздігінен тазару деңгейі төмендейді. Сөйтіп табиғи кешендер қоғам мұқтажын қанағаттандыратын мәдени ландшафтармен ауысады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Исаченко А. Г. Ландшафтоведение и физико – географическое районирование. М. 1991.
2. Молдағұлов Н. Ландшафттану негіздері және Қазақстанның ландшафт географиясы. А. 1994.

ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ ОЙЫНЫ – ХАЛЫҚ ДАНАЛЫҒЫНЫҢ КӨРНІСІ

Туртонов А.И.

*Дарынды жасөспірімдерге арналған Ақтөбе облыстық мамандандырылған
«Білім-инновация» лицей-интернатының дене шынықтыру пәні мұғалімі*

Тоғызқұмалақ - терең ойды талап ететін, ойнасаң қызығына ешбір тоймайтын, халық даналығы қалдырған ойындардың бірі. Халықпен бірге жасасып келе жатқан даналардың ойыны аталған тоғызқұмалақ – бүгінде өзінің даму сатысында екенін айта кеткен жөн.

Көшпенді халықты, әсіресе малшылардың математикасы – қай халықтың болмасын күнделікті мұқтаждығына керекті бүтін сандардың төрт амалын есептеп шығару осы тоғызқұмалақ ойыны үстінде қалыптасқан. Сондықтан да бұл ойын малшы математикасы деп тегін аталмаған. Себебі, далада кездесе кеткен екі малшы қазан мен отаудың жерін шұқып жіберіп, қалталарында жүрген 81 қойдың кепкен 81 құмалағын әр отауға тоғыз тоғыздан бөліп сала қояды да, дереу ойынға кірісіп кетеді. Міне бүгінгі ұрпаққа жеткен ауыз әдебиетіндегі аңыз осылай дейді.

Тоғызқұмалақ ойыны қай кезде, қалай қалыптасқаны жөнінде нақтылы тарихы Қазақстан жерінде жартастардың, болмаса төбенің үстіндегі тегіс тас бетіне ойып салынған тоғызқұмалақ ойынының тақталары біздің осы ойымызды дәлелдей түседі. Мысалы, Қаратау қаласына таяу, Ақшұқыр деген тас төбенің үстінде, тегіс тасқа тоғыз - құмалақтың отаулары мен қазандары қашалып салынған. Малшы үшін бұл Ақшұқыр тас жотасы малды қарауылдауда табылмайтын орын. Демек, айналадағы малды бақылап отырып тоғызқұмалақ ойнаған. Сондай –ақ, Тарбағатай тауының Сайқан жоталарының бірінде, Қоржынбай жайлауының етегінде жартасқа салынған тоғызқұмалақ тақтасы тағы бар.

Тоғызқұмалақ ойынының аса бір өзіндік ерекшелігі күрделі құрал – жабдықтарды қажет етпейді. Ертеректе ойыншылар кездескен бетте жерді қазып, ойын тақтасын дайындаған. Барлық құмалақ салатын шұңқырды қазан, тоғыз – тоғыздан құмалақ салатын шұңқырды отау деп атаған. Ертеректе тоғызқұмалақ ойнайтын адамдар қойдың 162 құмалағын дорбаға салып қанжығасына байлап алып жүрген.

Құмалақ салынған тоғыз отаудың әрқайсысының аты болған. Сол жақтағы шеткі, яғни бірінші отау – «тандық», екінші – «көшпелі», үшінші – «атөтпес», төртінші – «атсұратар», бесінші – «бел», алтыншы – «белбасар», жетінші – «қандықақпан», сегізінші – «көкмойын», тоғызыншы – «мандай». Әр отауды бұлай деп атаудың өзіндік тарихы маңызы бар. Себебі, ойынның ойналу процесі толығынан осы атау аттарына негізделген. Ойын тақтасы кейін келе ағаштан жонылып, әрбір отаудың мандайына «а» әрпінен бастап тоғыз отау солдан оңға қарай – а, б, в, г, д, е, ж, з, и дыбыстарымен белгіленген. Демек, тоғызқұмалақ ойынының жалпы ережесін осылайша бүгінгі күн талабына сай реттеу – көпшілік арасында кеңінен тараған. Бүгінгі күнде тоғызқұмалақ ойынының республикалық федерациясы құрылды. Республика біріншілігінің және республика аралық жеңімпаздарына «Қазақстан спорт шебері» деген атақ беріледі. Тоғызқұмалақтан республиканың жекелей біріншілігімен қоса командалық жарыс та өткізіледі.

ОЙЫН ЕРЕЖЕСІ бойынша уақыт белгілеп, құмалақтары салынған тоғызқұмалақ тақтасы ойын ережесіне сай дайындалып болған соң уақыт белгілейтін төреші ойынның басталғандығын хабарлайды. Бірінші жүрісті жеребе бойынша анықталған ойыншы бастайды. Алғашқы жүрісті «тандықтан» және «мандайдан», яғни жүріс жүргенін хабарлайды. Тек, бірінші жүрісті тоғызыншы отаудан ғана бастауға болмайды, басқа отаудың барлығынан жүре беруге балады. Сондықтан ойын барысында қарсыластар өздерінің отауларындағы құмалақтарды жұпсанымен ұстап отыруға тырысады. Мұндай жағыдайды ойыншылардың отаулары «жабық» деп атайды. Ойын барысында әр ойыншы өзінің қарсыласының отауын тақ санымен ұстауға тырысады. Демек, тақ санымен жатқан отауларды «ашық» отау деп атайды. Ойын барысында ойыншылардың қай –қайсысы болмасын қарсыласының отаудағы жатқан құмалақтарын қолмен санауына болмайды. Тек отауларының ашық – жабығын ғана және қайсысында қанша құмалақ бар екенін ғана сұрай алады. Қай –қайсысы болмасын барлық отаудағы құмалақ санын есте ұстауға тырысады. Ал, ойыншының қай –қайсысы болмасын қарсыласының қойған сұрағына дұрыс жауап беруге міндетті.

Тоғызқұмалақ ойынын колледждерде пән сабағы етіп енгізу арқылы, халқымыздың көне өнерін жастарға үйретуге, ой-өрісін дамытуға, тез арада шешім қабылдауға, төзімділікке, адамгершілікке т.б. ұлттық әдет-ғұрыптарға тәрбиелеуге ықпалы тигізері мол.

Қазақстан тәуелсіздік алған жылдан бері тоғызқұмалақ жылдан-жылға дамып келеді. Бұл жерде жаңа құрылған тоғызқұмалақ федерациясының ықпалы зор болып отыр. Бүгінгі

таңда осы қауымдастықтың арқасында елдің түпкір-түпкірінде үйірмелер ашылып, тоғыз-құмалақтан жарыстар жиі өткізіліп тұрады.

Тоғызқұмалақ ойынын жақсы меңгеру үшін тақ, жұп сандарын үйрету тақ сандар (1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21....) ашық жұп сандар (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20.) жабық деп жазған жөн. Тоғызқұмалақ ойынын үйретушілерге бір ескерте кететін нәрсе тақ санды құмалағы бар отаулар тоғызқұмалақ тілінде-ашық жұп санды құмалағы бар отаулар – жабық отаулар деп аталады.

ЖҮРІСТІ ЕСЕПТЕУ ЖОЛДАРЫ

1. БІРІНШІ ЕСЕПТЕУ ЖОЛЫ

Жүріс жасалатын отаудың соңғы құмалағы дәл қай нөмерлі отауға барып жазу тәртібі бойынша қағаз бетіне жазылған сандардың арасына қосу белгісін қоямыз. Мысалы: 4-отауда 16 құмалақ бар. Яғни 4 қосу 1 қосу 6 қосындысы - 11:

а) Егер сандардың қосындысы 10, немесе 10-ға жетпейтін болса, қосындыдан 1-ді шегереміз.

ә) Егер сандардың қосындысы 10-нан артық болған жағдайда, қосындыдан 10 санын шегереміз.

416 тең 4 қосу 1 қосу 6 тең 11 шегеру 10 тең 1.

4-отаудың реттік саны. 16-отаудағы құмалақ саны. 11-қосынды 10-дәлдік түйінді сан. 1-1-ші отауға барады.

2. ЕКІНШІ ЕСЕПТЕУ ЖОЛЫ

Жүріс жасалатын отаудың соңғы құмалағы дәл қай отауға барып түсетінін анықтау үшін отаудың рет санына сол отауда жатқан құмалақтар санын (4-ші отауда 16 құмалақ бар, яғни – 4 қосу 16 болады 20) қосамыз да:

а) Егер қосынды 10-нан кем болса, қосындыдан 1-ді аламыз.

ә) Егер қосынды 10-нан артық болса қосындыдан 10-ды аламыз.

б) Егер қосынды мөлшері 20 немесе 20-дан артық болса, қосындыдан 19-ды аламыз.

в) Егер қосынды мөлшері 29-дан 37-ге дейін болса, қосындыдан 28-ді аламыз.

г) Егер қосынды 38 немесе одан да көп болса, қосындыдан 37-ні аламыз.

МЫСАЛЫ:

416 тең 4 қосу 16 тең 20 шегеру 19 тең 1.

425 тең 4 қосу 25 тең 29 шегеру 28 тең 1.

434 тең 4 қосу 34 тең 38 шегеру 37 тең 1.

3. ҮШІНШІ ЕСЕПТЕУ ЖОЛЫ

Бұл-жүрісті есептеудің ең жеңіл жол. Жүріс жасалатын отаудағы соңғы құмалақ дәл қай отауға барып түсетінін табудың бұл үшінші жолы ілгері және кері есептеу болып табылады. Мұнда 10, 19, 28, 37, сандарын әрқашанда есте жақсы сақтай білу керек. Оның себебі жүріс кезінде 10 құмалақ жатқан отаудан басталған жүріс қарсыласының аттас нөмерлі отауына дәл барып түсіп жатады. Отауда 19 құмалақ болса, ол отаудан басталған жүріс құмалақтарды барлық отауға бір-бірден салып шыққанда соңғы құмалақ қатадан өз орнына қайтып келіп түседі. Отауда 28 құмалақ болса, екі жақтың барлық отауларын бір айналып шығып, қайтадан қарсыласының аттас нөмерлі отауына дәл барып түсіп жатады.

Отауда 37 құмалақ болса, ол барлық отауды екі айналып шығып, қайтадан өз орнына келіп түсіп жатады.

Мысалы 5-отаудағы 12 құмалақтың соңғысы қай отауға барып түсетінін анықтасақ, ол қарсыласының 7 отауына барып түсетінін табамыз. Себебі, 5 -отауда 10 құмалақ болса, ол қарсыласы жағының аттас 5-отауына барып түскен болар еді. Ал бізде 12 құмалақ бар, яғни ол ілгері екі отау жылжып (7) отауға барып түседі. Бұл ілгері есептеу болып саналады. Ал төрт отауындағы 18 құмалағының соңғысы өз жағының 3 -отауына келіп түсіп жатады. Себебі, егер отауда 19 құмалақ болса, бар отауды бір айналып, қайта өз орнына келген болар еді. Ал бізде 18-ғана құмалақ. Сондықтан өз отауының бір құмалақ кейінгі түсіп жатыр. Бұл кері есептеу болып саналады.

ОЙЫНДЫ ЖАЗЫП ЖҮРУ ТӘРТІБІ

Енді, Тоғызқұмалақ ойынының жазу тәртібіне келейік. Жүрісті жазу үшін, ең алдымен, жүріс жасалатын отаудың рет санын, оның қасына сол отауда жатқан құмалақтың санын көрсететін сан жазылады. Мәселен, 29-екінші отауда 9 құмалақ бар деген сөз. 517-бесінші отауда 17 құмалақ бар деген сөз. 2-бірінші отауда 1 құмалақ бар деген сөз. т.с.с.

Бұдан кейін жүріс жасау белгілері-сызықша немесе қос нүкте: қойылады да соңғы құмалақ барып түскен отаудың рет саны мен сол отаудағы құмалақ санының қанша болғанын көрсететін сан жазылады. Ойын кезінде 47-113 деген жазу жазылады дейік. Яғни жеті құмалағы бар төртінші отаудан жүріс жасалып, қарсыласының 12 құмалағы бар бірінші отауына түседі де құмалақ санын 13-ке жеткізеді. Бұл жай жүріс. Ойын кезінде 513:816 деген жазу болады. Яғни 13 құмалағы бар бесінші отаудан жасалған жүріс қарсыласының 15 құмалағы бар сегізінші отауына жетеді де, құмалақ санын 16 -ға жеткізіп, ол құмалақтарды ұтып алады. Міне, осындай жүрісте қос нүкте : қойылады.

Ойын кезінде тұздық алынса, х белгісі қойылады. Мысалы: 214:43 х 2- отауда жатқан 14 құмалақты жүріп, қарсыласының 4-отауындағы құмалақтарды үшеу етіп, тұздық алғандықтан жазылады.

Тоғызқұмалақ ойындарын жазғанда мындай негізгі шартты белгілерді пайдалану керек: - жай жүріс қосу белгісі: табысты жүріс **X** тұздық белгісі

МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ВЕКТОРЛЫҚ АЛГЕБРАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Игиликова М.Б.

Ақтөбе облысы, Темір ауданы

Бабатай негізгі орта мектебінің математика пәні мұғалімі

Сеченов И.М. былай деген: "Математиканың тәжірибелі ғылымдардан өзгешелігі, математика айна-қатесіз қорытындыларға келеді. Тәжірибелі ғылымдардың жаңалықтары салыстырмалы, ал математиканың жаңалықтары-даусыз ақиқат". Ұлы физик А.Эйнштейн (1889-1955) И.М. Сеченовтың пікірін былай деп толықтырды: "Басқа барлық ғылымдардың ішінде *математикаға* деген құрмет ерекше, оның бір ғана себебі бар, бұл ғылымның шарттарының барлығы сөзсіз ақиқат және оларды жоққа шығару мүмкін емес, ал басқа ғылымдардың тұжырымдары белгілі бір дәрежеде даулы және оны жаңа ашылған жаңалықтардың көмегімен жоққа шығару қаупі әрдайым төніп тұрады". Математиканың ерекше рөлін оның шығу тегі де айқындайды: МАӨНМА деген грек сөзі "ғылым", "таным" деген мағына береді. Сондықтан математика - ең көне, әрі ең алғашқы пән, осы себепті оны оқыту күллі білім беру ісінің негізгі бастауы болып табылады. Олай дейтініміз 1784 жылы-ақ "Философияның Копернигі" И.Кант (1724-1804): "Қандайда бір ғылымда математиканың қаншалық үлесі болса, онда соншалық ақиқат бар", -деген болатын. Математика королі К.Ф.

Гаусс (Princeps Mathematicorum, C.F. Gauss, 1777-1855): "Математика - ғылым атаулының патшайымы" деген еді. Осылай деп математикаға дабырайтып атақ бергенмен, математика бүкіл ғылым атаулының әрі қызметшісі, әрі құлы, себебі математиканы қолданбайтын ғылым саласын табу жоқтың қасы, ал олардың кейбір бөлімдері дәл сол күйінде математикамен қосарланып айтылады: математикалық биология, математикалық лингвистика, математикалық физика және химия, және т.б.

ЮНЕСКО (UNESCO) XXI ғасырды компьютер ғасыры деп атады, бұл математиканың рөлін бұрынғыдан да күшейтіп, оның компьютерде есеп шығаруда тиімді алгоритмдер жасаумен айналысатын жаңа бөлімі - алгоритмиканың қажеттілігін арттырды, сондықтан біз өмір сүріп жатқан заманды білімді алгоритмдендіру дәуірі деп те атайды. Математикаландыру-инженерлік-техникалық саладағы мамандар: биологтардың, физиктер мен химиктердің, экономистердің біліктілігінің сапасын арттырудың маңызды шарты-бұл осы маман иелерін математикамен қаруландыру. Мұны ғылымның кемеңгерлері айтқан пікірлер толығымен растайды. Мәселен "Теорфизиканың серісі". Нобель сыйлығының иегері В.Гейзенберг (1901-1976): "Физикада (және ғылымның кез келген түрінде де) фактілерді ғылыми игеру процесі барысында алдымен қолданылатын тіл -математика тілі, нақтылап айтсақ, бұл -физиктерге болашақ эксперименттерінің қорытындыларын болжауға мүмкіндік беретін математикалық схема (модель)". Белгілі математик А.Д.Александров (1912-1999): "Бүгінде математика маңызды рөл атқармайтын адам қызметінің ешбір саласын табу мүмкін емес. Математика табиғат, техника, қоғамтану ғылымдарында пайдаланылатын негізгі қаруға айналды. Тіпті заңгерлер мен тарихшылар да математикалық әдістерді қолданады". Гуманитарлық және қоғамдық ғылымдарда да дәл осылай айту қисынды. Гуманитарлық саладағы мамандарды даярлауда математикаға көп мән беріле бастауының себебі, ғылыми-техникалық дамудың бүгінгі сатысында ғылымдардың өзара бір-біріне ену және интеграциялану процесі жүріп жатыр. Ресей Жаратылыстану ғылымдарды академиясының академигі, белгілі экономист А.В.Тодойсичуктың айтуынша, соңғы зерттеулер көрсеткеніндей, қоғамдық және гуманитарлық ғылым салаларында көбіне базалық физико-математикалық немесе техникалық білімі бар ғалымдар ең үздік нәтижеге қол жеткізіп отырған[3].

Экономика саласы бойынша Нобель сыйлығы лауреаттарының көпшілігінің мамандығы математик болуы әсте де кездейсоқтық емес. Математикалық әдістердің қолданбалы түрін айтпаған күннің өзінде, нақты математикамен айналысу адамның логикасын дамытып, абстрактілі ойлау мүмкіндігін арттырады. "Математиканы тек ақыл-ойды қалыпқа келтіретіндігі үшін ғана оқып-үйрену керек" деген еді Москва мемлекеттік университетінің ірге-тасын қалаушы М.В.Ломоносов (1711-1765).

XX ғасырдың 70-жылдарынан математиканың формалды бөлімдері бойынша қолданбалы бағытты насихаттайтын оқулықтар шыға бастады: "Осы заманғы қолданбалы алгебра" (Г.Биркгоф, Т.Барти, 1970 жыл), ("Қолданбалы абстрактілі алгебра" (Р.Лидл, П.Пильц, 1990), "Алгебралық алгоритмика" (П.Ноден, К.Китте, 1992) және басқалар. Осы мағынада мектептегі математиканың, соның ішінде алгебра курстарының мазмұны өте таяз болып көрінеді. Мәселен, орта мектептің жоғары сыныптарында антикалық және ортағасырлық математиканың кейбір фактілері ғана (оның өзінде тар ауқымда ғана) оқытылады (прогрессиялар және оған келтірілетін квадраттық теңдеулер мен есептер үйретіледі, ал диофанттар анализі (III ғасыр), Кардано және Феррари формулалары (XVI ғасыр) ұмыт қалған, тіпті "алгебраның атасы" Ф.Виеттің (1540-1603) теоремасының өзі тар ауқымда (тек квадраттық теңдеулерді өткенде) қарастырылмайды. Қазақстанның "жаңа

буын" алгебра оқулықтары мазмұны жағынан А.П.Киселевтің (XIX ғасыр) 8 -10 сыныптарға арналған оқулығынан алысқа ұзап кете қоймаған, Ол аз болғандай, кейбіреуінде оның практика үшін өте маңызды "Комплекс сандар", "Анықталмаған теңдеулер", "Терулер және бином Ньютоны" тақырыптары тіпті де қарастырылмайды.

Орта мектептің геометрия оқулығында 9-10 сыныптарда «Векторлар» тақырыбына аз уақыт берілген. Оқушылар жоғары оқу орнында қарастырылатын аналитикалық геометрияның кейбір элементтерін біле бермейді. Геометрияның теориясын дәлелдеу мен есептерін шешудегі барынша тиімді әдістердің бірі *векторлық әдіс*. Есептерді жалпы түрде шешуде де векторлардың атқаратын мәні зор. Бұл жөніндегі көптеген теориялық мәселелер мазмұнында теория тікелей қолданатын есептермен қосарланып баяндалу керек. Теориялық тұжырымдарды қолданып есептер шеше алған оқушы ғана сол оқу материалын меңгере алады[4].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 А.Н.Шыныбеков Геометрия 9 сынып оқулығы Алматы «Атамұра» 2013ж.
- 2 А.Н.Шыныбеков Геометрия 9 сынып оқулығы Алматы «Атамұра» 2013ж.
- 3 В.Гусев, И.Бекбоев, Ж.Қайдосов, А.Абдиев. Геометрия Жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану - математика бағытындағы 10-сыныбына арналған оқулық Алматы Мектеп 2012 ж.

ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ОҚЫТУДАҒЫ ПРАКТИКАЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ ОРНЫ, ОЛАРДЫҢ БІЛІМ АЛУДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Изтлеуова Р.К.

Ақтөбе облысы, Темір ауданы

Бабатай негізгі орта мектебінің география пәні мұғалімі

География ғылымы өзінің даму жолында үш кезеңнен өтті.

1. Баяндаушы (описательный) кезең.
2. Түсіндірмелі (объяснительный) кезең.
3. Қазіргі конструктивті өзгертуші (конструктивно-преобразовательный) кезең.

Конструктивті география — табиғат пен қоғам арасындағы әрекетті түсіндіретін, табиғатты ұтымды пайдалану жолдарын қарастыратын бағыты. Географияның бұл бағытын зерттеген ғалымдарға И.Г.Герасимов, В.С. Преображенский, В.В. Максаковский, В.М. Лаппо, т.б. жатады. Конструктивті географияның зерттеу сферасы бүгінгі таңда кешенді физикалық географиямен тығыз байланысты. бұл дәстүрлі жоспарлау алдындағы картографиялау және табиғи ландшафтардың инвентаризациясы (тізімге алу), олардың қайта өзгеруі, қолданылуы, сақталынуы, территориялық жіктелу іс-шаралар сияқты негіздері.

Кейінгі кезде географтар тораптар, қалалар, рекреациялық аудандар, табиғатты қорғауға бағытталған іс-шаралар жүйесін жобалауға арналған көптеген әдістемелер, нұсқаулар, кепілдемелер, нормалар және ережелер әзірлеуге кірісті. Мұндай жобалаудың мысалы ретінде табиғатты қорғаудың аймақтық кешенді сызбанұсқаларын қарастыруға болады.

Конструктивті географиялық зерттеулерде маңызды орынды бағалау алады. Кез келген шаруашылық іс-әрекеті үшін геожүйенің пайдалылық дәрежесін анықтауды технологиялық бағалау деп атайды. Мұндай бағалау географиялық жоспарлау мен жобалауда кеңінен қолданылады.

Антропогенді әсер етудің салдарына қатысты экономикалық және экономикадан тыс бағалау бар. Экономикалық бағалау деп экономикалық іс-әрекет ауқымындағы салдарды бағалауды, сондай-ақ түрлі салдардың бүтіндей айқындалуын (мысалы, шығынның алдын алу немесе орнын толтыру, адам денсаулығын, табиғатты қорғау іс-шараларына жұмсалған шығын) түсінеміз. Түрлі әрекеттерде пайда болатын салдардың экономикадан тыс бағамы бағалаудан басқа (арудың көбеюі немесе азаюы) кез келген түрде анықталады. Ол әлеуметтік, медициналық, биологиялық және биоэкологиялық салдарды қамтиды.

Географиялық жоспарлау мен жобалаудың барлық кезеңдері үшін географиялық болжаудың рөлі зор.

Болжау — географиялық жүйелердің болашағы, олардың негізгі қасиеттері мен ауыспалы күйлері туралы ғылыми ұсыныстар. Болжау болжанатын геожүйелердің тарихын білу мен оның болашақ даму тенденцияларының сараптамасына негізделген.

Қазір болжау тәжірибесі гидрология, метеорология және климатология сияқты географиялық ғылымдарда кеңінен тараған. Олар геофизикалық үрдістерді сандық анализге негізделген әдістер жүйесін құрайды. Географиялық болжау практикасына аса қажет кешенді болжау әдістері, яғни болашақ табиғи кешендер, аймақтық өндірістік кешендер, аймақтық жүйелердің даму болашағын алдын ала айту.

Болжауды құруда жалпы географиялық зерттеулер мен (салыстырмалы, тарихи және т.б.) қатар жеке әдістер де қолданылады, мысалы аналогиялар (ұқсастық) әдісі мен экстраполяциялық әдісі. Математикалық модельдеудің жаңа әдістері маңызды болып келеді. Болжау жасау үшін кең әрі нақты ақпарат қажет. Сондай-ақ болжанатын геожүйелердің

элементтерінің арасындағы байланысты жетік білу, олардың өзгеру заңдылықтарын да жақсы білу қажет.

Соңғы жылдары географтардың айрықша зейіні мониторинг жүйесін жасауға, яғни, геожүйелердің жағдайларын бақылау мен бағдарлауға бағытталып отыр. Мониторинг деректері жобаланған, жоспарланған сипаттамалардың даму жүйесінің қатты ауытқуларын уақытында байқауды немесе оның қызмет ету режиміндегі қауіпті бұзылуларды дер кезінде анықтауға арналған. Жүйеге әсер ететін факторлар деректері мұндай ауытқулардың себебін табуға немесе ұсыныс жасауға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда жер бетіндегі болып жатқан өзгерістерге, экологиялық апаттарға әсер етуші басты фактор — антропогендік фактор. Ландшафтқа антропогендік әсердің артуына байланысты ландшафтанушылардың алдында тек теориялық-методологиялық жағынан емес, табиғатты дұрыс пайдалану мәселесі қойылып отыр.

Қазақстан жерінде антропогендік әсерлер салдарынан Ландшафтың табиғи келбеті түбегейлі өзгеріп, ландшафтаралық ішкі байланыстар бұзылуда. Ландшафтаралық байланыстардың бұзылуы адам өміріне, оның денсаулығына, жергілікті жер климатының өзгеруіне әкеліп, экологиялық проблемаларды туғызып отыр. Бұл өз кезегінде қоршаған ортадағы табиғи кері әсерлердің күрт өсуіне, топырақ эрозиясына құм көшуіне, олардың тұздалуына, жайылымдардағы өсімдіктер жамылғысының күрт нашарлауына және т.б. жағдайларға әкелді. Мұндай ауыр экологиялық жағдайдың қалыптасуы, негізінен, бұл жерлерде антропогендік әсерлердің шамадан тыс дамуының нәтижесінде, соны мен қатар табиғатты үнемді пайдаланудың ғылыми тұрғыдан қарастырылмауы, ауыл шаруашылығының күрделі де тез дамып отырған салаларына және де кен өндіруде интенсивті жолдың дамуын дұрыс баға берілмеуінен болып отыр. Сондықтан біз жер ресурстарын бағалаудың ландшафтық-экологиялық тәсіліне көңіл бөлуіміз керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Ақашева Ә.С., Дүйсебаева К.Ж. Географияны оқыту әдістемесі. Алматы. «Қазақ университеті» 2013.176 б
- 2 Е.Ахметов, Г.Бердыгулова. Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік географиясы. Алматы. 2011
- 3 Полулях, Л.Н.. Экономическая и социальная география Республики Казахстана.- Алматы, 2011
- 4 Есқалиев М.Е. «Қашықтықтан оқытудың ерекшеліктері мен міндеттері» Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы № 4(5), 2010
- 5 Суранчиева З.Т. «Жаңа технологиялардың түрлері және оны қолданудың сатылары» Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы № 4(6), 2010
- 6 Ж.Ж.Қожамқұлова. «Жаңа ақпараттық педагогикалық технологиялар» Алматы, 2013
- 7 Алимов. А. «Интербелсенді әдістерді жоғары оқу орындарында қолдану» Алматы, 2012

**Мал терілерін өндеудің дәстүрлі әдіс-тәсілдерінің технологиялары мен теріден бұйым
жасауға қойылатын талаптар**

*Жабаев Н.Т.
Ақтөбе облысы, Темір ауданы
Бабатай негізгі орта мектебінің көркем еңбек пәні мұғалімі*

Қой-ешкі терілері. Қой терілерін: жабағы тері, қырықпа тері, күздік тері, соғым терісі, тақыр тері, тоқтышақ терісі, сеңсең, елтірі, мари, жылбысқа тері деп он түрге бөліп атайды.

Жабағы тері. Жабағы тері қой-ешкінің сәуір, мамыр айларындағы жабағы жүні қопсымаған қалың түбітті терісі. Бұдан өте жылы, күпі, тон (жабағы тон), бөстек жасайды, жидітіп жүнін алады.

Қырықпа тері - жабағы жүн мен күзем жүндері қырқылғаннан кейін сойылған малдың сұйық жүнді терісі. Бұдан тон, шалбар сияқты жеңіл-желпі киім тігіледі.

Күздік тері – қазан, қараша айларында сойылған малдың өңі қалың терілері. Бұл тон, шалбар, ішік, бөрік жасауға қолайлы. [4]

Соғым терісі – жүндес, қыртысы қалың мықты терілер. Ол киім түрлерінің бәріне жарай береді.

Тақыр тері – жүнін қырқып алысымен сойылған немесе жүнін жидітіп алған терілер. Бұдан жарғақ шалбар, тыстық, көмкерулер, қап, тұлып, дорба, дабыл сияқты заттар жасалады.

Сеңсең – үш ай мен бес ай аралығындағы қозының қырқылмаған терісі. Бұдан көбінесе ішік, тымақ, бөрік, бөстек, көрпе жасайды.

Елтірі – туғанына екі-үш ай болған қозы терілері. Жүні бұйра қаракөл сияқты өте әдемі. Бұдан көбінесе ішік, тымақ, бөрік, бөстек, ноғай бөрік, деңсе, жеңұш, жаға тігіледі.

Мари – туа салып немесе бір,екі сөтке де өлген қозы лақ терілері. Бөрік,тақия, жұрын көкрекше жасауға, әдіптеуге, киім тысын көмкеруге қолайлы. Маридің жүні аласа, жылтыр, кейде таңдайлана өрнектеліп келеді.

Жылбысқа – іште жатып өлген немесе туысымен өлген қозының өте жұқа терісі. Оның жүні жоққа тән. Тастыққа, астарға, әдіпке,өрнек бетіне сауға жарайды.

Тоқтышақ терісі – сеңсеңі қырқылғанан кейін біркелкі майда жүн өскен, 4 -5 айдан асқан қозы терісі. «Тоғыз қабат торқадан,тоқтышақтың терісі артық» деген мақал да бар. Ол киімнің барлық түріне жарамды ,жеңіл де жылы,жұмсақ тері.Одан тысты тон (қаптама) жасайды.

Ешкі терілерін – жүндес тері, тақыр тері, түбітті тері, серке терісі, лақ терісі, лақ мариі деп бөледі. Ешкі терілері төзімді келеді. Сондықтан одан алуан түрлі киім тігеді, бөстек, тулақ, торсық,саба, қапшық жасайды.

Мал терісін илеудің екі түрлі әдісі бар. Оның бірі үлкен күбіге немесе шелек-ке ашытқы әзірлеп, теріні соған салып илеу. Мұны малма дейді. Екіншісі – ій жағып илеу. Ал иді қатықтан,айраннан,не езген құрттан,не құрттың сары суы-нан,кейде ашытқы көжеден,немесе ұнға тұз қосып та жасайды.

Теріні малмамен илерде оны жібітіп шелдейді де, бір рет суық суға жуып тазартады. Одан кейін күбідегі иге салып, күн сайын бірнеше рет сапсиды (шайқайды) Иге салынған тері иге түгел батырылады. Олай болмаса терінің иге батпаған жері қайыстанып,бырысады да,кейін пішіп тігуге жарамайды. Қой-ешкі терілері иде 6-9 күн, ірі қара терілері 15-20 күн жатады. Терінің иі қанғанын білу үшін оны қолмен тырнап қарағанда тері қыртысы қалыңдап, ет қыртысы көшіп тұрады. Иден шыққан теріні көленкеге бір рет кептіріп, соңынан сақар-мен жуып тазартады. Малмаға салған терінің жүні ұйысып,білтеленіп қалады. Оны ажырату үшін кепкен соң жұмсақ шыбықпен сабап сілкеді. Кейде сирек тісті тарақпен тарайды. Теріні аз тобарсыған соң уқалай отырып, қолдың жылуымен кептірген жақсы. [4]

Иленіп, кептірілген теріні еттейді. Жұмыстың бұл үрдісін тері қыру дейді. Теріні қыру үшін жұмыр ағаштың бір басын қабырғаға,не діңгекке сүйеп бір басын көлбете жерге тіріп қояды да, оның үстіне биязы шекпен,не брезент жабады. Оның үстіне ет жағын сыртына қаратып теріні салып қырады. Еті тез көшіп түсуі үшін, ұн,не ұнтақталған бор сеуіп қырады. Қырғы шалғы орақтан немесе жүзді темірден жасалады. [3]

Теріні ій жағып та илейді. Ол үшін иленетін заттың көлемі шағын болуы шарт. Сеңсең, елтірі,лақ елтірісі, бота терісі мен ұсақ аң терілерін ій жағып иелейді.Бұларға жағылатын да жоғарыда айтылған ій. Қоян,түлкі,бұлғын,қарсақ,тиін сияқты өңі жұқа аң терілері өте тез иленеді. Оларға и жағылғанан кейін 1-2 –ақ күн тұрады. Аң терілері бітеу сойылып,оның жүнін былғамай,өңін шыңылтырландырмай илеп алады.Мұны «сабаулау» деп атайды. Мысалы,жаңа сойылған түлкі терісін теріс айналдырып,құрт пен тұз жағады да,ішіне екі сабауды сұғып кергілеп толғайды. Бұл тәсілмен ұқсатылған түлкі терісі 7-8 сағат ішінде тымақ тігуге әзір болады. Аң терісін қырғыштамайды,қалың көк еттері мен майларын қолмен алып тастайды.

Тері бояу. Тері бояудың екі түрлі мақсаты бар. Біріншісі, теріге өң беру,ал екіншісі, теріні неғұрлым су өтпестей етіп ширықтыру. Тері ұқсатушылардың арасында ең көп тарағаны және теріні ұқсатудың тиімді тәсілі – қабыққа салып бояу. Бұған талдың, теректің,еменнің қабықтары қолайлы. Сондай-ақ жер қынасын,томар бояуды шөп түбірін, шеңгелдің,көк тікеннің бүрлерін де кеңінен пайдаланады. Семіз терілердің майын сорғыту үшін оған ащы аралас былжыр салып кептіріп,артынан уқалап түсіріп тастайды.Кейде қызыл кірпіштің ұнтағын салып бүктеп тастаса да жеткілікті.

Теріні қабыққа салып бояу үшін талдың, еменнің, қара мойылдың, кейде майқарағайдың қабықтары да жақсы. Оларды жасамалы ағаштардан күздігүні әзірлейді. Тік құрған ағаштың қабығын сыдыру ағашқа үлкен зиян келтіреді. Сондықтан бояуға алынған қабықты ағаштардан жинайды. Жиналған қабықты жылы сумен жуып, кепкен соң темір келіге салып түйеді немесе қол дирменмен тартады. Он бір, он екі қойдың терісін тігетін үлкен тонды бояу үшін осындай ұнтақталған 4-4,5 килограмм қабықты бір жарым-екі шелек суға салып, тұзын татытып қайнатады. Қайнау мен суалдырудың мезгілін қайнап шыққан қабық бояуының түсуіне және қоюлығына қарай белгілейді. Су аз құйылғандықтан бояуы шықпай, қабықтар құрғап бара жатса, үстеп су құяды. Мұның керісінше, кейде оның суы көбейіп, бояуы өте сұйылса, қосымша қабық ұнтағын салып қайнатады. Ал қайнауы қанып, қажетті түсі мен қоюлығы жеткен соң от жағуды тоқтатып, қабықтың ұнтағын сүзіп алып тастайды. Қайнатылған бояу тері күйместей қанжылым болған соң теріні бояй беруге болады. Бояудың қою-сұйықтығын бірқалыпты етіп, қыл сыпыртқымен немесе кірі жоқ киіз қырда-сынмен теріге жағады. Боялған теріні бояуын бойына сіңіру үшін бір-екі сағат өңін ішіне келтіріп бүктеп қояды. Бүктеулі жатып дегдіген теріні желге, көлеңкеге, жылы үйге жайып кептіреді. Кептіргенде ол шыңылтырланып үшін теріні тобырси бастаған соң-ақ қолмен уқалап созғылайды. [3]

Теріні бояудың келесі түрі – томар бояу. Ашылауытқа шығатын қурай тектес жапырақтың өсімдік дәнге толған кезде басы ақ үрпектенеді. Жапырақ-тары сарғайып, қурайды, түбі қызғылт тартады. Шамамен алғанда бұл шілденің аяқ кезі. Осындай кезде қурайдың түбін қазып алып да, оны әбден жуып, жақсы-лап кептіреді. Кепкен түбірді ұнтақтап, қайнатып жоғарыда айтылған тәсілдер бойынша тері бояуға пайдаланады. Мұны томар бояу дейді. Томар бояуға тұз қоспайды. Бояу сұйық кезінде ашық сары, қоюланғанда күрең сары тартады. Томар бояумен жүнді де, жіпті де бояйды. Сондай-ақ теріні қынамен де бояйды. Қына жазықтарда, адырларда, шөптің арасында жерге жабыса өсетін өсімдік. Бұл әсіресе тау-тасты жерлерде көп. Оны дайындау үшін күзгі уақыт қолайлы. Қына-ны үйге әкелген соң оны шөп-шаламнан, топырақтан арылтып, сумен бір жуып тастап қайнатады. Он-он бес теріні бояу үшін екі шелек қына қайнатса жеткі-лікті. Қынаның басытқысына тұз, ашудас, немесе мүсәтір қосып, аздап май құяды. Кейде көк тікеннің, қызыл мойылдың бастарын өнеркәсіпте шыққан бояумен араластырып, қына бояуын күрең қызыл етіп түсін ашады. Қына бояуы жүн жіптерге жақсы қонады. Осы әдіспен боялған теріден әсем киім, тұтынуға қолайлы түрлі мүліктер жасалады. Соның ішінде әсіресе төрт түлік малдың терілерінен көп киім тігіледі. Бұларды өңір киімдер деп атайды. Өйткені бұл киімдер өте жылы болады.

Қой мен ешкінің терісінен тон, шалбар, үлкен қойдың терісінен ішік, сеңсең ішік, елтірі ішік, лақ терісінен ішік, бөкебай ішік тігіледі. Қозы, лақ терілерінен тымақ, бөрік, құлақшын тігеді. Сондай-ақ жүнін сыртына қаратып, құлын терісінен тіккен ішікті (доханы) «құлын ішік» деп, ал жүнін ішіне қаратып бота терісінен тіккен ішікті «бота ішік» деп атайды.

Қойдың, ешкінің, тайлақтың пұшпақтарынан құрап тігілетін ішіктер де бар. Мұндай құрама киімдерді көбінесе балаларға арнап тігеді. Олар әрі жылы, әрі жеңіл келеді.

Мал терісімен қатар, аң терілерінен де түрлі бас киімдер мен ішіктер тігіледі. Мысалы: қасқыр ішік, түлкі ішік, сусар бөрік, жанат ішік, бұлғын ішік аң терілерінен тігіледі. Кейде мұндай киімдерді аң терісінің жонынан, тамағынан немесе пұшпағынан құрап істейді. Бұл киімдерді тамақ ішік, пұшпақ бөрік, пұшпақ ішік деп атайды. Аң терілерінен әр түрлі төсеніштер жасайды, оларды бөстек деп атайды. Теріден тігілген киімдерді кестелі немесе

кестесіз маталармен тыстап, әдіптейді, жаға-жеңдерін кестелеп жұрындайды немесе сыздық жүргізу арқылы әшекейлейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының 2020-2025 жылдарына арналған білім беруді жетілдірудің мемлекеттік бағдарламасы.
- 2 «Арғынбаев Х. Қазақтың қол өнері», Алматы, «Өнер» - 1987 ж
- 3 Оразбаева Н.А «Қазақ халқының сәндік ою-өрнегі», Алматы, «Өнер» 1989
- 4 С. Қасиманов «Қазақ халқының қол өнері» А-А -1995 жыл
- 5 А.Маргулан. Декоративно-прикладное искусство Казахстана. Том. 1-2, Алматы, 1986

Ыбырай Алтынсариннің еңбектеріндегі жеке адамның даму тәрбиесі жөніндегі мәселелер

*Аkbисенова Ж.М.
Ақтөбе облысы, Темір ауданы
Бабатай негізгі орта мектебінің қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі*

Ыбырай қазақ жастарын оқуға үндеумен қатар адамгершілікке, махаббат, достыққа, еңбекке, жігерлілікке, тапқырлыққа, халқын сүюшілікке, қысқасын айтқанда, адам деген ардақты есімді ақтай алатын кісі болып шығуға үндеді және жастарға бала кезінен бастап дұрыс тәрбие бергенде ғана бұл міндеттерді іске асыруға болатындығын ол жақсы ұғынды. Сондықтан Ыбырай өзінің оқытушылық, жазушылық, аудармашылық жұмыстарын осы мақсатқа бағындырды.

Балаға жастай дұрыс тәрбие беру бүкіл дүниежүзіндегі педагог – ғалымдардың ертеден бері үлкен көңіл аударып, айрықша көтерген мәселесінің бірі десек, XIX ғасырдың екінші жартысында қазақ даласынан оларға үн қосушы бірінші қазақ педагогі Ыбырай Алтынсарин. Бұл мәселе жөнінде ол көптеген педагогтердің, әсіресе орыстың алдыңғы саптағы ұлы педагог – ғалымдары К.Д.Ушинский, Л.Н.Толстой, Бунакаковтармен пікірлес болды.

Соңғы зерттеушілер (Ә.Дербісәлин) Алтынсариннің отыз бес аудармасының барлығын айқындатып және әңгімелерінің көпшілігі И.И.Паульсонның «Книга для чтения и практических упражнений в русском языке» хрестоматиясынан алынған да, басқалары К.Д.Ушинскийдің «Детский мир», «Родное слово», Л.Н.Толстойдың балаларға арналған кітаптарынан алынғандығын анықтап отыр.

Бұлардың көпшілігі дәл аудармалар да, бір қатары ерікті аудармалар. Кейбіреулері орысшадан тек тақырып, сюжетін ғана алып, қазақтың өмірі мен тұрмыс – салтына жақындатып, өзінше жазған деуге болады.

Қалай болғанда да жастарға дұрыс тәрбие беру үшін олардың дүние танушылық көзқарасын кеңейту үшін «Қазақ хрестоматиясының» тек өз кезі ғана емес, қазірдің өзінде де мәні зор. Сондықтан да ол талай жылдар, талай рет басылып, мектеп оқушыларына ұсынылып келеді. Бұл кітапқа енгізілген әңгімелер: еңбек сүюшілік, оқу, өнерге ұмтылушылық, Отанын – елін сүюшілік, талаптылық, жігерлік, іздемпаздық, кішіпейілділік, махаббат, қайырымдылық, адамгершілік, жинақтылық, тағы басқа осылар тәрізді жақсы мінез – құлыққа тәрбиелеуге керекті мәселелерді қамтиды. Бұларға жалқаулықты, қиянатшылдықты, надандықты, сотқарлықты қарсы қойып, жастардың мұндай әдеттерден аулақ болуына жол көрсетті. Мысалы: Хрестоматияға енгізілген өлең, әңгімелердің балалардың жасына, сана – сезімдеріне лайықтыланып, педагогика ғылымының міндетті түрде тәрбиешілерден талап ететін әдіс мәселесінің берік сақталуы өз алдына, сонымен қатар, жоғарыда аталып өткен: оқу, еңбек, талап, мейірімділік тағы басқа тақырыптарға арнаулы, қолға таяқ ұстатқандай әңгімелерді әдейі, саналы түрде таңдап алғандығын да көрмей кетуге болмайды.

Кітаптың беташары оқуға шақырудан басталып, оның әлеуметтік мәнін түсіндіру болса, сонымен қатар негізгі тақырыбының бірі – еңбек.

«Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» әңгімесінде, ең кішкентай жәндіктердің де өмір, тіршілік үшін тыным таппай еңбек етіп жүретінін көрсете келіп, оларды балаларға үлгі етеді. Қарлығаш, өрмекші ғұрлы жоқпысың, сен де еңбек ет, босқа жатпа», - дейді.

Кейде сәл нәрсені қомсынып, оған көңіл бөлмеушілік, «аз жұмысты қиынсынып» бойкүйездікке салынушылық өмірде көп кездеседі. Бұл жақсы әдеттің нышаны емес. Сондықтан балаларды жастайынан – ақ бойкүйездікке, жалқаулыққа қарсы еңбекке тәрбиелеу мәселесіне Ыбырай ерекше көңіл бөлген. Жастарды еңбек етуге дағдыландыруды үгіттеген оның басқа да әңгімелері аз емес.

Жазушы «Атымтай жомарт» әңгімесінде еңбекті дәріптейді. Ешнәрсеге мұқтаждығы жоқ Атымтай еңбектен ұдайы қол үзбейді. Бұл ел аузында ертегі жыр болып кеткен, ежелгі

араб жұртының әңгімесі болатын. Ыбырай осы ел аузындағы ертегіні балаларға арнап әңгіме етіп ұсынды. Әңгіменің идеясы да, кейінгілерге үлгі боларлық жағы да Атымтайдың сөзінен айқын көрінеді. Атымтай бір сөзінде: «Күн сайын өз бетімен тапқан пұлға нан сатып жесем, бойыма сол нәр болып тарайды. Еңбекпен табылған дәмнің тәттілігі өзгеше болады екен.» - дейді.

Алтынсариннің тәрбие жөніндегі негізгі тақырбының бірі – талап. Талап етіп талпынбаса, адам баласы ешбір алға баспаған болар еді. «Талапты ерге нұр жауар», - деген халық мақалы да өмір тәжірибесінен туған пікір. Жастық шақ жігер, қайраттың толы кезі. Бойдағы жасырын талант, өнерлерін жарыққа шығарып қалатын кез де осы. Ол үшін талап керек. Әр нәрсені де жігермен істе, өзіңнің не нәрсеге қабілетің, ыңғайың бар, қолыңнан не келеді, соны жақсы біл, қай өнердің соңына түссең, әрі өзіңе, әрі қоғамға пайда келтіре аласың, талаптан да таңдап ал дейді. Кейде талаптың, жігердің жоқтығынан жап – жақсы өнердің жарыққа шықпай кетуі де мүмкін. Сондықтан өз талабыңмен өрге шық дегенді айтады.

Ыбырай жас ұрпақтарға дұрыс тәрбие беру, оларды жас кезінен дұрыс баулу мәселесіне ерекше көңіл бөлді. «Баланы дұрыс күт, түзу тәрбиеле, қисығын түзе, адасса айқын жолға сал», - деді. Бұл жөнінде де елге үлгі боларлық әңгімелер жазды. Оның осы тақырыпқа жазған бір әңгімесінде:

«Жаздың бір әдемі күнінде бір кісі өзінің баласымен бақшаға барып, екеуі де егілген ағашты көріп жүрді. «Мына ағаш неліктен тіп – тік, ана біреуі неліктен қисық біткен?» - деп сұрады баласы. «Ата – ананың тілін алсаң ана ағаштай сен де түзу болып өсерсің. Бағусыз кетсең, сен де мына қисық ағаштай болып бағусыз өсерсің. Мынау ағаш бағусыз өз қалпымен өскен», - деді атасы. «Олай болса бағу – қағуда көп мағына бар екен ғой», - деді баласы. «Бағу – қағуда көп мағына барында шек жоқ, шырағым, бұдан сен өзің де ғибрат алсаң болады, сен жас ағашсың, саған да күтім керек. Мен сенің қате жеріңді түзеп, пайдалы іске үйретсем, менің айтқанымды ұғып, орнына келтірсең, жақсы, түзу кісі болып өсерсің. Бағусыз кетсең сен де мына қисық біткен ағаштай қисық өсерсің», - деді.

Бұл әңгіменің оқушылар үшін де, оқытушылар үшін де үлкен тәрбиелік мәні бар. «Баланы жастан», - дегендей, оған жас күннен түзу тәрбие беру, оның болашақ өмірі үшін керек. Есейіп кеткен соң қисығын түзеу қиынға түседі. Кейде сол қисаюмен барып мерт болады. Ыбырайдың бұл әңгімесі қазіргі мектеп балаларын тәрбиелеу үшін де үлгі бола алады.

Махаббат, мейірімділік туралы, әсіресе, «Мейірбанды бала», «Шеше мен бала», «Аурудан – аяған күштірек» деген үш әңгімесін алуға болады. Махаббат, мейірімділік ата мен ананың үй ішіне деген махаббатынан басталады. Адамгершілікті туғып көтерген ұлы адамдар да алдымен өз атасын, өз туғандарын сүйеді, олардың кейбіреулері өсе келе, тек «атасының баласы болмай, адам баласы» бола біледі. Тек өзіме ғана болсын деген мешандық көзқарасты аттап өтіп, адам деген ардақты атқа ие болушылардың шын бақыты үшін де қол созады.

«Мейірімді бала» әңгімесінде, 13 жасар қыз патшаның үкімі бойынша қолы кесілуге бұйырылған әкесі үшін, патшаға арыз етіп, өз қолын кесуге ұсынады. Қыз: «Тақсыр, жұмыс жасап, бала – шағаларын асырайтын атамның қолын қалдырып, мына менің қолымды кесіңіз», - дейді. Мұнда жас қыздың тек қана атасы емес, анасы мен бауырларына деген де махаббаты суреттеледі.

Ананы қандай түрде бағалап, қалай сүюдің айқын үлгісін жазушы «Аурудан – аяған күштірек» деген әңгімесінде айқын көрсеткен. Бұл

әңгімеде аяғы сынған Сейіт деген бала жанына аяғының ауруы қанша батса да анасын ренжітпеу үшін қабақ шытпағандығы айтылады. Автор бұл көріністі былай суреттейді:

«Сейіт орам – ораммен жүріп бара жатқанда, бір арбалы келіп аңдаусыз соғып кетіп аяғын сындырыпты. Ойбайлап жылап жатқан баласын көріп, шошынғаннан шешесі талып қалыпты. Мұны көрген соң Сейіт жыламақ түгіл, сынған аяғын орнына салып таңып жатқан да дыбысын шығармай, қабағын да шытпай жатты. Сонда сынықшы кісі: «Аяғың ауырмай ма, қабағыңды шытпайсың?» деп сұрапты. Сейіт шешесі шығып кеткен соң, демін алып сынықшыға сыбырлап: «Ауырмақ түгіл жаным көзіме көрініп жатыр, бірақ менің жанымның қиналғанын көрсе, әжем де қиналып жыламасын деп жатырмын», - деді.

Сейіт шын мәнінде мейірімді бала болып суреттеледі. Мұндай жастарда жалпы адамды сүйетін жақсы мінездің біртіндеп өсетіндігі сөзсіз. Бала кезінен әлпештеп өсірген анасының қадірін білген жас алақанына салып аялап, тәлім – тәрбие беріп отырған ұлы анасы- Отанын сүйетін, ол үшін де өз жанының ауырғанына ыңқ етпейтін нағыз отаншыл болып шығады. Ыбырайдың бұл әңгімесінің идеясы осы. Бұл әңгімені осылай түсінсек қана Сейіттің мейірімді мінезін дұрыс түсіне аламыз.

Тәрбие мәселесін сөз қылғанда, ерекше тоқтап өтуге керекті мәселенің бірі – Ыбырай еңбектерінде түрлі елдердің мәдениет майданындағы өзара достық қарым – қатынастары да бейнеленіп отырады. Ыбырай балаларға шетелдің жақсы адамдарын үлгі етуі – оның жалпы адам баласының достық идеясын аңсағандығын көрсетеді.

Ыбырай қазақ халқын қалай еткенде тез көркейтуге болады деген сұраққа жауап іздеді, төбеге шығып төңірегіне қарады. Оның көзіне өскелең орыс елінің озық мәдениеті түсті, осы мәдениетке бой ұрды. Орыс халқы қазақтың досы, үлгі - өнеге боларлық үлкен ағасы. Біз осы халықтан үйренуіміз керек: идеясынан рух, мәдениетінен нәр, өнерінен үлгі алуымыз керек деді. Сөйтіп Ыбырай бұдан жарты ғасыр бұрын осы идеяның жаршысы болды. Жаршысы болып қана қойған жоқ, оны өз қолымен іске асыруға кірісті.

Әңгіме атында емес, тәрбиелік мәнінде, ол әңгімелердің өз кезінде атқарған қызметінде ғой. Мәселеге осы тұрғыдан келсек, өзі жазған әңгімесі болсын, орысшадан аудармалары болсын Алтынсарин жазба әдебиетіміз тарихында балалар әдебиетінің негізін салушы - атасы болды.

Балаларға арналған шығармалар ең алдымен уақиғалы, қысқа, қызықты, тартымды болуы қажет. Мейлінше түсінікті, балалардың ұғымына жеңіл, тілі жатық және әдеп - өркен, оқу, өнер адамгершілікке жетектейтін тәлім – тәрбие берерлік болуы шарт. Балаларға ешбір зорланбай, қызыға отырып оқумен қатар, көздеген нысана, ойлаған мақсат іске асуы керек. Яғни, автор әңгімесіне қандай мақсат қойса, сол балалардың ой – санасында мәңгілік қалатын болсын. Сонда ғана әңгіме өз міндетін атқармақ. Ыбырай әңгімелері осы шарттардың барлығына дәл келеді.

Мысалы, жоғарыда Паульсонның хрестоматиясынан алып, кейіпкерлеріне Сейіт деген ат беріп, кейбір жерлерін өзгертіп, қазақшалаған «Аурудан - аяған күшті» дейтін әңгімесіне назар аударсақ, бірнеше жолдан ғана құралады. Бірақ сол кіп – кішкентай әңгіменің ішінде оқиға бар, диалог бар. Қысқасы өзінше, бас – аяғы бүтін, жап – жақсы шағын ғана шығарма болып шыққан.

Бұл келтірілген мысалдардан басқа да Алтынсариннің аударған, өзі жазған қысқа әңгімелері әрі тәрбиелік мәні үлкен, шеберлігі жағынан мүлтіксіз әңгімелері көп және өмір құбылысы, адам өмірінің әралуан жақтарын қамтиды.

«Бай мен жарлы баласында» ел көшіп кетіп, ойламаған жерден жұртта ұмытылып қалған екі баланың бастарынан кешірген бір тәуліктегі оқиғаны суреттеуге арналса да,

тереңірек қараған адамға автордың ой түйінінде көптеген сыр жатқандығын аңғаруға болады.

Шығармасының бас кейіпкері етіп бай баласы мен кедей баласын алуының өзінде үлкен сыр жатыр.

Егер оның көздегені тек Үсеннің ақылдығы, Асанның ақылсыздығы, яғни, бір жастағы балалардың бірі ақылдырақ, екіншісі ақылсыз болуы мүмкін екендігін көрсету болса, онда оларды екі таптан шығарудың қажеті болмас еді. Жазушының бұл жерде көрсетейін дегені биологиялық, не психологиялық мәселе емес, әлеуметтік мәселе. Асанның есі дұп – дұрыс, дені сап – сау. Бірақ, оған қарағанда Үсен көш ілгері жатыр. Өмірмен бетпе – бет келгенде Асанның әлсіз мүгедектігіне кінәлі де, Үсеннің өз құрдастарынан асып түсіп, бетпе – бет келген өмір қиыншылығымен алыса кетуіне негіз де - тұрмыс. Өз бетімен жерден еңкейіп шөп алмай өскен Асанды өскен ортасымен, ақысыз – пұлсыз асыраған тұрмыс өз бетімен күн көруге келгенде әлсіздікке, бишаралыққа ұшыратса, әкесін де, өзін де өз күші, өз еңбегімен күн көруге дағдыландырған қиыншылық тұрмыс кедей баласы Үсенді күрес ері етті.

Асан да, Үсен де жай ғана алына салған балалар емес. Бірі – бай баласының, екіншісі – кедей баласының типтік бейнелері.

Жазушы өз ортасынан үздік шығатын бірен – саран ақылды, талантты Асандардың, не ақылсыз Үсендердің болу мүмкіншілігін, әрине, жоққа шығармайды. Бірақ ол бай балаларының көпшілігіне тән мінез Асанда, кедей баласының көпшілігіне тән мінез Үсенде деп, оларды өз орталарының кейіпкері – типі етіп көрсетеді.

Асан мен Үсен бейнелеріне байланысты және бір айта кететін нәрсе, бай баласы мен кедей баласын салыстырғанда, алдыңғысы ақылды, соңғысы ақылсыз келеді деген ескі ұғымға да жазушы соққы бере кетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Алтынсарин Ы. тағлымы». Алматы, Жазушы, 1991ж.
2. Асқаров А. «Ұлы Тұранның ұлдары», Алматы, 1998 ж. 51-58 б.
3. Алтынсарин Ы. «Таза бұлақ» жин. Алматы, Жазушы, 1988ж.
4. Алтынсарин Ы. «Екі томдық шығармалар жинағы». Алматы, 2003ж. 18 – 21 б.
5. Алтынсарин Ы. «Қазақ хрестоматиясы». Алматы, 2003 ж.
6. Ахметова Ә. «Қазақ балалар әдебиетінің кітапханасы». Алматы, 1992ж.

Сөз мәдениетін қалыптастырудың теориялық ұғымдары

Орынбасарова А.С.

Ақтөбе облысы, Темір ауданы

Бабатай негізгі орта мектебінің қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

Қазақ сөз мәдениеті туралы түсінік, ұғым, пайымдаулар ғылыми пән ретінде өмірге кездейсоқ келмегені белгілі. Тілдің қасиеті, сөз құдіреті жөніндегі өмірден түйген түйінді ойларын (тіл туралы мақал-мәтел, фразеологиялық сөз орамдарын т.б.) халықтың метатілдік рефлексиясы деуге болады. Әсіресе сөз мәдениетіне қатысты мақал-мәтелдердің мазмұнындағы терең пайымдаулар тілдің қоғамдық-әлеуметтік тіршілігімен байланысты екенін айқын аңғартады.

Сөз мәдениеті: советтік және постсоветтік кезең. Сөз мәдениеті жөнінде ғылыми ұғым, пайымдаулардың дүниеге келуі, сөз мәдениетінің жеке пән ретіндегі объектісі, көтеретін мәселелері, терминологиясы, зерттеу әдістері, бір жағынан, тілдің этос, пафос, логос тәрізді қоғамдық тіршілігімен, екінші жағынан, қазақ тіл біліміндегі лингвистикалық ойдың өрістеуімен байланысты қарастырылады.

Сөз мәдениетінің коммуникативтік аспектісі. Сөздің коммуникативтік сапасына “дұрыс” – “бұрыс”, “орынды” – “орынсыз”, “сөзі бай” – “сөзі жұтаң”, “бедерлі” – “бедерсіз” деп баға беруде (Р.Сыздықова, Х.Нұрмақанов, М.Серғалиев, Н.Уәлиев т.б.) мәтіннен (сөз құрылымынан) сәтті немесе сәтсіз фактіні бөліп алып, талдау негізгі әдістің бірі болды. Бірақ бұлайша талдау, бір жағынан, дұрыс болғанмен, екінші жағынан, мәтіннің тұтастай

алғандағы коммуникативтік сапасының бағасы емес, оның үзігі жөнінде ғана баға. Алайда мәтінде кездесетін формалды құрылымдық сәтсіздік кездейсоқ, жекелеген ғана факті болуы ықтимал.

Сондықтан сөздің коммуникативтік сапасы сөз актісінің аяқталған нәтижесіне қатысы болуға тиіс. Мұндай талап тілдік фактіні тек сөздің құрылымының құрамында қарау жеткіліксіз екенін көрсетеді. Сөз айтылғанға (жазылғанға) дейін де, яғни вербалданғанға дейін адресант-автордың “айтсам”, “жазсам” деген діттемі, “нені айтсам” (жазсам), “қалай айтсам” (жазсам), “кімге айтсам” (жазсам) деген мақсаты, қызығушылығы болады. Алдымен, сөйлеушінің/жазушының санасында болашақ сөздің ішкі нобайы жасалады.

Сонымен, коммуникация теориясында коммуникация тек вербалды кезеңнен ғана емес, коммуникацияға дейінгі кезеңнен, коммуникациядан кейінгі кезеңнен тұратынын, бұлардың ішінде вербалды кезең формалды тілдік құрылымға, ал коммуникацияға дейінгі және кейінгі кезеңдер тілдік емес құрылымдар екеніне көңіл бөлу қажет. Осымен байланысты белгілі бір мәтіннің сөз сапасын талдап, сипаттау, тексеруді ойдағыдай жүзеге асырып, сенімді нәтижелерге қол жеткізу үшін тілдік құрылымдарды объективті ақиқат, психология, когниция, әлеуметтік, эстетикалық, этикалық т.б. тілдік емес мәнділіктермен байланысты қарау негізге алынды [7, 24]. Мұның өзі сөз актісінің нәтижесі болып табылатын, мәтінмен ғана шектелмей, коммуникацияға қатысушылар факторына көңіл бөлудің, коммуникативтік ситуацияны мәтінмен байланысты қараудың қажеттілігін көрсетеді.

Әдетте адресант өзінің сөзін көздеген коммуникативтік мақсатына, діттеміне, сөз стратегиясына, тыңдаушымен өзара ықпалдастық тактикасына, қарым-қатынас ситуациясына, уақиғаның барысына қарай құрады. Сөйлеушінің алдына қойған мақсатына жетуі, оның коммуникативтік діттемін тыңдаушының зерделеуі (интерпретациялауы) тілдесудің ойдағыдай өтуінің негізгі белгісі болып саналады. Коммуникацияға қатысушылардың өзара ықпалдастығы, коммуникативтік құзіретті қалыптастыра білу сөз актісіндегі ерекше маңызды жайт болып табылады. Адресаттың айтылған сөз бен сөйлеушінің нені айтқысы келіп отырғанын салыстырып, сөз ауанын түсінуі адресаттың тілдік, әрі коммуникативтік құзіреттілігіне жатады. Осымен байланысты зерттеуде коммуникациядағы сөз субъектілері (адресант/адресат) түпқазық категория ретінде алынады.

Адресаттың айтылған сөзді ұғынуы тек тілдік құзіретпен шектелмейді. Сөйлеушінің интонациясын, пресупозициялық, аялық білімін, уақиғаны, т.б. салыстыра отырып, коммуникатордың коммуникативтік діттемін зерделеуі (интерпретациялауы) коммуникативтік құзіреттілікке жатады. Адресант өз сөзінің тигізер ықпалын болжай отырып, өзінің түпкі мақсатына жету үшін тыңдарман/оқырманның қабылдауына тиімді баяндау стратегиясын ойластырады және адресаттың білім дүниелерімен санасады.

Сөз субъектісінің мәртебесі қарым-қатынас мақсатына, адресаттың кім екендігіне қарай, қарым-қатынас жағдайына қарай өзгеріп отырады [8, 98-100]. Автордың қайсыбір құбылысты (затты, уақиғаны т.б.) өзіндік көзбен көруі, оған баға беруі, оған қатысуы, қысқасы, өзін көрсетуі адресатқа ықпал етудің бір тетігі. Ал автордың “өзіндік беті” болмаса, мәтін “иесіз” қалып, ажары солғындай түседі. Сөздің бұлайша “иесізденуі” адресаттың қызығушылығын бәсеңдетеді. Керісінше, адресанттың өз пікірін көрсетуі, оның жеке тұлға ретіндегі сапасының шынайылығын таныта түседі. Ал мұның өзі сөз актісі теориясындағы кооперация принципі бойынша адресатты өзімен ынтымақтаса түсуіне әсер етеді.

Автор өзінің айтпақ ой-сезімінің адресатқа мүмкіндігінше толық жеткізу мақсатын көздейді. Реципиент мәтінді толық түсінуі үшін, автордың реципиент білімінің деңгейімен санасуына тура келеді. Реципиентте коммуникативтік акті шеңберіне сай білім мөлшері,

көлемі жеткілікті болуға тиіс. Оған реципиенттің тезаурус көлемі, вербалді ойлау аппараты, белгілі бір ақиқат туралы қажетті білімнің мазмұны кіреді.

Адресаттың іс-әрекеті белсінділік таныту, ден қою, назар аудару, қабылдау фреймдерін қалыптастыру болып табылады. Адресат “түсіну стратегиясын” басшылыққа алады. Түсіну стратегиясы, бірінен кейін бірі ретімен айтылған таңбалар тізбектерінің қандай мағынада екенін түсінуден басталып, сөйлеушінің нені айтпақ болғанын ұғынумен, ой елегінен өткізумен аяқталады. Сөзді мұқият ұйып тыңдаушының “образын” жасау – сөздің ойдағыдай өрбуіне ықпал ететін негізгі шарттардың бірі.

Мәтінді тек автор туғызбайды, мәтін автормен адресаттың тілдік ойлауының өзара әрекеті. Мәтін – коммуникацияның нәтижесі, әрі коммуникациялық бірлік. Н.Д. Арутюнова адресат факторын есепке алу, сөз актісінің тиімді болуының шарты деп көрсетеді. Мәтін мен оқырман арасындағы диалог, яғни мәтін тасасында тұрған автормен диалог, олардың ақиқат өмір туралы, айнала қоршаған әлеуметтік ақиқат туралы, олардың санасындағы әлеуметтік психологиялық стереотиптердің түйісуі шарт. Ал бұл түйісу стереотиптер жүйесі ортақ болғанда ғана жүзеге асады.

Адресат факторын ескеру сөздің (речь) тілдік құрылымына енетін таңбаларды дұрыс, тиімді, диттеген мақсатқа орай таңдауға ықпал етеді. Когнитивтік санасында белгілі бір ой-пікір, сезім тілдік тұрғыдан объективтенгенге дейін адресант адресаттың әлеуметтік статусы, жас, жыныс ерекшелігі, таныс, бейтаныстығы т.б. жөнінде азды-көпті “байыптап” алады. Адресант-автордың бұл “байыптауы” коммуникацияның құрылымына кіреді. Адресат факторы, әсіресе сөйлеген (жазған) сөздің орындылығы деген коммуникативтік сапаны айқындап тұрады. Сөйлеген (жазған) сөздің тілдік құрылымы қаншалықты дұрыс, шеберлігі жағынан мінсіз болғанмен, адресат факторының ескерілмей қалуы сөздің коммуникативтік сапасын төмендетіп, тілдік қарым-қатынасқа кедергі келтіруі мүмкін.

Адресат факторының функционалдық стильдердің бәрінде бірдей еместігі байқалады. Әсіресе сөйлеу тілінде, ауызша сөзде адресат факторына мән берудің өзінше ерекшелігі бар, өйткені адресаттың әлеуметтік сипатына бетпе-бет сөзде ерекше мән беріледі; шаршысөзде, радио-, телехабарларда адресат факторына ерекше көңіл бөлуге тура келеді: адресат (көпшілік) айтылған сөзді ықыласпен тыңдап отыр ма, әлде сөзден жалыға бастады ма? Адресаттың сөзге деген ынта-зейіні, сөйлеушіге деген назары коммуникатордың үнемі бақылауында болып отыруға тиіс; көрермен, тыңдармандарды коммуникатор экран, қабылдағыш алдынан кетіп қалмай, қызыға тыңдау үшін сөзді диалогтендіру, интимдендіру сияқты тілдік тәсілдерді қолдануға мәжбүр болады.

Сондай-ақ іскери сөзде де адресат факторының өзіндік функциясы бар. Сөйлеуші адресаттың әлеуметтік рөліне қарай сөзді демократияландырып, я болмаса әкімшілендіріп отырады немесе тепе-теңдікті (паритеттілікті) сақтайды.

Адресат факторы көркем әдебиет стилінде де ескеріледі. Қайсібір көркем сөз шеберлерінің шығармаларында автор арнайы тілдік тәсілдер арқылы оқырманмен сырласып отырғандай, оқырманның жанында отырғандай әсер қалдырады.

Ғылыми стильде адресат факторы “маман” – “маман” деген формулаға сай қолданылады, адресаттың білім деңгейлері шамалас болады, екеуіне де ортақ білім қоры болады.

Сөз актісінде екі сана – адресанттың және адресаттың санасы жұмыс істейді. Осы екі сананың мүмкіндігінше бір-біріне сәйкес келуі коммуникацияның сәтті болуына оң әсерін тигізеді [9, 136].

Сөз авторы өзінің санасында қорытылып, өңделген ақпаратты кодқа салады. Ал адресант кодқа салынған әртүрлі ақпаратты (мазмұндық, эмоционалды, бағалаушылық т.б.) мүмкіндігінше дұрыс ашуға тырысады. Автордың когнитивтік санасында өңделген ақпарат пен адресаттың санасында қабылданған ақпарат мүмкіндігінше алшақ болмауға тиіс. Ол үшін автор мен адресаттың білім қорында біршама ортақтық болуға тиіс. Алайда тілдік ұжым мүшелерінің когнитивтік санасындағы білім қорының құрылымы күрделі болып келеді. Олар тілдік білім, тілдік емес білім, аялық білім деп үлкен үш топқа бөлінеді.

Тілдік білім “сөйлеушінің (жазушының) тілдік құзіреті” деген ұғымды аңғартады. Белгілі бір тілді тұтынушы тілдік таңбалардың мағынасын жақсы білуге, тілдік бірліктерді бір-бірімен байланыстырып, ой-сезімін білдіре алатындай болуы шарт. Тілдік таңбалардың мағынасы адресант-сана мен адресат-санада бірдей ұғынылуға тиіс. Бұл – коммуникацияның ойдағыдай өтуінің алғышарттарының бірі.

Автор мен адресаттың арасындағы коммуникацияның ойдағыдай болмағы тілдік емес факторларға да байланысты болады. Әсіресе “маман” + “маман” (дәрігер) арасындағы коммуникацияда бұл жағынан “қиындық” бола бермейді, өйткені арнаулы сөздер, терминдер, номенклатуралық атаулар тәрізді тілдік таңбалардың мазмұнмежесі екі санада бірдей түсініліп, бірдей ұғынылады.

Коммуникация кезінде тілдік конфликт көбіне “маман” – “маман еместің” арасында жиірек кездеседі. Мысалы, “маман” (дәрігер) мен “маман еместің” (науқастың), “сатушы мен сатып алушының” арасындағы коммуникацияда түсініспестік жағдай көбіне тілмен байланысты болады. Бұл қауіптің алдын алу үшін “коммуникатор-маман” “коммуникант-маман еместің” когнитивтік санасымен, яғни оның тілдік, тілдік емес білім қорымен санасып, сөйлеген (жазған) сөзін маман емес коммуниканттың санасына қарай бейімдеуі қажет. Мысалы, дәрігер мамандар арасындағы тарөрісті емес, жұртшылыққа танымал медицина терминдерін қолдануға тиіс. Сөз ыңғайы “дәрігер – науқас” формуласына қарай құрылуға тиіс. Олай болмаған жағдайда науқасқа берілуге тиісті ақпараттың көлемі толық болмай шығады. Дәрігердің “маман – маман” арасындағы қолданатын терминдер тізбегі мен номенклатуралық атаулар легінің бәрін науқас түсіне бермейді.

Пайдаланылған әдебиет

1. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 260 б.
2. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999. – 581 б.
3. Балақаев М.Б. Қазақ әдеби тілі. Алматы: Ғылым, 1987, – 272 б.
4. Сыздық Р. Тілдік норма және оның қалыптануы. Астана: Елорда, 2001. – 230 б.
5. Сыздық Р. Сөз құдіреті. – Алматы: Атамұра, 2005. – 272 б.
6. Уәлиев Н. Сөз мәдениеті. Алматы: Мектеп, 1984. – 107 б.

Елімнің еркіндігі – Тәуелсіздік

*Ақтөбе қаласы
«№37 Балапан» бөбекжай – балабақшасы
Тәрбиеші: Даниярова Динара Асқарқызы*

Тақырыбы: "Елімнің еркіндігі – Тәуелсіздік"

Мақсаты: Желтоқсан көтерілісінің сипатын насихаттай отырып, есте сақтау, жас ұрпақ бойына еліне, жеріне, ұлтына деген патриоттық сезім қалыптастыру.

Тәрбиеші: Сәлеметсіздерме, құрметті ата-аналар, қонақтар, балабақша ұжымдары бүгінгі «Елімнің еркіндігі – Тәуелсіздік» атты ертеңгілігімізге қош келдіңіздер.

Еліміздің сан мыңдаған жылдар бойы армандаған сол жылда дүр сілкіндірген Желтоқсан оқиғасымен келген тарихымызда алтын әріптермен жазылып қалатын «Тәуелсіздік күні» мерекесіне арналған «Елімнің еркіндігі – Тәуелсіздік» атты ертеңгілігімізді назарларыңызға ұсынамыз.

Тәуелсіздігіміз баянды болсын дей отырып кішкентай булдіршіндеріміз ертеңгілікті ән ұранмен ашады.

Ән: ҚР Әнұраны орындалады.

Тәрбиеші: Тегеурінді соққыларды жайратқан.

Ақша қарда судай ақты қайнап қан

Қайдан білсін қызбаланған ерлерім

Айрыларын Лаззат, Ербол, Сабира, Қайраттан

Слайд көрсетіледі.

Осы аға апаларымыздың арқасында егемен ел болып көк туымыз желбіреді. Желтоқсан құрбандарын еске алып, бір минуттық үнсіздік жариялаймыз. Келесі кезек тақпақ.

Сұлтан: Тәуелсіздік жолында
Талай-талай тер тамған
Билігім өз қолымда
Еркіндігім – Елтаңбам

Бағлан: Елтаңбасы елімнің
Неткен әйбат әдемі
Тунығындай көңілдің
Ортада аспан әлемі

Медина: Анаң күнің жүрегің
Әкең өмір тірегің
Сен бақытты ұлансың
Бәрі саған қуансын

Отан әр адамның жүрегіне жақын, жылы қасиетті сөз. Отан адамдардың туып өскен жері. Әрбір адам үшін дүниедегі қасиетті киелі ұғым – Отан. Ендеше келесі орындалатын **ән:** Отан

-Балалар, біздің Отанымыз қалай аталады? - Қазақстан.

- Қазақстан қандай мемлекет?

- Қазақстан –тәуелсіз, егеменді мемлекет.

Отанымызға арналған тақпақтар

Әліби:

Отан асыл анамыз
Ана сүтін ақтаймыз
Есейгенде ер болып
Елді жаудан қорғаймыз

Нұртөре:

Отан тарих, Отан тіл
Жасаған елің ер халқың
Отан өлең, Отан жыр
Көтерген көкке ел даңқын

Би: «Марш»

Тәрбиеші:

Мұз жастанып азаматтық жолында,
Тәуелсіздік туы тұрды қолында.
Жеңіп шықты бас имеді қасарып,
Сойыл таяқ ойнаса да жолында.
Ендігі кезек Қазақстанға арналған ақ тілек:

Қ-Қазағымыз аман болсын

А- Азат боп мен ертең, Отанға қызмет етем.

З- заманымыз тыныш болсын

А- аман болайық

Қ- Қыран құстай самғайық

С-Сарыарқа даласында, бейбітшілік болсын

Т- Табмғатты аялайық

А- Аспанымыз ашық болсын

Н- нанымыз көп болсын

Тәрбиеші:

Желтоқсан оқиғасында ерен ерлігімен көзге түскендер өте көп, Солардың бірі Қайрат Рысқұлбеков.

Оған үлкен айып тағылды.
Ерлігіңе қуанам да сүйінем,
Қайрат аға, рухыңа мен иілем

Кәусар: Көк аспандай көкпеңбек
Қазақстан жалауы
Көк емес ол тектен тек
Елдің ашық қабағы

Б. Айзере:

Отанның қасиетті тілін сүйем
Отанның құдіретті үнін сүйем
Отан, Отан бәрінен биік екен
Мен оны мәңгілікке сүйіп өтем

Инабат:

Отанды бәрі анасындай,
Қастерлейді бағалап.
Өйткені Отан баласындай,
Бізді өсірер аялап.

Желтоқсан – ау, ұмытылмайсың жүректе.
Ұрпақ өсер айналатын тірекке,
Егемендік тиді міне еншіме,
Желтоқсаным жеткіздің ақ тілекке.

Бәйшешектің солғанына аһ ұрып,
Әділ жанның қазасына күйінем.

Қазір сіздердің назарларыңызда Желтоқсан оқиғасында әділдік үшін күрескендердің бірі Қайрат Рысқұлбеков. Қайрат жайындағы көріністерден үзінді. Келесі кезек тақпақ

К. Айзере:

Бүгінде әлем таныған
Тәуелсіз елім – Қазақстан
Егіз ұғым сөнбейді
Қазақстан Нұрсұлтан.

Мағжан:

Отан туы желбіреп
Көз тартады құбыла
Біз қараймыз елжіреп
Туған жердің туына

Би: «Қамажай». Келесі кезек тақпақ

Айару:

Алтын дәнді даласы бар,
Ақ күмістей қаласы бар.
Неткен сұлу, неткен көркем
Осы менің туған өлкем.

Дастан:

Сарқылмайтын қуатым
Тірегімсің Қазақстан
Мәңгі соғып тұратын
Жүрегімсің Қазақстан

Сезім:

Гүлдене бер Отаным
Көтерген туын Нұраға

Қазіргі кезде бәріміз ашық аспан жарық сәулесі түсіп тұрған мемлекетте өмір сүріп жатырмыз. Бүгінгі таңда Қазақстан – тәуелсіз мемлекет

Би: Жігіттер

Жансен:

Елімнің атын айтсам -Қазақстан
Жерімнің атын айтсам -Қазақстан
Қойнауы қазынаға толы екен,
Байлығым атын айтсам -Қазақстан.

Асылай:

Киелі менің Елордам,
Арудай сұлу таранған.
Береке бірлік достықтың,
Тұнығынан нәр алған.

Зейнеп:

Елордасы – Астанам
Саған айтам асқақ ән
Әрқашанда қазақ боп
Туғаныма мақтанам

Өркен:

Болашаққа бастаған
Шарықтайды асқақ ән
Елордасы – Отанның
Мақтанышым - Астанам

Айханым:

16 – Желтоқсан
Тәуелсіздік алған күн
Мерекеге ел тосқан
Атамменен барғанмын

Мансұр:

Батырлық бар тегімде
Көк байрағым көгінде
Ән ұранды жатқа айтам

Көбейткен достың қатарын
Нұраға біздің ұлы адам.

Айдос:

Отан- сенің ата-анаң,
Отан- досың бауырың.
Отан – өлкең Астанаң,
Отан – аудан ауылың.

Б. Инжу:

Көкке байрағы бабамның
Бүгінгі ұрпақ алауы.
Тірегі әке баланың,
Қазақстан жалауы.

Тәрбиеші:

Тәуелсіздік таңын сүйем,
Таңмен бірге келді ме өлең.

Көк туыма басымды ием,
Көгімде желбіреген.

Ән: «Көк тудың желбірегені»

Бүгінгі біздің бақытты күніміз үшін қаншама ерлеріміз тер төкті, жанын қиды. Сол батырлардың армандаған ұрпағы біздердің білімді, дені сау, Отанымыздың лайықты ұл- қызы болып өсу.

Аға апаларымыздың қайталанбас ерлігіне тағзым етеміз.

Осымен құрметті қонақтар, «Гүлдер» тобының дайындаған «Елімнің еркіндігі – Тәуелсіздік» атты ертеңгілігіміз аяқталды.

Сіздерге көп–көп рахмет. Қазақстанның көк байрағы желбіреп, Еліміз тыныш, жұртымыз аман болсын.

«Білімді баланы білікті маман тәрбиелейді»

*Ақтөбе қаласы
«Ақжелкен» аула клубы
қосымша білім беру педагогі
Тобыш Гүлайхан Айбасқызы*

Қазіргі заманда жас ұрпаққа сапалы білім мен саналы тәрбие беру әлеуметтік құрылымның ең маңызды міндеттерінің біріне айналды.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жүйесін дамыту Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатындағы басым бағыт болып табылады. Еліміздің зияткерлік әлеуетінің болашағы балаларға мектепке дейінгі сапалы білім беру мен ерте жастағы балалардың қабілеттерін дамытудың орны маңызды. Еліміздің қазіргі кезеңдегі білім беру саясаты, әлемдік білім беру кеңістігіне кірігуіне байланысты, ең алдымен мектепке дейінгі білім беру жүйесіне бала қабілетін ашатын алғашқы саты ретінде жоғары талаптар қояды және жаңа, тиімді психо-педагогикалық тәсілдер табуды жеделдетуді көздейді. Әлемдік білім кеңістігінде мектепке дейінгі педагогиканың мәселелерін шешуде тәрбиелеу мен білім берудің жаңашажетілдірілген әдіс-тәсілдерін іздестіру, үнемі жаңалыққа жолашубағыттары

қарастырылуда. Ғасырдан астам тарихы бар және әлемдік қоғамдастықта балаларға мектепке дейінгі тәрбие мен білім берудің негізгі нысаны ретінде сыннан өткен балабақша бүгін де үздіксіз білім беруде. Ата-ана үшін бала өмір жалғасы, көздің нұры, үміт күткен шырағы, келешек қызық көрсетер болашағы десек, тәрбиеші үшін еңбегінің нәрлі жемісі болып табылады. Мекеме қызметкерлері балабақшадағы тәрбиелеу мен білім беру ісін баланың психо-физиологиялық даму дәрижесіне, білім деңгейіне қарай ұйымдастыру олардың ой, дене еңбегіне белсенділігін арттыру, шығармашылық қабілеттерін жетілдіру, адамгершілік, эстетикалық талғамын қалыптастыру, тәрбие мәселесінде әр баланың жан-жақты жетілуіне аса көңіл бөліп отырса, аудандық білім бөлімінің жанынан құрылған жаңашыл педагогтардың идеясы және жаңа технологиялар бойынша тәжірибе алмасу бағытында жұмыс жасауда.

Топтың мақсаты мен міндеті: Мектеп жасына дейінгі балаларға тәлімді тәрбие мен білім беру ісін жақсарту, педагогтар шеберлігін арттыру. Білім мен дағдыны жан-жақты меңгерген шығармашылық бағытта жұмыс істейтін тың жаңалықтар ашатын педагог даярлау. Осы мақсаттағы жұмыс түрлері:

- 1) Жаңа технологиялық әдіс-тәсілдерді насихаттау.
- 2) Жаңа технология әдістерін сабаққа қолдану.
- 3) Жас мамандарға көмек көрсету.
- 4) Қонақжай пікірлесу арқылы, әдістемелік дөңгелек үстел.
- 5) Озат тәжірибені баспасөз беттеріне ұсыну.

Күтілетін нәтиже: кәсіби сауатты, шығармашылық белсенділігі жоғары, қоғам талабына сай өзін көрсете білетін, білім мен дағдыны жан-жақты меңгерген педагог мамандар санын арттыру. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға бірдей міндеті мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту стандарты мектепке дейінгі стандарты мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды қадағалауды ұйымдастырып, педагогикалық кадрларға қойылатын талаптар мен бала дамуының деңгейін жүйелі бағалауды қамтамасыз етеді. Осы стандарт аясында тәрбиешілерге күнделікті ұйымдастырылған оқу-іс-әрекетінің технологиялық картасын жүргізу, баланы бақылау индикаторын жасауды меңгерту мақсатындағы ауданда бірнеше кеңестер өткізіліп, жұмыс жүргізілді. Ұрпақ тәрбиесінде кешігу дегеніміз мертігумен бірдей «Ертеңімізді бүгін ойлап, бүгінгіні уақытында жасайық» деген қағидамен мектепке дейінгі білім беру мекемесінің педагог қызметкерлеріне жас ұрпақты жан-жақты етіп тәрбиелеу әр тәрбиешінің міндеті. «Қазақстан Республикасы мектепке дейінгі білім беру стандартының» негізгі ережелері мен талаптарын басшылыққа ала отырып, балабақшаның алдағы жұмыстар жоспарланады.

Балалардың өмірін сақтау және денсаулығын нығайту; - Жеке тұлғаның әлеуметтік-рухани қасиеттерін қалыптастыру; - Денсаулық сақтау, коммуникативтік, танымдық, шығармашылық, әлеуметтік құзіреттіліктерін қалыптастыру. Жаңа педагогикалық әдіс-тәсілдерді меңгерген әрбір тәрбиеші ұйымдастырылған оқу-іс-әрекетін нәтижелі даму жағынан көрсете алады. Осыған орай «Ертөстік» бала бақшасында әр түрлі іс-шаралар өткізіліп тұрады, ойын-сауықтар, ертеңгіліктер, ашық ұйымдастырылған оқу-іс-әрекеттері,

жобалау технологиясын қолдану, ата-аналармен жұмыстар қалалық семинарларға қатысу, педагогикалық кеңестер.

Атап айтқанда: «Кел, жаңа жыл», Қыс қызығы. Аялайық ананы Наурыз келді алақай. Күз молшылық, береке. т.б

Ашық ұйымдастырылған оқу іс-әрекеті: Менің отбасым. Ойыншықтар әлеміне саяхат. Қайдан келдің бауырсақ. т.б. Осы шараларды өткізуде халық шығармаларының туындылары, мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, ертегілер, әңгімелер ойындар кеңінен қолданылады. Сонымен қатар, отбасымен ынтымақтастық жұмыстарын нығайту мақсатында «Шынықсаң шымыр боларсың», «Әкем, шешем және мен», «Аналар сайысы», «Бала сұлтан», «Қыз сыны», «Әжелер сайысы» т.б. жүргізіліп келеді. Көкалдандыру акциясы да жылда ұйымдастырылады. Балабақша медбикесі Н.Жақсыбаева әр түрлі жұқпалы аурулардың алдын алу мақсатында балаларға кеңінен түсінік беріп, олардан қалай сақтану керектігі туралы ұжымда кеңестік жұмыстарын жүргізіп келеді. Жаңа инновациялық технологияларды іс-тәжірибеде тиімді қолдана алатын тәрбиеші дайындау мақсатында «ізденпаздық» әдістемелік орталығын құруқолға алынбақ. Тәрбиешілердің оқу-тәрбие үрдісінің қалыпты деңгейде өтуі үшін ізденімпаздық пен шеберліктерін көрсетіп, жаңашылдыққа ұмтылып. нәтижелі әдіс-тәсілдерді пайдаланып, қызықты да тартымды ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттерін өткізуде. Әр оқу жылы «Жыл тәрбиешісі» сайысы өтіп тұрады. Өскелең ұрпаққа тәлімді тәрбие мен саналы білім берудегі еңбегі үшін Шалқар аудандық білім бөлімінің алғыс хатымен балабақша меңгерушісі

Серікова Зина, әдіскер Таласбаева Айжамал, тәрбиешілер Қосбармақова, Керекова, Ильясова, Әбдіхалықова еңбектері үшін марапатталды. Ақтөбе облыстық кадрлар біліктілігін арттыру және қайта даярлау институтында өз білімімді көтердім. Мектепке дейінгі ұйымдарда жоба технологиясын қолдану. Жаңа технология арқылы шығармашылық жетістіктерге жету. Педагогикалық іскерліктерін, біліктілігін, кәсіби, теориялық және әдістемелік деңгейлерін жоғарылату. Кәзіргі зман талабына сай білімді ұрпақ тәрбиелеу. Педагогтардың іс-тәжірибесін жинақтау, тарату, бағыт-бағдар беру.

Ұлттық ойындарды сабақ үрдісінде пайдалану әдіс-тәсілдері

Құттыбай А.Е.

*Ақтөбе қаласы, М.Мақатаев атындағы №73 ЖББОМ
дене тәрбиесі пәнінің мұғалімі*

Ұлттық ойындарды дене тәрбиесі сабағында пайдалану оқушының ұлттық өнегені бойына сіңіріп, бүкіл ұлтқа тән қасиеттерді өз бойына дарытып, толығып, жетілу арқылы, өзінің жан – жақты тәрбиелік қасиетін шыңдай түсуге жол ашады. Ұлттық – қимыл ойындарының қай – қайсысы болса да күшті, жылдамдықты, ептілікті және төзімділікті мейілінше жетілдіруге мүмкіндік береді. Биылғы мемлекет басшысының «Болашақтың

іргесін бірге қалаймыз» атты жолдауында да дене тәрбиесі мен спортты дамытуға ерекше назар аударылған. Осыған байланысты көп жерлерде спорт клубтары мен фитнес орталықтары ашылуда. Олардың ішінде ұлттық ойындарға арналғандары да бар. Әсіресе, соңғы кезде елімізде «Көкпар» ойынының дәрежесі артып келеді. Ойынға тек ойын деп қарамай, халықтың ғасырлар бойы жасаған асыл қазынасы, бір жүйеге келтірілген тамаша тәрбие құралы деп қараған орынды. Бұл пікіріміз жалаң болмас үшін, заманымыздың заңғар жазушысы, ұлы ойшылдардың бірі – Мұхтар Омарханұлы Әуезовтің мына бір пікірін еске ала кетейік: «Біздің халқымыздың өмір кешкен ұзақ жолында, өздері қызықтаған алуан өнері бар ғой. Ойын деген, менің түсінуімше, көңіл көтеру, жұрттың көзін қуанытып, көңілін шаттандыру ғана емес, ойынның өзінше бір мағыналы болған» Қазақ халқының ұлт ойындары жайындағы деректемелерді қағаз бетіне түсіргендердің бірі – Венеция саяхатшысы Марко Поло болды. Ол өзінің Қазақстанға жасаған саяхатында Жетісу бойындағы қазақ ауылының мерекелі тойларында болып, ойын сауықтарын көріп, көптеген ұлт ойындарына талдау жасап, шығу тарихына, қалыптасу дәуірлеріне де болжам айтқан.

Дегенмен халық ойынның неше алуан түрлерін туғызып қана қойған жоқ, соны іс жүзінде қолданып, оның тәрбиелік, білімділік жақтарын да көре білді. Сондықтан олар «Бала ойынмен өседі» деген өмірлік қорытында жасап, осы тәжірибелік қорытындыны өздерінің бала тәрбиесі туралы көзқарастарының негізгі арқауы арқауы етті. Бала ойынды тоқтатса, одан қол үзіп үйде көбірек бола берсе, ол баланың денсаулығы ата – аналарын мазасыздандыратын болады. Ересек адамдардың еңбек етуі қандай қажет болса, баланың ойыны да сондай қажет нәрсе ретінде қабылданған. Медицина ғылымы тарамаған, дәрігерлік мекемелері жоқ елде баланың денсаулығын бақылайтын, анықтайтын, қарапайым құралдардың бірі ойын болғанын айта кету жөн. Ойын әрі білімділік, тәрбиелік құрал ретінде, әрі бала денсаулығын байқайтын дәрігерлік диагностика ретінде де қолданылған. Бала ойынының маңызына тоқтай келіп, Н. К. Крупская мынаны ескерткен болатын: «Егер бала ойнамаса, онда оның не ауырғаны немесе шамадан тыс педагогикалық ықпалға түскені».

Спорт адамның өмірге қызығушылығын арттырады. «Спорт – еңбек, спорт – өмір, ал өмір – қозғалыс» дап ағылшын ғалымы Д. Энкер тегін айтпаған.

Оқушылардың дене қасиеттерінің үйлесімді жан – жақты дамуына жеңіл атлетикаға байланысты ұлттық ойындардың әсері мол. Сыныптан тыс спорттық үйірмелерде, жазғы демалыс орындарында көп қолданылатын ұлттық ойын түрлері жеңіл атлетикаға негізделген. Жеңіл атлетикалық түрге ұлттық және президенттік сынамалар жатады. Ұлттық ойын жаттығулары негізгі қозғалыс қасиеттеріне тәрбиелейді және дененің функционалдық қасиеттерін дамытады. Сонымен қатар моральдық ерік жігерге, қиындықты жеңуге, ұйымшылдаққа тәрбиелейді. Ұлттық спортпен шұғылданған адамдардың денесінде тек даму, өсу пайда болады.

Ұлттық ойын техникасын орындау кезінде қателер көрініс берсе, оқушы мұғалімнің көмегімен өз қатесінің мәнін міндетті түрде түсіну қажет. Қандай да болмасын ойынды үйрену үшін біріншіден, алдын ала жаттығулар жасап алу керек.

Ұлттық ойындардың білімдік маңызы қозғалыс қасиеттерінің дамуы мен бір мезгілде қозғалыс дағдыларының баянды етіліп, жетілдірілуінде жатыр. Ойындарды күнделікті іс жүзінде пайдалану ұлттық ойындарда түрліше қозғалыстар бар екендігін, өсіп келе жатқан ағзаға жағымды әсер ететінін барлық ет топтарының жұмысқа қосылатындығын көрсетеді.

Адам өсіп жетілуі үшін, тұрмыс тіршілікте қажетті дағдыларды меңгеруде қимыл-қозғалыс ойындары үлкен маңызға ие. Сабақта және дербес жаттыққанда қозғалыс

ойындарын, оның ішінде ұлттық халықтық ойындары қолдану арнайы үйрену міндеттерін шешуге көмектеседі.

Лагерлерде, саяхат кезінде, жорықтарда «Далалықта өткізілетін ойындар» деп аталатын ойындардың маңызы өте зор. Мысалы, «Қашақ», «Ақ серек, көк серек», т.б. Бұл қозғалыс ойындары әр түрлі табиғи кедергілерден өту, күш сынасу әрекеттері мен қатар, байқау және бағдарлау жаттығуларымен ұштастырылады. Ойнаушылар қыста және жазда табиғатпен тікелей қауышу жағдайында көптеген қозғалыс дағдыларын мейілінше дұрыс және дәйекті түрде қолдануға, шеберлікті, қабілеттілікті үйрене білуге дағдыланады. Қазақтың ұлттық ойындары ерлікті, өжеттікті, батылдықты, шапшандықты, ептілікті, тапқырлықты, табандылықты, байсалдылықты, т. б. мінез құлықтың ерекшеліктерімен бірге күш-қуат молдылығын, білек күшін, дененің сомданып шынығуын қажет етеді. Сонымен бірге бұл ойындар әділдік пен адамгершіліктің жоғары принциптеріне негізделген. Өйткені, ойынға қатынаспай тұрып – ақ оған күн үлгері көп адамдардың тер төгіп, еңбек етуіне тура келеді. Мысалы, бәйгені алайық. Ол үшін алдымен бәйгеге қосылатын атты таңдап алады. Ол атты баптап бағып, күтуге тура келеді, оның жейтін жемі мен ішетін суына дейін белгілі мөлшерге келтіріледі. Атты белгіленген уақытта күн сайын желгізіп, шапқызып, терін алады. Бәйгеге қосылатын атқа мініп шабатын бала күн ілгері осы сынақтарға қатысады (атқа ауыр болмау үшін оған мініп шабатын баланың жасы 11 – 12 –ден аспауы керек). Бәйге шарты мүлтіксіз орындалуы үшін төреші тағайындалады. Бәйгеге қосылатын аттардың шабатын жерінің алыстығына қарай кейде ат айдаушылар біреу емес, бірнешеу болуы да мүмкін. Ол ат шабатын қашықтықтың өн бойына орналастырылады. Бәйгеге әзірліктің басы-қасында болған бала, осы өнердің сырларын жете біліп, үлен шаруашылық мектебінен өткендей әсер алады. Сондықтан қазақтың ұлттық ойындары тек ойын-сауықтық жағынан ғана емес, ол – спорт, ол – өнер, ол – шаруашылық, тәжірибелік маңызы бар тәрбие құралы.

Ұлттық ойын дегеніміз баланың өсіп жетілуіне, денсаулығын нығайтуына, тіршілік үшін маңызды қимыл әрекеттерін меңгеруіне, ой және дене еңбегімен айналысуына, еңбек етуге дайындалуға жәрдемдесетін жетілдіруші күш болып табылады. Сонымен қатар табандылық, жігерлілік, мақсатқа талпынушылық сияқты қасиеттердің де дамуына жәрдемдеседі. Ұлттық ойынның мәні негізгі үш жағдайға саяды. Біріншіден, бұл әр түрлі бұлшық ет, буын және сіңірлерге арналған ойындар, мұның өзі олардың қызметінің, сондай ақ үйлесімділігінің жақсы дамуына жәрдемдеседі. Мысалы: «Арқан тартыс», «Жаяу көкпар», «Қол күрес», «Аударыспақ» т.б. осы ойындарды ойнату кезінде балалардың бұлшықет, буын, сіңірлері жақсы дамиды. Екіншіден, қозғалысты қамтамасыз ететін тыныс алу, жүрек-тамыр жүйелеріне, зат және энергия алмасуына әсер ететін ойындар. Олар «Ұшты-ұшты», «Шортан мен шабақтар», «Үлек пен тайлақ», «Тенге алу» т.б. Үшіншіден, неше түрлі ойындарды белгілі мөлшерде ұдайы орындап отыру, оларды дұрыс және алдын-ала белгіленген көлемде орындауға тырысу және орындау қабілетін дамыту қозғалысты реттеу процестерін жетілдіру мен қоса, табандылық, жігерлілік, мақсаттылық, батылдық, өзін-өзі ұстай, бағалай және бақылай білу, белгілі мінез-құлық ережелерін қатаң сақтау қажеттігі сияқты маңызды қасиеттерінің қалыптасуына көмектеседі.

Денені дамытуға арналған ойындар адамның мақсатқа жету жолындағы табандылық, қайсарлық сияқты маңызды қасиеттерінің қалыптасуына көмектеседі; бұл ойындардың онды нәтижелері балалардың психикалық күйіне тікелей және қолайлы әсер етеді. Сонымен қоса Мұндай ойындар олардың артық күш – қуатын пайдалы қолданудың маңызды әдісі болып табылады.

Қазақтың ұлт ойындарының бір қыдыруы асық ойынынан тұрады. Асық ойындары алдымен адамның нерв жүйелерін шыңдап, ұстамдылыққа дәлдікке, тұрақтылыққа, тыныс мүшелерінің қалыпты дамуына, т.б. тәрбиелейді. Мысалы: «Тас қала», «Омпы», «Бестас», «Үйіртпекіл», «Алшы» т.б.

Ұлт ойындары – ата-бабамыздан бізге жеткен, өткен мен бүгінді байланыстыратын баға жетпес байлығымыз, асыл қазынамыз. Сондықтан оны үйренудің, күнделікті тұрмысқа пайдаланудың заманымызға сай ұрпақ тәрбиелеуге пайдасы орасан зор. Ойын баланың алдынан өмірдің есігін ашып, оның творчестволық қабілетін оятып, бүкіл өміріне ұштаса береді. В. А. Сухомлинскидің сөзімен айтқанда: «Ойынсыз ақыл-ойдың қалыпты дамуы да жоқ және болуы жа мүмкін емес. Ойын дүниеге қарай ашылған үлкен жарық терезе іспетті, ол арқылы баланың рухани сезімі жасампаз өмірімен ұштасып, өзін қоршаған, дүние туралы түсінік алады. Ойын дегеніміз ұшқын, білімге құмарлық пен еліктеудің маздап жанар оты» Міне, ойын дегеніміз тынысы кең, алысқа меңзейтін, ойдан-ойға жетелейтін, адамға қиялымен қанат бітіретін осындай ғажайып нәрсе, ақыл-ой жетекшісі, денсаулық кепілі, өмір тынысы демекпіз.

Пайдаланылған әдебиеттердің тізімі

1. Е. Сағындықов. «Қазақтың ұлттық ойындары». Алматы «рауан» 1991
2. Е. Уаңбаев. «Дене тәрбиесінің негіздері». Алматы «санат» 2000
3. С. Тайжанов. І. Қасымбекова. «Қазақтың ұлттық ойындары». Алматы 2004
4. С. Тайжанов. І. Қасымбекова. «Дене тәрбиесін үйретудің әдістері». Алматы 2008
5. Ботағариев. Т. Ә. «Спорттық метрология». Ақтөбе 2002
6. С. Тайжанов. А. Құлназаров. «Дене тәрбиесі оқулығы» Алматы «Атамұра» 2002
7. «Мектептегі дене шынықтыру» журналдары

Ағылшын тілі сабағында мультимедиялық технологияны қолданудың тиімділігі

Садуова Г.Т.

Байганин ауданы, Көкбұлақ орта мектебінің ағылшын тілі пәні мұғалімі

Бүгінгі ХХІ ғасырда шет тілінің қолданылу аясын кеңейту кезек күттірмес мәселенің бірі. Осы орайда білім ордаларында ағылшын тілі пәнін оқытудың тиімді әдіс - тәсілдері, технологиялары бойынша зерттеу жұмыстары, оларды тәжірибеге енгізу шаралары қолға алынды.

Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» Заңында еліміздің білім беру жүйесінің басты міндеттері атап көрсетілген. Соның бірі: «Білім беру жүйесін ақпараттандыру, оқытудың жаңа технологиясын енгізу, халықаралық коммуникациялық желілерге шығу» делінген. Бұл міндеттерді шешу үшін әр мұғалім күнделікті ізденіс арқылы барлық жаңалықтар мен өзгерістерге жол ашарлық жаңа тәжірибеге, жаңа ақпараттық технологияларға, әлеуметтік, тұлғалық және жеке құзыреттіктерге ие болуы және де күнделікті әдістемелік жұмысты жүйелі түрде ұйымдастыруы тиіс

Елбасымыздың Қазақстан халқына жолдауында ХХІ ғасырда ақпараттық қоғам қажеттілігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында төмендегідей міндеттерді шешу керектігін атап көрсетті: Компьютерлік техниканы, интернет, телекоммуникациялық желі, электрондық және телекоммуникациялық құралдарды, мультимедиялық электрондық оқулықтарды оқу үрдісіне тиімді пайдалану арқылы білім сапасын көрсету. Сонымен қатар тәуелсіз еліміздің болашағы -жарқын, білімді, парасатты, өз ана тілімен бірге шетел тілі

«ағылшын тілінде» еркін сөйлеп, өз елін, халқын, мәдениетін шетелге таныстыра алатын үш тілде еркін сөйлейтін азамат болып шығуы керек деген еді.

Ағылшын тілін саналы меңгерту мәселесі және «ағылшын тілінде өз ойын ауызша және жазбаша еркін жеткізе алуға қалай үйрету керек? Оқушыны ынталандыру үшін қандай әдіс - тәсілдерді, технологияларды қолданған жөн?» деген сұрақтар ағылшын тілі оқытушыларының күн тәртібінен түспеу керек.

Білім беру саласында түрлі технологиялар енгізілген, бірақ оқытушы міндеті олардың ішінен қажеттісін таңдап, сабақтың әр кезеңінде тиімді қолдану, тұлғаны нәтижеге бағыттап білім беру. Біздің күнделікті сабағымызда көрнекілік пен техникалық құралдарды қолдану әдісін ақпараттық-коммуникативтік технологияның өзі атқара алады. Тілді ақпараттық - коммуникативтік технология арқылы оқыту – тіл үйренушінің өз бетімен тіл үйрену қабілеттерін жетілдіруіне игі ықпал ететін тиімді жүйе болып табылады.

Ақпараттық технология – ақпараттарды жинау, сақтау және өңдеу үшін бір технологиялық тізбекте біріктірілген әдістер мен өндірістік және бағдарламалық-технологиялық құралдардың жиынтығы.

«Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар құралдары» – дегеніміз микропроцессорлық және жаңа ақпараттық технологиялар негізінде қызмет атқаратын, ақпаратты таратудың жаңа құралдары мен жүйелері, ақпаратты жинақтау мен олардың қорын жасау, сақтау мен өңдеу, оларды жан-жақты таратуды, одан қалды компьютерлік жүйелердің ақпараттар қорына енуі қамтамасыз ете алатын программалық, программалық-аппараттық және техникалық құралдар мен құрылымдарды айтамыз. Ақпараттық және коммуникациялық технологияларға жататындар: ЭЕМ, дербес компьютерлер, терминалдық құралдардың жинақтары, жергілікті есептеу жүйелері, мәтіндік және графикалық ақпараттардың құрылымдары, көлемі үлкен мұрағаттық ақпараттарды сақтау құралдары, аудиовизуалдық ақпараттарды бақылайтын құралдар мен құрылымдар, машиналық графика жүйелері, программалық кешендер, жергілікті желілер, әлемдік деңгейде ақпарат алмасуын қамтамасыз ететін қазіргі кездегі байланыс құралдары.

Қазіргі заман мұғалімі тек өз пәнінің терең білгірі болу емес, тарихи-танымдық, педагогикалық-психологиялық сауатты, саяси-экономикалық білімді және ақпараттық-коммуникациялық білімді және ақпараттық-коммуникациялық технологияны жан-жақты меңгерген ақпараттық құзырлы маман болу керек. Сонда ғана осындай жаңашыл мұғалім ағылшын тілі сабағында компьютер желісін, презентацияларды және мультимедиялық - электрондық құралдарды білім беру процесінде терең, әрі нәтижелі қолданады. Ең тиімді программалардың бірі -Microsoft Power Point. Ол мұғалімге қысқа мерзімде өзінің үлкен дидактикалық материалдармен қамтамасыз етіп, компьютерлік білімін даярлауға көмектеседі. Және ол оқушылардың түрлі қабілеттерін ашады. Олар: есте сақтау, көру, есту, ойлау, эмоционалды, автоматты және т.б.

Ағылшын тілді оқытуда жаңа технологияларды, техникалық құралдарды сабақта жан-жақты қолдану, мұғалімнің көптеген қиындаған қызметтерін жеңілдетіп, осы іскерліктің ұстанымды жаңа тәсілдерінің пайда болуына мүмкіндік туғызады, мәтіндер мен ақпаратты білуге жол ашады. Сонымен қатар оқушылар интеллектуалдық, шығармашылық және коммуникативтік істерін дамыта алады, оқушының оқу белсенділігі артады, сабақтың негізгі кезеңдерінің бәрінде оқушыларға шығармашылық жұмысты ұсынуға болады.

Ағылшын тілі сабағында компьютерді, мультимедиялық және электрондық оқулықтарды және интерактивті тақтаны пайдаланғанда: *лексиканы оқып үйретеді; сөйлеу*

ыргағын; диалог, монолог және рөлдік ойындарды; хат жазуға үйретеді; грамматикалық құрылымдарды түсіндіріп, оқушылардың есінде сақтауға көмектеседі.

Күтілетін нәтижелері:

ұлгерімі төмен оқушыларға көмектеседі; оқушыларың сабаққа деген қызығушылығын арттырады;

сабақта пайдаланылатын көрнекіліктердің санын арттырады; оқушылардың шығармашылығын арттырады;

оқушыларды жеке жұмыс істеуге үйретеді; грамматикалық құрылымдарды оңай түсінуге көмектеседі;

оқушылардың есте сақтау, есту, көру, сөйлеу, ойлау қабілеттерін дамытады;

пікірталас, талдау, анализ жасау мүмкіндіктерін арттырады.

Ағылшын тілін оқытуда Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың басты мақсаты - оқытушыларға шетел тілінде қарым-қатынас жасауды базалық деңгейде игерту. Осыған сәйкес оқыту мазмұнына қарапайым коммуникативтік біліктілікті, қажетті жағдайда ауызша және жазбаша (сөз, тыңдап түсіну, оқу, жазу) өзара мәдени қарым-қатынас процессінде қолдана алу қабілеттілігі мен дайындығын қалыптастыруды қамтамсыз ететін тілдік, сөздік, әлеуметтік-мәдени білім, білік дағдылар енеді. Осы мақсатқа сай оқыту міндеттері екі үлкен бағыт бойынша белгіленеді.

Танымдық бағыт бойынша:

Оқушының лингвистикалық дүниетанымын қалыптастыру; тілдің қоғамдық-әлеуметтік мәнін түсіндіру: (Қазіргі уақыт талабына сай шетел тілінің пән ретінде қажеттілігі күннен-күнге артып отыр. Ол қоғамның әлеуметтік-экономикалық, ғылыми-техникалық және жалпы мәдени алға басуында қозғаушы фактор болуда.) оқушының тілін дамыту, тілдік шығармашылық қабілеттерін жетілдіру; сөз мәдениетін таныту; пікірталас мәдениетін жетілдіру; сөйлеу түрін, сөйлеу тәсілін меңгерту; оқушылардың логикалық ойлауының бір ізді болуын қалыптастыру;

Коммуникативтік, практикалық бағыт бойынша:

Оқушыларға тіл нормаларын меңгерту; тілдік сауаттылығын арттыру; оқушылардың тілдік - эстетикалық талғамдарын қалыптастыру; этикет нормаларына сай тіл мәдениетін жетілдіру; сөйлеу әрекетіне қажетті заңдылықтар мен талаптарды меңгерту; шығармашылық қабілеттерін дамыту; қарым-қатынас талаптарына сай іскерліктерде қолдана білу; пікірталас түрлеріне сай сөз қолдану біліктілігін қалыптастыру;

Бұл міндеттердің жүзеге асырылуы тілдік білімнің (мұның қай - қайсысы да тіл арқылы баланың логикалық ойлауын дамытуға, қарым-қатынастық дағдыларын жетілдіруге, сөз әрекетінің түрлеріне) қатынасты машықтануына әсерін тигізеді.

Ақпараттық қарым-қатынастар құралдарын қолданудың тиімді бағыттарының бірі – мультимедиа.

«Мультимедиа технологиясы» дегеніміз – компакт-диск негізінде аудиовизуалды ақпараттарды қабылдаудың әдістерінің, тарату тәсілдерінің, өңдеудің, сақтаудың және т.б. жиынтығы болып табылады. Компакт-диск технологиясын пайдалануға негізделген мультимедиалық-операциялық орта интерактивті сұхбаттың мүмкіншіліктерін пайдалана отырып, компьютер экранында кез-келген аудиовизуалдық ақпаратты түрлі формаларда (видеофильм, мәтін, графика, анимация, слайдтар, музыка) бере алады. Мультимедиа технологиясының негізінде орындалатын білім беру жүйесінің көмегі арқылы компьютер экранында кез-келген қажетті ақпаратпен жете таныса аламыз. Мұндай кезде бұл жүйе пайдаланушы адамның белгілі бір сюжеттің немесе жағдайдың өзіне керекті бөлігін таңдап

алып көрінуіне де мүмкіншілітер тудырады. Мультимедиа технологиясын қолданудың педагогикалық мақсаты ақпаратты эмоционалдық тұрғыдан қабылдаумен байланысты болып келген білім берудің мотивациясының артуымен және ақпаратты өңдеуге байланысты атқарылатын өзіндік жұмыстардың түрлі формаларын қолдана білу қабілетін қалыптастырумен айқындалады.

Мультимедиа технологиясының идеялық алғышарты ретінде 1945 жылы американ ғалымы Ваннивер Бушпен ұсынылған “МЕМEX” жадысын ұйымдастыру концепциясы саналады. Ол ақпаратты оның формальды белгілері (нөмір, адрес реті немесе алфавит бойынша т.с.с) бойынша емес мағыналық мазмұнына қарай іздеуді қарастыратын. Бұл идея гипермәтін (мәтіндік құжаттар жиынтығының жұмыс жүйесі) түрінде компьютерлік жүзеге асырылады, одан кейін гипермедиа (графика, дыбыс, видео және анимациялар жиынтығымен жұмыс жүйесі) және осы жүйелерді байланыстырған мультимедиа. Яғни, **мультимедиа** - мәтін, графика, дыбыс және видеобейнелерді біріктіретін диалогтік ақпараттық технология болып табылады. Мультимедиалық құжаттардың қарапайымдардан айырмашылығы, дәстүрлі мәтіндік және графикалық деректерден басқа дыбыстық және музыкалық объектілерді, анимацияланған графиканы, видеоүзінділерді қамтиды.

Оқыту процесінде мультимедиа пайдаланып білім берудің әртүрлі аспектілерін дамытуға болады. Олар: ақпаратты өңдеудің когнитивті аспектілері, оқытудың мотивациялық аспектілері, оқытудың коммуникациялық аспектілері, оқытудың танымдық аспектілері.

Мультимедиалық технологияларды пайдаланып оқыту, атап айтқанда, мынадай нәтижелерге қол жеткізеді: оқу материалын терең түсінуге; оқу мотивациясының артуына; алынған білімнің ұзақ уақыт есте сақталуына; білім беруге жұмсалатын шығынның азаюына т.б.

Білім беруде мультимедиалық технологияларды қолдану ерекшеліктері

Қазіргі заманғы оқытушы үшін құралдар тек қызықты сабақ беру емес, сонымен қатар осындай сабақтарды құрастыру, білім алушыларды бақылау құралын құрастыру, үлгерімді және оқытудың мәселелік облыстарын қарау және зерттеу үшін қажет. Ақпараттық және коммуникативті технологияны қолдану оқу материалымен жұмыс істеуді жеңілдетеді және оқытудың жаңа әдістеріне көшуге мүмкіншілік тудырады.

Мультимедиа технологиясын қолдану әдістемесі сабақтың әр кезеңдерінде білім беру жүйесін басқаруды жетілдіреді; оқу тәсілдерін күшейтеді; студенттердің ақпараттық мәдениетін жоғарылатуға мүмкіншілік береді, тәрбиелейді және оқыту санасын жақсартады; студенттердің қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар облысында білім алушыларды дайындау деңгейін жоғарылатады; компьютердің ойын құрылғысынан басқа мүмкіншіліктерін (демонстрациялау) көрсетеді;

Мультимедиалық сабақтар келесі дидактикалық міндеттерді шешуге көмектеседі: *пән бойынша базалық білімін бекіту; алынған білімді жүйелеу; өзіндік бақылау дағдыларын қалыптастыру; жалпы білім алуда, сонымен қатар арнайы пәндерді оқуда дәлелдерін қалыптастыру; оқу материалымен жұмыс істеуде студенттердің өзіндік жұмыс жасауына оқу-әдістемелік көмек көрсетуге.*

Бұл технология оқу материалын хабарлау және оқушылардың ақпаратты меңгеруін ұйымдастыру арқылы, көзбен көру жадын іске қосқанда арта түсетін қабылдау мүмкіндіктерімен қамтамасыз ететін әдіс. Оқушылардың көпшілігі естігенін 5%, көргенін 20 % есте сақтайтыны белгілі. Ал бірауақытта аудио және видеоақпаратты қолдану еске

сақтауды 40-50% дейін арттырады. Мультимедиа бағдарламалар ақпараттарды әр түрлі формада беруді, сонымен қатар оқыту үрдісін әсерлі етеді.

Мультимедиа технологиясын қолдану сабақ құрылымын түпкілікті өзгертпейді. Онда бұрынғыдай барлық негізгі кезеңдер сақталады.

Гипермәтіндік сілтемелерді қолданатын мультимедиялық презентацияның құрылымды тұтастығы жүйелік, аналитикалық ойлауды дамытады. Одан басқа, презентация көмегімен танымдық әрекетті ұйымдастыруда әртүрлі формаларды қолдануға болады: фронтальді, топпен, жеке.

Сабақта қолданылған мультимедиялық құрал сабақтың дидактикалық мақсатының біртұтастығына тиімді және әсерлі сәйкес келетіндігін көрсетеді:

Білімділік аспект: студенттің материалды қабылдауы; оқу кезінде байланыс пен қатынас объектісін түсіну.

Дамытушылық аспект: студенттің танымдық қызығушылығын, жалпылау, талдау, салыстыру шеберлігін дамыту, студенттің шығармашылық әрекетін белсенді ету.

Тәрбиелілік аспект: ғылыми көзқарасын тәрбиелеу, топтық және өзіндік жұмыс істеуді нақты ұйымдастыруды білу, адамгершілікке, өзара көмек көрсетуге тәрбиелеу.

Оқу үрдісінің тиімділігін қамтамасыз ету үшін:

- ✓ Монотондылықтан қашу керек, студенттердің әрекетінің деңгейлер бойынша: білу, қабылдау, қолдану ауысымын ескерген жөн;
- ✓ Баланың ойлау қабілетінің мүмкіншіліктеріне бағытталу;
- ✓ Сабақта мықты, орташа, нашар оқитын студенттердің барлығына мультимедиялық құралмен жұмыс істеуге мүмкіншілік беру.

Сондықтан Қазақстанның болашағы үшін сауатты шешім қабылдай және орындай алатын қазіргі заманғы білім деңгейі бар мамандар даярлауда жаңа мультимедиялық құралдарды сабақта қолдану студенттердің түсіну қабілетін дамыту. Білім беруді ақпараттандыру жағдайында біліктілігін арттыру. Былайша айтқанда, арнайы сабақтарда заман талабына қарай ақпараттық мультимедиялық технологияларды қолдану студенттің де, оқытушының да белсенді дамуына бағытталған және де мультимедиялық технологияны қолданғанда интерактивті құралдардың төмендегідей ерекшеліктері назар аудартты:

1. Бормен тақтаға қолмен жазғанға қарағанда интерактивті тақтадағы түрлі-түсті, анық, талғаммен жасалған презентациялар студенттерге басқаша әсер береді.
2. Жай тақтада грамматикалық тақырыптарды әр түрлі мысалдармен түсіндіру қиын;
3. интерактивті тақтадағы слайдтарда, флипчарттағы қателерді түзете салуға болады;
4. Сабақтағы көрнекілік сапасы мен қолданылу деңгейі жоғары болады;
5. Сабақ нәтижелі өтіп, студенттердің білім деңгейі жоғарылайды
6. Уақыт үнемдейді;
7. Activote тестілеу жүйесі арқылы тест жұмыстарын, жазбаша жаттығуларды түрлендіріп өткізізе аласың.

Адамзат баласының өз ұрпағын оқыту мен тәрбиелеудегі ең озық, тиімді әдістерін тәжірибелерін жалғастырып тың жаңалықтар іздеу, классикалық педагогиканың озық үлгілерін жаңашылдықпен дамыту қашанда жалғаса бермек. Қазіргі таңда жеке тұлғаны қалыптастыру оқушының өзі арқылы, оның іс - әрекетін ұйымдастыру арқылы ойлау дағдыларын дамыта отырып жүзеге асырылады. Білім - жолы қиында қастерлі жол. Болашақ жастарды оқыту, тәрбие беру, қазіргі өмір ағысына бейімдеу ұстаз алдында тұрған ең басты міндет. Қазіргі заманғы білім беру жүйесі оқытудың инновациялық нысандары мен әдістерін енгізу педагог қызметкерлердің тұлғасына кәсіби құзыреттілігіне жоғары талаптар қоюда.

«Кәсіби құзыреттілік - жеке тұлғаның кәсіби іс - әрекетті атқаруға теориялық және практикалық әзірлігімен қабілеттілігінің бірлігі».

Олай болса, оқушыны ағылшын пәніне қызығушылығын тудырып дамытуды және жемістің нәтижесін көруді мақсат тұтқан әрбір мұғалім жолдауға жедел үн қосу керек деп білемін.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. А. Иманбаева, Оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру ділгірлігі. Қазақстан мектебі, №2, 2000
2. Полат Е.С. Интернет на уроках иностранного языка//М., ИЯШ, 2001, №2, с. 24-28
3. 2008-2013 topreferat.com - Қазақша рефераттар, курстық, дипломдық жұмыстар. Ағылшын тілі сабақтарында ақпараттық технологияларды қолдану Т.Р. Қалыбаева
4. К.К. Жаксымбетова «Информационно-коммуникационные технологии в обучении иностранному языку»// Шетел тілін оқыту әдістемесі.2007ж. №28-156.

Тарих сабағында оқу мақсатына жету үшін дайындалған тапсырмаларды тиімді әдіс-тәсілдері

Шохан Е.Н.

Қажығали Мұханбетқалиұлы атындағы орта мектеп-гимназиясының тарих пәнінің мұғалімі

Оқу процесін ұйымдастырудың қазіргі заманғы тәсілдері, әдістері, технологиялары туралы практик- мұғалім ретінде өзімнің іс- тәжірибеммен бөліскім келеді.

Жаңартылған білім мазмұнында білім дайын қалпында қабылданбай, оны өздігінен құрастырудың тұлғаны дамытатындығы, өздігімен құрастырылған білім есте ұзақ мерзімде сақталатындығы дәлелденіп отыр. Репродуктивтік білім, яғни бұрынғы тыңдауға, қайталау мен жаттауға негіделген дәстүрлі білім беруде білім тек ете сақтау дәрежесінде болса, құрастырылған (конструктивтік) білімде білім алушылар сабақта білуден бағалауға дейінгі жаңа мазмұнды өздері құрастырады. Оқыту мақсаттарына ("біледі", "түсінеді", "қолданады", "талдайды", "бағалайды" және "жинақтайды") белсенді әрекеттер арқылы жетеді.

«Білім алушылардың оқу әрекетін ұйымдастыру және оның нәтижелерін бақылауды жүзеге асыру үшін педагог әртүрлі әдістер мен құралдарды пайдаланады. Білім беру

мазмұнын жаңарту аясында оқу процесі оқушылардың өздерінің белсенді қызметімен сипатталатынын атап өткен маңызды. Бұл жағдайда мұғалім білім алшылардың танымдық іс-әрекеттерінің ұйымдастырушысы ретінде болады.

Жаңа стандарттар құзыреттілік тәсіліне негізделген, соған сәйкес оқу бағдарламаларының құрылымы өзгерді: міндетті меңгерілуі тиіс белгіленген оқу материалынан емес, күтілетін нәтижеге қарай әрекет жасаймыз. Бұл білім алушының қабылдауы өзгергенін, яғни басым авторитарлықтан ынтымақтастық оқытуға көшуді білдіреді» - деп атап көрсетеді.

Оқыту процесіндегі басты мәселе оқу мақсатын жүзеге асыру болып табылады. Ал оқу мақсаттары Блум таксономиясының танымдық ойлау дағдыларынан тұрады.

Жүзеге асыру үшін.

1. Неден бастау керек?
2. Жұмысты қалай ұйымдастыру керек?
3. Қандай проблемалар бар?
4. Проблемаларды шешу жолдары қандай? – деген мәселелерге тоқталайын.

Неден бастау керек?

Оқыту мақсатынан теория бойынша « Білу» үшін тақырып мазмұнынан Кім? Не? Кімнің ? Қандай? Қай? Қашан? Не істеді? сияқты сұрақтарға жауап беретін толық ақпарат іріктелінуі керек.

2. Жұмысты қалай ұйымдастыру керек?

Бұл қадамды жүзеге асыру барысында әдетте білім алушыдан «Осы тақырыппен танысу барысында сіз не білдіңіз?» деген қарапайым сұрақ қою арқылы сабақтың басын ауызша жауаптардың жарысына айналдыруға болады.

Оқушыларға алдын- ала бірі—бірінің айтқанын қайталамау тапсырылады.

Әр оқушы жаңа ақпарат беру керектігі ескертіледі.

Сондықтан олар мұқият тыңдап отырады.

Тиімді әдіс. Оқушыларды толық қамту керек. Себебі «Білу» мен «Түсіну» мемлекеттік міндетті стандарттың ең төменгі минимумы.

3. Қандай проблемалар бар?

Бұл жердегі алғашқы проблема қазіргі жалпы білім беретін мектептердегі оқушы санының көптігінен көрінеді.

Бәрін қамтимын деп отырып уақыттан ұтыласың .

4. Проблемаларды шешу жолдары қандай? –

Шешу үшін практик - мұғалім ретінде мына әдісті ойлап таптым. Білім алушылардың бір тобына жазбаша « Мәліметтер парағын» жасату да тиімді. Бұл менің жеке әдісім. Мұғалім- практик болғандықтан оқушы санының көптігі және олардың бәрін «Білу» мен «Түсіну» сияқты мемлекеттік стандарт негізіндегі алғашқы екі қадамнан толық алып өту үшін ойластырылған тиімді әдіс. Мұнда сызылған клеткалардың бірінші бөлігіне ақпарат жазылады, ал екінші оқушы келесі айналымда оның мәнін ашады. Оқушылардың бір тобын ауызша сөйлетіп жатқанда , екінші тобы осы әдіспен жазбаша жауап берсе болады.

Бұл мысалға былай болады:

A3 немесе A4 форматта парақ алып оны бірнеше торкөздерге бөліп , торкөздерді де екіге бөліп тақырыбын жазып білім алушылардың алдына тастайсыз. Білім алушылар бірінен кейін – біріне ұсынып тақырыпты мәлімет және оның анықтамасын жазу арқылы ашады.

8 сыныптан Қазақстан тарихы бойынша «Хандық биліктің жойылуы» тақырыбынан

1822	Сперанский	болыс

Теорияны түсіну үшін Неге? Неліктен? Себебі? НЕ үшін? сұрақтары (дәлелде, түсіндір сөздерімен бірге) оқушының жоғарыда берген жауаптарына қойылады (оларды тереңдету үшін)

Бұл қадамды ауызша да жазбаша да өткізуге болады. Тақырып мазмұнынан жекелеген оқиғалар желісін бөліп алып, оқушы түсіндіреді. Бұнда да бір-бірін қайталамау тапсырылады. Неғұрлым көбірек ақпарат алу көзделеді.

Бұл қадамда да алдыңғы проблемалар алдымыздан шығуы мүмкін. Ондай жағдайда мен көбінесе тақырып мазмұнынан түсіну маңыздырақ деген ақпаратты түйін сөздер ретінде алдын-ала жаздырам, оқушы оған дайындалып келіп жауап береді. Оны «Түйін сөздермен жұмыс» әдісі деп атадым. Мәселен 8сыныпты Қазақстан тарихы бойынша «Хандық биліктің жойылуы» тақырыбынан «Сібір қырғыздарының жарғысы», «Орынбор қазақтарының жарғысы» «сот істері» деген сияқты түйін сөздерді алдын-ала берсе оқушылар мәнін ашады.

Қолдану кезінде практика жүзінде оқуықпен жұмыс жүргізу барысында тек қарапайым тапсырмаларды орындау тапсырылады. Алған білімін практикада қолданып, тапсырмалар орындайды. Мен әдетте картамен жұмыс жүргізу арқылы оқушының тарихи кеңістікпен жұмыс істеу дағдысын дамытуды ұйымдастырамын. Сол тақырыпқа қатысты картадан білу керек ақпаратты карта-сызбаға түсіріп тапсырмалар орындайды.

Теорияны «Талдау» үшін салыстыр: Айырмашылығы неде? Ұқсастығы неде? Тақырыптың басты идеясын жаз деген тапсырмалар болу керек.

Бұл қадам үшін Венн диаграммасы тиімді болады. Сондай-ақ көбінесе Т-кестесі осы қадамды нәтижелі орындау үшін үлкен көмек береді.

Т-кестесі

+	-
ия	жоқ
келісемін	келіспеймін
жақтаймын	қарсымын
ішкі	сыртқы
маңызды	маңызды емес
себебі	салдары
ақпарат	пікірлер

Бір-біріне қарама-қарсы немесе салыстыруға болатын кез-келген мәліметті келтіруге арналған жазу кестесі. Кестені жеке жазса да, жұппен орындаса да, сондай-ақ топпен талқыласа да болады. Т-кестесі білім алушыларды тапсырмаларды шығармашылықпен орындауға мүмкіндік беретін тиімді әдіс.

Жинақтау үшін Қорытынды шығар, анықтама бер, мазмұнды жүйеле, кестені, тірек сызбаны толтыр деген тапсырмалар беріледі.

Кластер құру әдісі осы қадамға тиімді әдіс деп ойлаймын. «Жүзімнің шоқтары» деген мағынада қолданылатын бұл сызбада ақпараттар онымен байланысты идеяларды айқындайды. Негізгі тақырып немесе идея дәптердің немесе тақтаның тура ортасындағы

шеңберге жазылады . Одан туындаған тақырыптар оның жан- жағына жазылып шеңберленеді.

Бағалауда Сен қалай ойлайсың? Не істер едің? деген сұрақтар Өмірдегі жағдаяттарды шешу үшін қойылады. Бұл кадамда интервью әдісі тиімді.

Білім алушылар бір- бірінен кезектесіп интервью алады.

Оқушыны тұтас бағалаудың тағы бір тиімді әдісі бір тобына эссе жаздыру. Әдетте эссе барлық талаптарын сақтай отырып жазғанда толық бағалануға мүмкіндік беретін тиімді әдіс болып табылады.

Қорыта айтсам, сабақ оқу мақсатына жету үшін дайындалған тапсырмаларды тиімді әдіс- тәсілдермен ұтымды қолданғанда ғана нәтижелі болады. Нәтижелі сабақтар – білім көрсеткіші болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Мемлекет басшысының Қазақстан халқына жолдауы
2. Интернет ресурсы: Қазақстан тарихын оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін тиімді пайдалану- сапалы білім негізі. Кайсарова Гулдаурен Тураркызының мақаласы
3. ҚР педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру курстарының бағдарламасы. Мұғалімге арналған нұсқаулық. II деңгей. НЗМ ДББҰ, 2017. -139 б.
4. Қазақ тарихы № 2 (141), 2016 -44 б
5. Әлімов Асхат Қамзаұлы. – Интербелсенді әдістемені мектепте қолдану: Оқу құралы.-А 2015-180б

Демесінова Жансұлу Дүйсенбайқызы

*Ақтөбе қаласы, «М.Мақатаев атындағы №73 ЖББОМ»
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі*

Тіл – ұлттың жаны

«Ұлтқа тілінен басқа қымбат нәрсе болмақ емес, бір ұлттың тілінде сол ұлттың сыры, тарихы, тұрмыс – тіршілігі, мінезі айқын көрініп тұрады». М.Жұмабаевтың осынау сырлы сөздерінен ұлттық тілдің күдіретін байқаймыз. Иә, әр ұлттың мақтанышы – өзінің тілі. Оның бойында барлық болмыс, салт-дәстүр, әдет-ғұрып секілді

құндылықтар бар. Қазақ тілі – өз алдына стилі бөлек, ерекше тіл. Ана тіліміздің сұлулығын жыраулар, би-шешендердің сөзінен, ақын–жазушылардың өлең, шығармаларынан көре аламыз. Абай атамyzдың мол мұрасынан, М.Әуезов, С.Мұқанов, Ж.Аймауытов, М.Дулатов, С.Торайғыров және т.б. қазақтың біртуар қаламгерлерінің еңбектерінен, жазып қалдырған шығармаларынан қазақтың тілі қандай бай болғандығын, ұлтымыздың текті екендігін байқаймыз. Кезінде ата – бабамыз өз тілінде сөздіңмайын тамызып, еш қоспасыз сөйлесе, бүгінгі ұрпақ ана тіліне «сленг», «жаргон» сөздерді қоспаса, сөйлей алмайтын халде. Ана тілінің қаншама қиын өткелдерден өткені, қазақ тілінде жазылған том-том кітаптың шаң басып, қаншама жыл оқуға мүмкіндік берілмей, архивтерде жатқаны, ол кезде қазақ тілінде сөйлеуге шек қойылса да, тілімізді сақтап қалуға қанша тіл жанашырлары, ұлт жанашырлары тер төккені, қазақ балалары үшін, олардың қараңғылықта қалып қалмауы үшін А.Байтұрсынов, Ы.Алтынсарин секілді ағартушы- педагог, қоғам қайраткерлерінің мектеп ашып, халықты сауаттандыруға қосқан үлестері, балаларға арнап оқу құралдарын шығарып, қазақ тілінің өлмей, керісінше дәріптелгенін қалап, осыншама істі атқаруы бүгінгі ұрпақ үшін оңай дүние секілді. Осыншама баспалдақтан өтуге тура келгенін ұмытып кеткендей. Қазақтың қазақпен қазақша сөйлескенін көрсек, соған қуанатын жағдайға да жеттік, бір-бірімен өз тілдерінде әңгімелесуі мұңымызға айналып барады. Жұмыста болсын, мемлекеттік қызметте болсын, алқалы жиындарда болсын, көшеде болсын өзге ұлт өкілін көрсек болғаны, өз тілімізде сөйлеуге қысылып, сол ұлттың тілінде сайрап кетеміз. Тіпті қазақ балаларының қазақша түсінбей, өзге тілде «шүлдірлеп», өз ойын еркін жеткізіп жүргендігінде жиі көреміз. Ана тілінде сөйле десе, екі әріптің басын құрай алмай, кідіріп қалатынына не дерсің? Халық алдында тұрып құттықтауды болсын, есеп беруді болсын тек орыс тілінде жүргізе алатын ел ағаларын да кездестіреміз. Атаның қанымен, ананың ақ сүтімен берілген ана тілі арқылы әріп танып, оқуды, жазуды үйренсек те, ес біле келе қоғамда сөйлеу тілі қандай болса, соған бейімделіп, пайда үшін тілімізді ұмытып кетуге бармыз. Қоғамдағы осындай жағдайды қарап отырып, қазақ тілі өгейдің тілін кешіп жүр десек те артық емес. Осы тұста Бауыржан Момышұлы атамyzдың: «Анамыздың ақ сүтімен бойымызға дарыған тілімізді ұмыту – бүкіл ата– бабамызды, тарихымызды ұмыту» - деген өткір сөздері еріксіз ойға келеді. Тарихын, ата- бабасын, шыққан тегін ұмытқан азаматтан не күтеміз? Өз тілін білмеген адам елінің мәдениетін, жүріп өткен сара жолын сезініп, терең бойлай алмаса, қасірет емес пе? Не үміт, не қайыр? Өзінен кейінгілерге нені дәріптейді? Міне, тілім-тілім болған қазақ тілінің қазіргі күйі мәз емес. Тіл құнарлылығы сұйыла түскен. Осы бір жайт жүрегі «елім» деп соғатын әрбір қазақты алаңдатады.

Бөтен сөзбен былғанса сөз арасы,

Ол – ақынның білімсіз бишарасы.

Айтушы мен тыңдаушы көбі – надан,

Бұл жұрттың сөз танымас бір парасы,-

деп қазақтың ұлы ақыны А.Құнанбаев айтып кеткендей, тілін басқа сөзбен былғаған адамның халі бейшарамен тең. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, халық болып, ұлт болып тіліміздің ұмтылуына жол бермеуіміз керек. Себебі ел мен тілді арасын ажырата алмаймыз, олекеуі – егіз ұғым. Әрбір азаматқа өмір сүру ауадай қажет болса, тілдің мәселесі де соншалықты маңызды. Ұлтымыздың сақталуы да, жойылып кетуі де тілімізге байланысты екенін қазақ жұрты жете түсінуі тиіс. Тіліміздің тағдырын тек мемлекеттік тілге жауапты қызметкерлерге жүктеп қоймай, сол жауапкершілікті біз де сезіне білгеніміз жөн. Тілдің тазалығын, бар болмысын көз қарашығындай сақтап, шұбарламай, өзге сөздермен араластырмай, қадірін арттырсақ қана қазақылығымыз сақталады. Асыл қазынаны сақтаудың бір жолы – отбасында өз тілімізде сөйлеп, көзқарасымызды, ойымызды еш қоспасыз ана тілімізде жеткізе білсек, қуанышымызды да, ренішімізді де сол тілде білдірсек қазақ тілінің қадірін арттыра түсері сөзсіз. Халық үшін ана тілінің өз Отанында еркін дамып, өркен жаюы, ұлттық төл мәдениеті мен бар болмысынан, рухынан айырылмай, дербес ұлт ретінде сақталуының бірден-бір кепілі. Алпауыт елдердің қатарында болу үшін, ірі державаға айналу үшін – саналы ұрпақ өсіп-өнуі керек. Саналы ұрпақ деген кім? Саналы ұрпақ – елінің бар мұрасын бойына сіңірген, тілін, дінін құрметтей білетін, ата-баба жолымен тәрбие алған ұрпақ. Мақсатымыз – алтын, күмісті жинайтын бай ел болу емес, тілі ұмытылмаған, тірегі бар қуатты елге айналу.

Қақпашы ойыны. Айып добын орындау /АШЫҚ САБАҚ/

*Құдиярова Рұрсын Аманқосқызы
Ақтөбе қаласы, «М.Мақабаев атындағы №73 ЖББОМ»
Дене шынықтыру пәні мұғалімі*

Сабақ бөлімі: Командалық спорттық ойын. Футбол.

Сабақ тақырыбы:

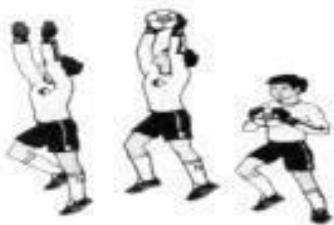
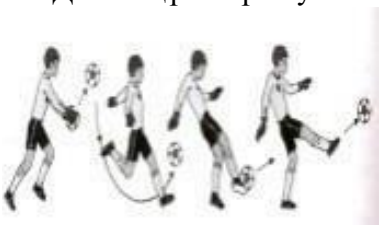

Мақсаты: Қақпашы ойынын жетілдіру. Айып добын орындату барысында қателіктер мен кемшіліктерді жою. Денсаулыққа кері әсерін тгізуі мүмкін қауіп-қатерді төмендету, сондай-ақ техника қауіпсіздігін, нормалары мен ережелерін түсіне білу.

Міндеті: 1. Білім беру; 2. Сауықтыру; 3. Тәрбиелеу

Құрал- жабдықтар: ысқырғыш, секундомер, футбол добы, счет т.б.

Сабақ бөлімі	Сабақтың мазмұны	Жүктеме мөлшері	Ұйымдастырушылық ж/е әдістемелік нұсқаулар

Кіріспе дайындық 12 минут	Сапқа тұрғызу, рапорт қабылдау	2'	Бір сызықтың бойына тіке тұру, спорттық киіммен. Денені тіке ұстау
	Сабақ тақырыбын хабарлау	1'	
	Саптық жаттығулар		
	Бір қалыпты жүгіру	2'	Саптан шықпай жүгіру
	Жүріс кезінде орындалатын жат-р		
	Жүгіру жаттығулары	3'	Ара- қашықтықты сақтау
	Қозғалыс кезіндегі жаттығуларын жасау	4'	
			Бұйрық бойынша

Негізгі 24 минут	Допты екі қолмен ұстап алу	3'	Тез бір сызықтың бойына Денені тіке ұстау
	 <p>Әуедегі допты секіріп ұстау, қағып жіберу Допты құлап ұстау</p> 	3'	Ара – қашықтықты сақтау Сол аяқтан бастап
	Жерлетіп соққы жасау. Әуелетіп соққы жасау	3'	Бағыттаушының соңынан
	Мұғалім берген пасқа жүгіріп	4'	Денені тіке ұстау
	 <p>шығып соққы жасау</p> <p>Айып добын тебу</p> <p>Әрекеттерді ойын кезінде</p> 	5'	Бұйрық бойынша
	<p>қолдану</p> 	6'	

Қортынды 4 минут	Жалпы сапқа тұрғызу	2'	Бір сызықтың бойына Жаттығуды орындау кезіндегі Тиісті бағаларын қою
	Оқушылардың қателерін түзету	1'	
	Оқушыларды бағалау Үйге тапсырма беру Сабақты қортындылау	1'	

Жаным толған жақсылық

Кулданова Акжаркын Ныгыметовна

Ақтөбе қаласы, «М.Мақатаев атындағы №73 ЖББОМ» КММ-нің

Көркем еңбек мұғалімі

Мақсаты	Оқушыларға мінезге түсінік беру, мінездің өмірлік азықтығы, сонымен қатар мінездің қалптасуына ішкі және сыртқы күштің әсер етуіне дұрыс жол сілтеу. Ұрпағымыздың саналы, әдепті азамат болып өсіп-жетілуіне тәрбиелеу. Оқушылардың тіл байлығын дамытып, шығармашылыққа баулу.	
Күтілетін нәтиже	Оқушылардың бойынан адамгершілік қасиетті табу.	
Түйінді идеялар	«Жақсыдан үйрен жаманнан жирен»	
Сабақтың кезеңдері	Мұғалім әрекеті	Қатысушылардың әрекеті
1. Кіріспе	- Тренинг: «Адам мінезі қандай? ... » (Оқушылар жақсы мінез бен жаман мінез туралы пікірлерін ортаға салады)	(Оқушылар жақсы мінез бен жаман мінез туралы пікірлерін ортаға салады)
2. Тұсау кесер	Жақсы мінез бен жаман мінездер туралы ортаға салып өту. Жақсы мінезді атап өту Ар- ұят Адалдық Әдеп Борыш Ождан Жомарттық Кешірімділік	Слайдтардан көрсетіп оқиды.

	<p>Жаман мінезді атап өту Такаппар Өркөкірек, Ақымақтық Күншілдік, Нашақорлық Іштарлық, Ашушандық, Жауапсыздық</p> <p>Тәрбие сағатының тақырыбы мен мақсатын ашамыз.</p> <p>Ал, ендеше осы туралы ойымызды ортаға салсақ. Кім не дейді?</p> <p>Ар- ұят- иман тармағының бірі. Ғаламдағы барша іс- әрекеттің үлгі өнегесі ар- ұятқа байланысты. Егер ұят пердесі түрілсе, адам- адамнан тыйым көрмесе, адамдар тәрбиені жоғалтып, адамдар арасындағы татулық, бірлік жоғалар еді. Ар- ұят Алла хош көрмеген нәрселерден сақтайды.</p> <p>Күнәлі істің әдептен аспауын қалар ұят, Күнәлі істің жолына тосқауыл болар ар-ұят.</p> <p>Адалдық - ақиқатшыл адал жан. Шындықты айтады, әділ болады.</p> <p>Шыншылдық пен адалдық алдымен амандық-саулыққа шарапатын тигізіп, істің оңды бітуіне себепші болады.</p>	
3. Негізгі бөлім	<p>I. Кіріспе сөз Балалар, сіздер білесіздер ме? Әдеп, Борыш, Ождан, Кешірімділік туралы.</p> <p>Әдеп-өзін орынсыз олақ-салақ сөздерден және қолайсыз, қопал іс-әрекеттерден тыю, сондай-ақ өзінді де, өзгені де тәлім-тәрбие шекарасынан шығармай, абырой аясынан табылу.</p> <p>Борыш - ұстаз, ата-ана, іні-</p>	<p>Оқушылар жақсы мінез туралы атап баяндайды.</p>

қарындас, жетім-жесір, міскін-мүсәпір, көрші-қолаң ақысын өтеу- әр адамның айнымас міндеті. Ата-анасы разы болған азаматқа мен де разымын. Ананың өз баласына ризалығы әкенің ақ батасынан да артық. Кемтарларға, кембағалға өзі ауқатты болса шын, адал ықыласпен әр кезде көмек беріп отыру, кім-кімге де уәжіп, парыз. Бағбандай баптап, бағлан кезінен тәлім-тәрбие берген ұстазының ақысын талғаусыз өтеген жандар бұл дүниеде де, ақыретте де Алла тағаланың мархабатына бөленеді. Балғын буын, ұмытпа ұстаз ұлы бағбаның,

Өміріңе өнеге өшпес тәлім алғаның.

Көкірегіңе ұстаздық жағып кеткен шамымен,
Өлшеусіз бақыты мен дәулетіне ие бөлу .

Ождан –бұл адамзат баласының өнегелі ісінің, ақыл-ойының көрінісі. Ар-ождан пердесі кірлесі, адамдар арасындағы татулық, бірлік жоғалар еді. Ар-ождан рухани қайыршылықтан, топастықтан, мәңгүрттіктен қорғауы тиіс

Кешірімділік
Атымтай бол, жомарт бол
абыройың барында,
Ел- жұртыңмен есе бол,
болмашыға тарылма.
Айыпкер мен күнәһар болса,
қанша айыпты,
Кешкен жанның сауабы сол
шамаға лайықты.
Жақсы менен жаманның Алла
берер бағасын,
Күнәһарды кешсең сен,
алғысыңды аларсың.

2. Ал, ендеше, мінездің міндері

Оқушылар 3 топқа бөліне отырып тапсырманы орындайды
Оқушылар қара сөзбен жеткізеді.

Оқушылар өлең жолдарымен жеткізеді.

туралы айтсақ.
I топ(қара сөзбен жеткізу)

- Баланы әлсіз, жауапсыз деп айтар болсам. Әр адам өз мінезіне өзі жауапты. Мінездегі ақау адаммен бірге өсе келе, кейін қоғам үшін үлкен кеселге айналады. Болашақта өз достарымды жауапкершілікке, мықтылыққа шақырамын.
- Менің байқағаным ақымақтық пен ақылсыздық сабақта айтып өткендей, адамның мінезінің 2- ерекшелігін игере алмаған уақытта солқылдақ шыбық сияқты күштің басым жағына иіліп кетеді. Сол себепті мінезімізді ақылға жеңдіре білуіміз керек.

II топ (Өлең жолдарымен жеткізу)
 Майда бол, жігіт болсаң тал
 жібектей,
 Жақсы емес қатты болу
 тікенектей.
 Ғылымың болса – дағы ұшан –
 теңіз,
 Пайда жоқ өз халқыңа қызмет
 етпей.
 Көрген мен көрмегенде көп
 парық бар:
 Ашылмас жігіт адам сыннан
 өтпей.
 Лайықсыз ерсілікке арандама,
 Әр істің мазмұнына көзің
 жетпей.
 Ғибрат ал, жақсыларға жақын
 жүріп,
 Қаша гөр, аулақ шеттей.
 Не нәрсе талаптансаң табылады,

Оқушылар жадынама айтады.

Оқушылар экранға назар аудара

Опа жоқ ер жігітке жафа шекпей.

Қанағат, көп білім деп етпе
өнерге,
Көре бер, басқалардың азын
көптей.

Жасыңда қалсаң мақұрым, сан
соғарсың,

Болмайды жаман нәрсе
өкініштей.

III топ (жадынама)

Ей, адам! Бойыңнан
жаманшылыққа орын берме, жан
тазалығы мен тән тазалығын
сақта. Өзің ешкімді қорлама,
өзіңді ешкімге қорлатпа.
Мақтаншақтық пен көпірме
көпсөзділік адамның жан
дүниесін улап, оны жақсы
қасиеттерден жұрдай етеді.
Мықты адам аз сөйлеп, көп іс
тындырады.

Ең бастысы өзіңді -өзің алдама.
Әйтпесе бірте- бірте басқаларды
да алдауға етің тез өліп кектеді.
Өтірік пен өрге басып байимын,
өркендеймін деп ойлама.
Өтіріктің соңы өкінішпен
аяқталады.

Ей, адам! Өзіңнің кемшіліктерің
мен әлсіз тұстарыңды өзіңнен
жасырудың пайдасы аз.

Сондықтан өзіңе өзің ащы
шындықты мойындатуға тырыс.
Өйткені, өзін-өзі алдап үйренген
адам арын таза ұстай алмайды.

Ей, адам! Есіңде болсын,
ойламаған жерден бас
айналдырарлықтай бақ қонып,
жолың болып кетер деп сену –
бос далбаса. Әлдебір қолдаушы
күштерге сенуден бас тартып, тек
өзіңе, өз күшіңе ғана үміт арт.
Адамды бақытсыз ететін нәрсе –
ерік-жігерінің әлсіздігі мен
тәуекелсіздігі. Күтпеген жерден
келетін кездейсоқ бақытқа сенбе.

отырып,ойларымен бөліседі. Өлең
жолдарын оқиды.

	<p>Жоқ нәрсеге дәмеленіп, алтын уақытты босқа өткізгенше, сол бақыт ауылын өзің іздеп тап.</p> <p>ҚБ: «Шапалақ» 3. Жағдаяттарда оқып, ойларын бөлісу. Өлең жолдарын оқу. Қайырымды іс жасау</p>	
--	---	--

<p>4. Қорытынды Рефлексия</p>	<p>«Жақсыдан үйрен, жаманнан жирен»деп халқымыз бекер айтпаған. Жақсыны көріп, тыңдап соған ұқсау керек. Жаманды көріп зардабын түсініп,бойынды аулақ ұстау білімділіктің,көрегенділіктің белгісі. Өсер елдің баласы лайықты салмақты, сабырлы, білімді, жат қылықтан аулақ, елдің ертеңгі азаматы болып өсе берейік.</p> <p>Жақсы мінез-құлық пен ақыл күші болып, екеуі біріккенде – бұлар адамшылық қасиеттер болып табылады. (Әл-Фараби.)</p> <p>Адамның басына қонған бақыттың тұрақты болуы жақсы мінез-құлыққа байланысты. (Әл-Фараби.)</p> <p>Жағдайдың өзгеруі мінезді де өзгертеді. (Ж. Аймауытов.)</p> <p>Тәуір мінез білімнің аздығынан гөрі, жігердің жетіспеуінен көбірек жапа шегеді. (Г. Спенсер.)</p> <p>Мінез-құлық- әркім өзінің кейпін көрсететін айна. (И.Гете.)</p> <p>Жақсы мінез-бүкіл өміріңнің сарқылмас бұлағы. (У. Гэзлит.)</p> <p>Мінезі бірқалыпты адамдардың өмірі де жайма шуақ болады. (Демокрит.)</p> <p>Өзгермейтін, түзелмейтін мінез болмайды. Сондықтан бір жарамсыз қылықты ақтап, аршып алу үшін мінездегі кемістікті сылтау ету тіпті бос сөз. Адам өз мінезіне өзі жауапты. (Б. М. Теплов.)</p> <p>Күтсең ата-ананды, кешірер ата қатенді.</p> <p>Алғыс алған адам деп халқың алар батаңды</p>	<p>Оқушылар өздері жасаған жүректеріне, жақсылық туралы ақындардың нақыл сөздерін жазып үш тілде айтады.</p>
-----------------------------------	--	--

Бастауыш сыныпта дамыта оқыту технологиясының тиімділігі

Төлегенова Э.М.

"Көкбұлақ орта мектебі" КММ, бастауыш сынып мұғалімі

Психолог Л.С. Выгодскийдің айтуынша «Бала дамуының ең шарықтау шегі- бұл тіл мен ойдың шығармашылығы». Оқыту барысында жаңа технологиялық әдістерді пайдалану шәкірттердің ойлана білу қабілеттерін дамытады, олардың білім сапасын жақсартады, ой өрісін кеңейтеді, есте сақтау қабілеттерін өсіреді. Оқыту мен дамыту әдістерінің екуіде жеке тұлғаның қалыптасуына ықпал ететін маңызды айғақтар болып саналады. Дамыта оқытуда оқушының ойлау, ізденушілік, зерттеушілік қабілеттері артып, талдау арқылы белгілі бір шешімге келуге, оны дәлелдей білуге, оқушының өз ой-пікірін айтуға мүмкіндік беріледі. Бастауыш саты- бұл оқушы тұлғасы мен санасының қарқынды дамитын құнды, қайталанбайтын кезеңі. Сондықтан бастауыш мектеп – оқушыны тұлға етіп қалыптастырудың алғашқы баспалдағы. Президент жолдауында: «Ұлттық бәсекеге қабілеттілігі бірінші кезекте білім деңгейімен анықталады»- деген байламы жеке адамның құндылықтарын арттыру, оны дайындайтын ұстаз жауапкершілігінің өсуі, тынымсыз еңбек, сапалы нәтиже деген ұғыммен егіз.

Бастауыш сынып оқушыларын оқытуда негізінен дамыта оқыту технологисы басшылыққа алынады. Себебі қазіргі оқулықтар дамыта оқыту технологиясы негізінде жазылған. Сондықтан әрбір бастауыш сынып мұғалімі «Дамыта оқыту» технологиясындағы сабақтың құрылымын, әдіснамалық негіздерін толық меңгеріп, өз іс-тәжірибесінде шығармашылықпен қолдана білу тиіс.

Оқу – адамның психикалық дамуының формасы, элементі. Кез келген оқыту белгілі бір мөлшерде адамды дамытады. «Даму» ұғымы сөздікте «... мөлшерлік өзгерістердің белгілі бір өлшем шегінен шығып, сапалық өзгерістерге айналуы» -деп түсіндіріледі. «Даму» ұғымының психологиялық анықтамасы – жаңарту процесі жаңаның өмірге келуі, ескінің жоғалуы деген мағынаны білдіреді. Оқыту мен дамытудың арасында тығыз байланыс бар екенін психология ғылымы жеткілікті дәрежеде дәлелдеп берді деп айтуға болады. Бұл мәселені түбегейлі зерттеп, бала дамуындағы оқытудың рөлін, алар орнын анықтаған көрнекті психолог Л.С Выгодский.

И.Я Лернер «Даму» деген ұғымды педагогикалық заңдылықтарға негіздей отырып, адамның әртүрлі қиындықтардағы мәселелерді шеше білуге дайындығы деп түсіндіреді. Мұндай анықтама интеллектуалдық іс-әрекетті жоғары орынға шығарады. Мәселе

қаншалықты күрделі болса, оны шешуге жұмсалатын ақыл- ой қызметі де соншалықты кең, аумақты, демек даму деңгейі де жоғары болады.

Л.В. Занков ақыл –ой қызметінің төмендегідей көрсеткіштері дамуды іске асырады деп есептейді. Олар байқампаздық, өз ойын еркін жеткізе білу, практикалық іс- әрекетті атқара білу. В.В. Давыдов ақыл ойдың дамуының көрсеткіші ретінде жинақтай, қорытындылай алу дағдысын есептейді.

Тұтас алғанда барлық авторлардың даму туралы ойлары оқыту барысында баланың психикасының жаңа сапалық деңгейге көтерілуі дегенге келіп саяды және оның басты шарты ретінде әрекет алынды.

Метеп оқушыларының танымдық қызығушылығын дамытудың негізгі факторы олардың білімі мен дағдыларының дәрежесі ғана емес, сонымен бірге, баланың маңызды психикалық қызметтерін, ақыл –ой жұмысының тәсілдері қалыптастыруға мүмкіндік беретін оқу процесін жолға қою керектігі саналады. Оқушының шығармашылық қабілеті де оның ойлау мен практикалық әрекеттері арқылы ғана дамиды. Ойлауға үйрететін сабақтарды дамыта оқыту сабақтары деп білеміз.

Дамыта оқытуды ұйымдастыру, балаға ақыл-ой әрекетін меңгеруге жағдай жасау деп қарастыру керек. Дамыта оқыту сабақтағы ерекше ахуал, мұғалім мен оқушы арасындағы ерекше қарым-қатынас. Мұғалім бұл жағдайда дайын білімді түсіндіріп қоюшы, бағалаушы емес, танымдық іс-әрекетті ұйымдастыратын ұжымдық істердің ұйытқысы. Тек осындай оқыту ғана баланың интеллектісінің көзін ашып, шығармашылығын дамытады.

Дамыта оқытудың ерекшелігі:

- оқушыларды еріксіз және қыстамай оқыту;
- оқушылардың білім алуға деген қызығушылықтарын дамыту үшін тақырыптарды жаңа бір қырынан қайталауды ұсынып отыру;
- білімнің базалық деңгейінің барлық оқушылар үшін міндеттілігі;
- оқушыға өз деңгейін таңдауға ерік беру;
- оқушыларға берілетін білімнің саралануы;
- оқыту мен тәрбиенің бірлігі.

«Дамыта оқыту» деген термин психологиялық ғылымының қойнауында туып, баланың дамуын қарастырған (Ж.Пиаже), ойлаудың әртүрлі деңгейін, типтерін (Л.В. Выготский, А.Н. Леонтьева, С.Л. Рубенштейн) және басқа да психиканың функциясы зерттелген (Б.Г. Ананьев, Г.С. Костюк, А.А. Люблинская, Н.А. Менчинская) және т.б. іс –әрекет теориясының психологиясын жасаған (А.Н. Леонтьев, П.Я.Гальперин) еңбектерінде жан-жақты талданды.

Нәтижеде дамыта оқыту проблемасына арналған екі іргелі эксперимент жасалып, оның бірін Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов, ал екіншісін Л.В. Занков басқарды.

Дамыта оқытуда баланың ізденушілік - ойлау әрекетін ұйымдастыру басты назарда ұсталады. Ол үшін бала өзінің бұған дейінгі білетін амалдарының - тәсілдерінің жаңа мәселені шешуге жеткіліксіз екенін сезетіндей жағдайда түсуі керек. Содан барып оның білім алуға деген ынта- ықыласы артады, білім алуға әрекеттенеді. Сабақ мұндай жағдайда төмендегідей үш құрамдас бөліктерден тұратын болады.

1. Оқу мақсаттарының қойылуы
2. Оны шешудің жолын бірлесе қарастыруы
3. Шешімнің дұрыстығын дәлелдеу.

Бұл - үшеуі дамыта оқытудың Д.Б. Эльконин -В.В. Давыдов жасаған жүйенің негізгі компоненттері.

Оқушы алдында оқу мақсаттарын қоюда ешқандай дайын үлгі берілмейді. Мақсатты шешу, іштей талқылау, сосын жинақтау арқылы жүзеге асыралады. Мұғалім сабақ процесін ұйымдастырушы, бағыттаушы адам рөлінде шешім табылған кезде әркім оның дұрыстығын өзінше дәлелдей білуге үйретіледі. Әр оқушыға өз ойын, пікірін айтуға мүмкіндік беріледі, жауаптар тыңдалады. Әрине, жауаптар барлық жағдайда дұрыс бола бермес. Дегенімен әр бала жасаған еңбегінің нәтижесім ен бөлісіп, дәлелдеуге талпыныс жасайды, жеке тәжірибесін қорытындылауға үйренеді.

Дамыта оқыту жүйесінде оқушылардың ойларын жетілдірудің маңызы зор.

Біріншіден- дамыта оқытуда білім даяр күйінде берілмейді, оған оқушы өз оқу әрекеті арқылы қол жеткізеді. Сабақтың алғашқы ізденіс кезеңінде жаңа ақпарат жайлы не білетіндіктерін ортаға салып, мәселені өз беттерінше шешуге талпынады. Сөйтіп олар осы мәселе туралы өз білімдерінің жеткіліксіз, таяз екенін сезіну арқылы сабаққа деген қызығушылықтары оянады, ішкі түрткілері пайда болады.

Екіншіден- дамыта оқытуда оқушы жоғары қиындықтағы мәселелерді шеше отырып,, өзінің санасының саңылауларын ашады. Әр оқушының өзінің деңгейіне дамуына қол жеткізе алады. (Жақсы оқушы, жаман оқушы) ұғымның болмауы, балаларды танымдық әрекеттерге ұмтылдырады, құштарлығын арттырады.

Үшіншіден – оқушының жеке басын дамытатын басты құрал – ол өзінің әрекеті. Себепті дамыта оқытудағы оқыту әдістері оқушыны белсенді жұмыс жағдайына қоя отырып, мәселерді, қайшылықтарды шешу мақсатын қояды.

Төртіншіден – дамыта оқыту жүйесінің нәтижелі болуы оқушы мен мұғалімнің арасындағы жаңаша қарым – қатынасы арқасында ғана өз жемісін береді. Сол себепті дәстүрлі жүедегі әміршілдік стий бұл жерде тиімсіз, оқушы – «орындаушы» объект емес. Ол өз пікірін ашық айта, ойын дәлелдей, дәйекткей алатын, сонымен қатар басқаның да ойын тыңдап, көз қарасын құрметтей білуге үйренген жаңа сападағы субъект.

Дамыта оқыту технологиясының нәтижелері:

1. Түрлі әдістерді пайдалану сабақтың нақты мәнін терең ашуға көмектеседі;
2. Оқушылардың барлығын сабаққа қатыстыруға мүмкіндік туады;
3. Олардың әрқайсысының деңгейін анықтауға болады;
4. Оқушылардың көбін бағалауға мүмкіндік бар;
5. Оқушыларды ізденіске баулып, өз бетімен жұмыс істеуге үйретеді;
6. Оқушылардың қабілеттері, сөз саптау еркіндігі, ұйымшылдығы, шығармашылық белсенділігі артады;
7. Жеке тұлғалық сипатын дамытуға, шығармашылығын шыңдауға, өзіне деген кәсіби сенімін қалыптастырады.

Дамыта оқыту жүйесіндегі сабақтар типологиясы:

1. Педагогикадағы түсіндірмелі-иллюстративті әдісі алмастырады. Бұл әдіс тұлға дамуымен тығыз байланыста.
2. Дамытудың барлық заңдылықтарын ескереді, жеке бастың өзіндік деңгейі мен ерекшелігін сәйкестендіреді.
3. Бала іс-әрекеттің толыққанды субъектісі болып табылады.
4. Бала қоршаған ортамен өзара қатынасқа түсетін дербес субъект рөлі беріледі.
5. Тұлғаның барлық қасиетін тұтас дамытуға негізделген.
6. Баланың жақын даму аймағында жүзеге асады.

Осылайша, дамыта оқыту бойынша сабақ кезеңдерінде оқушылар сабақтың мақсат, міндеттерін өздері анықтайды, проблеманы шешу жолдарын іздестіреді, жаңаны өздері табады, оқушыларға кеңеседі.

Дамыта оқыту жүйесі бойынша сабақтарды даярлау және өткізу этаптары.

1. Әдістемелік іс-әрекет жағдайында мақсат пен міндеттерді меңгеруі. Сабақтың мазмұны. Оқу жағдайларын ескеру. Әдістемелік тәсілдерді қолдану.

2. Келесі сабақтың моделін жоспарлау.

Сабақтың негізгі мақсаттарын анықтау. Сабақтың әр этапында оқушының негізгі іс-әрекеттерін анықтау. Оқушы іс-әрекетін ұйымдастыру әдіс-тәсілдерін таңдау.

3. Сабақты жүргізу.

Әр сабақтағы баланың іс-әрекетін ұйымдастыру. Оқушымен жанама қарым-қатынас. Жұмыс барысын бақылау жұмысы.

4. Рефлексия.

Сабақтың қорытынды бағасы. Мақсатқа жету. Тақырып бойынша өзгерістер енгізу. Оқыту нәтижесін талдау.

Дамыта оқытудағы мұғалімнің басты міндеті:

-оқу материалдарын оқушыға дайын күйде көрсету емес, оқушымен бірлесіп, жалпы іс-әрекетті ұйымдастыра отырып, алға қойған міндеттерді түсіндіру, оларды шешудің тәсілдерін, жолдарын іздестіру арқылы өз іс- тіжірібесінде қолдануды үйрету.

Қорыта келгенде дамыта оқыту технологиясы оқушы құзіреттілігін дамытуда аса маңызы бар технология.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

«12-жылдық білім беру», 2009 ж.

«Бастауыш мектеп» журналы 2010ж.

«Бастауыш сыныпта оқыту. Барлық пәндер бойынша» журналы 2011ж.

Дене тәрбиесі мен спорт сабақтарын оқытудың орны мен ролі

Калиев Б.А.

"Көкбұлақ орта мектебі" КММ, дене шынықтыру пәнінің мұғалімі

Дене тәрбиесі мен спорт сабақтарының міндеттері (оның ішінде спорт жаттықтыруы) оқыту, дамыту және тәрбиелеу тәрізді іс-қимылдың үш түрі нәтижесінде және соның барысында (оқытушы орындайтын қызметтер) шешіледі.

Оқыту - дене жаттығулары тәсілдерін, тазалық пен гигиена дағдыларын, спорт тактикасы мен ілімдік білімдерді меңгеруге бағытталған, жүйе.

Дене тәрбиесі мен спорт сабақтарын дамытуды денсаулықты нығайту, қимыл қабілеті мен тұлға пішінін жетілдіру деп, ал тәрбиені идеологияны, мінез-құлқының мөлшерін, ақыл-ой, ерік және көңіл күй аясының тәртіп талаптарының, эстетикалық талғам мен этикалық тәлімнің қалыптасуы деп түсінген дұрыс.

Дене тәрбиесі ілімінде көп жағдайда дене тәрбиесінің міндеттері іс-әрекеттің екі түрі-оқыту мен тәрбиенің барысында және оның нәтижесінде шешіледі. Бұл жағдайда (оқытушы орындайтын қызмет) дамыту ескерілмейді. Адамның дене табиғатына қатысына қарай, ол биологиялық заңдылықтар бойынша жүретін белгілі бір жағдай мен процесті сипаттайды делінеді, бірақ басқару әрекетінің нәтижесі қатысты емес. Бұл көзқарастарды жақтайтындар педагогикалық процес ретінде саналатын «дамыту» түсінігін (дамытуды басқару ретінде) «тәрбие» түсінігінің синонимі деп есептейді. Адамның қозғалыс қабілетіне қатысы бойынша «дамудың» орнына қолданылатын «тәрбие» сөзін қолдануға басты дәйек ретінде олар «дене тәрбиесі» деген түсінікті келтіреді. Бұны былай талқылайды. Егер дене тәрбиесінің маңызы адамның дене дамуын басқарудан құралса, онда, әрине, адамның пішіні мен қызметі тәрбие пәні болып табылады. Егер «дене тәрбиесі» түсінігі дұрыс болса, онда «тәрбие» сөзін де ішінара қимыл сапаларына қатысына қарай «тәрбие» сөзін пайдалану да дұрыс.

Келтірілген мәлімдемелердің логикалық тұрғыдан дұрыстығы мынадан танылуы мүмкін, яғни «дене тәрбиесі» түсінігін анықтаудағы бастапқы көзқарас өте орынды. Алайда, бұл жерде де үлкен қате жіберіледі.

Дене тәрбиесінің негізгі мақсаты тек тұлғаның пішінін, ағзаның вегетативтік және анимальдық қызметін дамытуды басқару ғана емес. Дене тәрбиесінің негіз болып саналатын қозғалыс әрекеті – адамның ақыл-ой, ерік және көңіл-күйінің белгілі жақтарын, атап айтқанда бүкіл тұлғаны қалыптастырудағы күшті ықпал. Демек, «дене тәрбиесі» түсінігін кең көлемде қарастырады.

«Тәрбие» түсінігін ағзаның жеке бөліктерін органдары мен қызметін жетілдіруге бағытталған процестің мәнін ашу үшін пайдалану ғылыми тұрғыдан толықпаған және қате ұғымға әкеледі. Осындай ұғымдарды басшылыққа ала отырып, біз саусақты, дененің белгілі бір жалғасқан ұлпаларын т.б. тәрбиелеу деп түсінуге тиіс боламыз. Шындығында, адамның қимыл сапасына ағзаның вегетативті қызметі мен дене пішініне қатыстылардың барлығы тәрбиеге емес, керісінше дамытуға қатысты.

Дене тәрбиесі мен спорт сабақтарындағы оқытушылардың орындайтын маңызды қызметі оқыту болып табылады. Ол басқа да міндеттерді шешуге көмек береді. Қимыл сапаларын, тұлға қалпын жақсарту, денсаулықты нығайту және т.б. дамыту мақсатында дене жаттығуларын орындау алдында осы қимылдарды үйрену қажет. Тек, жай жүру, жүгіру тәрізді (дене жаттығулары) табиғи қозғалыс түрлері ғана ерекшеленуі мүмкін. Оқыту әсіресе спорт жаттықтыруында үлкен мағынаға ие болады.

Спорттың күрделі дәлдіктегі түрлерінің спорт нәтижелерінің алға ілгерілеуі спорт жаттығуларының тәсілдерін меңгеру. Қозғалыс құрылымын жетілдіру, олардың жеке бөлшектерін орындаудың барынша тиімді нұсқаларын табу жолымен жүргізіледі. Бұған мысал ретінде диск лақтыруда тұлғаның снарядтан озып кетуі немесе штанганы кеудеге және «жұлқа» көтерудегі ұмтылысты пайдалануды айтуға болады. Спорттың әрбір түрінде қолданылуы спорт нәтижелерін жақсартатын тәсілдік жаңалықтар болуы мүмкін.

Дене тәрбиесі мен спорт сабақтарының міндеттерін шешуге арналған оқытудың мәнін анықтау сондай-ақ ағзаның қызметі мен дене пішінін, атап айтқанда күш, шапшаңдық және де басқа қимыл сапаларының күрт шектелуімен дәлелденеді, олар шексіз дәлел бермейді, ал тарихи жоспардағы қозғалыс дағдыларын жетілдіру мүмкіндігі шектеусіз және өмір сүру барысында бұл процес адамның жаттығуына қарай ұзарып, жалғаса береді.

Дене тәрбиесі мен спорт сабақтарын оқытудың ілімдік негіздері мен іс-тәжірибесі былай дамыды. 1917-1930 ж.ж. дене жаттығуларын оқыту жүйесі гимнастикалық жаттығулар қимылын есте ұстау сабақтарын еске түсірді. Оқытудағы ең бастысы оқушы қалай және нені орындауды түсінуі болды. Қимылды жетілдіру үшін қолданылатын қайталау «жаттанды» деп саналып, жүйеден алынып тасталды. Бір ғана спорт жаттығуларының көптеген түрлерін оқытты. Оқыту әдістеріне түсіндіру, бұйрық, сақтандыру (Г.А.Дюпперон) және имитация (А.А.Жемчужникова) жатқызылды. Көптеген ғалымдар (Л.В.Геркан мен Г.К.Бирзиннен басқалары) дене жаттығуларын оқытудың жалғыз ғана дұрыс жүйесі ретінде үйренген қимылды түгелдей қайталауды таныды. Олар оқыту барысындағы күрделі дене жаттығуларын жеке бөліктерге бөліп оқытуды дұрыс деп санады. Тактика мәселелері бұл кезеңде оқытылмады. Спорт тактикасын қарсыласын жаңылдыру амалдары деп есептеді.

1931-1945 ж.ж. дене тәрбиесі мен спорт сабақтарындағы оқытуға қатысты ғылыми-әдістемелік ережелерде көбіне танымдық жақтары қарастырылды. Үйренген қимылдардың құрылымы туралы түсінік қалыптастыру оқытушының негізгі міндеті болды. Дене жаттығуларын оқыту барысында оқытушы жұмысының бірізділігін қатаң сақтау қажет болды. Мысалы, алдымен үйренетін қимылды көрсету, сосын оны бейнелеп көрсетіп, соңынан қайталап жасап көрсетуге кеңес берілді. Тек осылай оқытқаннан кейін оны орындауға рұқсат етілді. Қате жіберілген жағдайда пайдаланылатын әдістер бірізділігі қайталанды. Оқытуда негізгісі үйренетін жаттығуды түгелдей орындау болды.

«Жеделдетіп» оқыту (И.И. Гребенщиков) ең тиімді саналды. Оларды жеделдету үшін қимылды көп рет қайталау «жаттанды» деп саналды, яғни саналылық ұстанымын бұзды. 1931-1946 ж.ж. жекелеген спорт түрлерінен тактикалық дайындық мәселелеріне арналған мақалалар шыға бастады.

1946ж соң дене жаттығуларын оқыту мәселелері жөнінде көптеген монографиялық жұмыстар жарық көрді (В.В.Белинович, Н.Г.Озолин, С.В.Янанис, М.А.Черевков, В.Д.Мазниченко және басқалар). И.П.Павловтың рефлексі ілімімен теңесетін спорт жаттықтыруы нәтижесінде қозғалыс қимылдарын жетілдіру механизмін түсіндіру үшін ілімдік негіздер ретінде Н.А.Бернштейннің қимылды құру туралы ілімі қабылданды. 40 -шы жылдардың соңында кеңес және шетелдік спортшылардың жинақтаған тәжірибесін талдау және жинақтау негізінде спорттағы дайындық тактикасының ілімі мен әдістемесін қалыптастырудың алғы шарттары құрылды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қожахметова К.Ж. Сынып жетекшісі (Оқу құралы). -Алматы: "Әлем". 2000. 80 бет.
2. Педагогика. Дәріс курс. - Алматы: "Нұрлы Әлем", 2003. - 368 бет.
3. Хмель Н.Д. Жалпы білім беретін мектептегі педагогикалық процесс./Аударған Успанов К.С./.- Алматы: "Ғылым", 2002. - 170 бет.
4. Болдырев Н.И. Мектептегі тәрбие жұмысының методикасы. - Алматы, "Мектеп", 1987. - 207 бет.

Тарих сабағын оқыту технологиялары

Тампенова Г.Н.

Ақтөбе қаласы, «№46 орта мектебі» КММ, тарих пәнінің мұғалімі

Тарих - үздіксіз даму үстінде болатын ғылым саласы. Өткенін білмей қазіргісі мен болашағын бағалау мүмкін емес, қоғамның дұрыс бағытта дамуы үшін азаматтардың тарихи сауаттылығы мен белсенділігі орасан зор маңызға ие. Халықсыз - тарих жоқ, тарихсыз - халық жоқ деген нақыл сөз бекерге айтылмаса керек. Тарихи зерделеу арқылы тарихи сана, мәдениет, дәстүр, ұрпақтар сабақтастығы қалыптасады. Тарих болып жатқан оқиғаларды жан-жақты әрі тереңінен көре білу қасиетін дамытады және болашаққа дұрыс қадам жасауға жәрдемдеседі. Әр ел ұлт болып қалыптасу үстінде, оның ең алдымен тарихы жазылады.

Ал енді осы тарих сөзі қашан, қалай пайда болды? Соған тоқталып көрсек. Тарих сөзі көне грек тіліндегі "сұрастыру", "зерттеу" ұғымынан пайда болған. Тарих оқиғалар

мен фактілердің шынайылығын анықтау үшін қажет болды. Көне Рим тарихнамасында бұл сөз тану мақсатында емес, әңгімелеу мақсатында кең қолданылған. Кейіннен тарих деп барлық оқиға, факт, тарихи жайттар, ойдан құрастырылған әңгімелерді айта бастады. Қандай ілім немесе пән дүниеге келсе негізін салатын, соны алып келетін адамдар болады. Жазба тарихтың негізін салушы б.з.б. 484-425 жылдары өмір сүрген ежелгі грек тарихшысы, жиһанкезі Геродот болып есептеледі. Яғни қарапайым ғана тілде жеткізсек тарихтың атасы Геродот. Ол алғаш «Тарих» атты еңбек жазып, Батыс әлеміне «тарихтың атасы» деген атпен белгілі болды. Ал Шығыста тарихтың атасы деп Сыма Цяньді атайды екен. Бір елдің қалыптасуын, ұлтын, халқын, дінін, тілін жазып оны осы уақытқа дейін сақтау және жеткізу үлкен мәртебе. Тарихты жазудың құндылығын жекелеген елдерде патшалар мен хандар түсінді. Олар өз сарайларында болған оқиғаларды жазатын арнайы адамдарды ұстаған. Мұндай адамдарды жылнамашылар деп атаған. Осылай жазбаша тарих дәстүрі қалыптаса бастады, ол тәрбие құралына, мектептерде оқылатын пәнге айналды. Тарих пәні мектепте бесінші сыныптан бастап оқытылады. Біздің елімізде екі тарихты қатар оқиды. Ол Қазақстан тарихы мен Дүние жүзі тарихы пәндері. Осы пәндерді оқыту қажет пе? Тарихты оқып-білу не үшін қажет? Өз тарихымызды, өзге халықтар мен мемлекеттердің тарихын оқып үйрену біз үшін бұрынғы ата-бабаларымыз қандай болғанын, қазір қандай екенімізді біліп, жан-жақты білу үшін қажет. Біз өз тарихымыз арқылы өте маңызды деген оқиғаларды есте сақтаймыз. Туған жер, ата-бабаларымыздың батырлық, ерлік дәстүрі, тыныс-тіршіліктерін тек қана осы тарихтан оқып білеміз. Өнеге алып, болашағымызды болжаймыз, қателіктерін қайталамауға тырысамыз. Өткен замандардағы дара тұлғалардың ерлік дәстүрін оқып-білген жас ұрпақтан ғана еліміз-жеріміз, ұлтым деп шырылдайтын мықты ұл мен қыз шығады. Тарих пен шежіре – ұлтжанды азаматтарды тәрбиелеп өсіреді. Біздің қаншама ата-бабаларымыз кең дархан өз жерімізде тұра отырып, басқа елдің қанатының астында, сол елдің айтқанымен өмір сүрген. Қазақстан Республикасы егемендік пен тәуелсіздікке ие болғаннан бері «Қазақстан тарихы» оқу пәнінің маңызы мен беделі арта түсті, оның негізгі міндеттері: халықтың тарихи жадын қалпына келтіру, ұлттық сана мен бірлікті қалыптастыру, жастарымызды, өскелең ұрпақты азаматтанушылық пен патриотизммен тәрбиелеу.

Біздің Республиканың азаматтарына Қазақстан тарихын жаппай оқытып, санасында сақтайтын бірден-бір оқу орны – жалпы білім беретін мектеп. Қазақстан тарихының білімдік, тәрбиелік міндетін мектепте оқытылатын басқа пәндердің бірде біреуі атқара алмайтыны сөзсіз. Енді осы Қазақстан тарихын оқытудың негізгі мақсаты қандай? Қазақстан тарихын оқытудың мақсаты – оқушыларға оның жерін ежелгі заманнан бастап осы күнге дейін мекендеп келген адамзаттың жүріп өткен тарихи жолын, адамдар жасаған ерлікті, жақсылықты, құндылықты, мәдениетті яғни олар жинаған тарихи тәжірибенің негізін оқытып үйрету.

7-сыныпта – орта ғасырлардағы Қазақстан тарихы, 8-сыныпта – жаңа замандағы Қазақстан тарихы, 9-сыныпта – қазіргі заманғы Қазақстан тарихы оқытылады. Соңғы үш сыныпта да бұл курсты оқытуға 68 сағаттан уақыт бөлінеді. Солай барлық сыныптарда тарихтың екі курсын қатар оқуға қажетті біраз дайындақ алады және Қазақстан тарихының бірқатар фактілерін, оқиғаларын баяндайтын әңгімелермен толықтай танысады. Қазақстанның өткен тарихы - қоғамдық сананың түрлі деңгейіндегі гуманитарлық кеңістіктің негізгі бөлігін құрайды. Тәуелсіз Қазақстанның саяси жүйесінің жаңаруын, зияткерлік қоғамның жасампаз тұлғасын қалыптастыру және ұлттық тарихтың жаңа белестерін зерттеуде тарихи сабақтастықтың болуы заңдылық.

Қазақстанның қазіргі заманғы тарихы Қазақстан Республикасы аумағында өмір сүрген, қазірде өмір сүріп жатқан қазақ және басқа да халықтардың тарихы және бүкіл адамзат тарихының құрамдас бір бөлімі. Өйткені ол Еуразия және Орталық Азия елдері тарихымен тығыз байланыста ұштасып жатыр.

Білім беру бағытында заман талабындағы өзекті мәселелердің бастысы оқушыны шығармашылықпен жұмыс істеуге жетелеу, олардың біліктері мен іскерлігін қалыптастыру, өздігінше білім алуға деген ынтасын арттыру, оны өз тәжірибесінде жаңа жағдайларға байланысты қолдана алу, ой-пікірінің дербестігі мен еркіндік аумағын кеңейту болып табылады. Бұл процестерді жүзеге асыруда тарих пәнінің міндеті мен қызметі, әрине, ерекше.

«Бір сарынды және бір бағытта жүргізілген іс – әрекет бала өміріне шексіз зиянын тигізеді. Сондықтан да оқыту барысында әр түрлі оқыту әдістері мен формаларын алмастыра отырып қолдану керек деп Ушинский айтқандай мұғалім әр сабағын бір сарынды емес, ізденіп жаңа жүйемен, заманауи талаптарға сай өткізіп отырса оқушылардың сол пәнге қызығушылығын арттыруға болады деп ойлаймын. «Еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры ұстаздардың қолында» – деп, елбасы Н. Ә. Назарбаев білім беру саласындағы қызметкерлердің жауапкершілігін атап көрсетті. Әрбір ұстаз балаға тиянақты, терең білім беруге, заман талабына сай ақпараттық – коммуникациялық технологияларды меңгерту, оның жетістіктерін сабақ үрдісінде тиімді пайдалануға міндеттіміз. Мен өскелең мықты ұрпақтарды тәрбиелейтін, оларды білім нәрімен сусындататын ұстазбын. Менің алдымда отыратын әр оқушы үшін жауаптымын. Сол сабақтан менің оқушыларымның бір пайдалы нәрсені көкейлеріне түйіп кетуі үшін барымды салуға міндеттімін. Әр сабақты балалар үшін қызықты, танымды етіп өткізу – менің басты мақсатым. Мен мұғалім ретінде алдыма қойған мақсатым – оқушыларымның тарих пәніне деген қызығушылығын арттыру, сондай – ақ, олардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру. Сондықтан сабақты идеялық жағынан ғылыми негізде, өмірмен байланысты ұйымдастыру оқушының қызығуын, білім құмарлығын, әр сабақта оқушыларды терең ойлануға, өздігінен ізденіс жасауға баулып, ойын ауызша, жазбаша жинақтап баяндай білуге, мәдениетті сөйлеуге үйрету арқылы ұлттық әдет – ғұрыпты бойына сіңіруге дағдыландыру – әрбір ұстаздың міндеті. Әр сыныптың білім деңгейі бір – біріне ұқсамағандықтан, бірдей әдістерді қолдану дұрыс нәтиже бермейді. Әр мұғалім негізгі әдіс – тәсілдерді, өз пәнін жетік білуі қажет. Дарындылық дегеніміз адамзат баласының ерекше ойлау, талдау, есте сақтау қабілеті бар, шығармашылық пен табысты жұмыс ітейтін еңбекқор оқушыларда кездесетін қасиет. Оқушылардың іздену жұмысының түрлері. Оқушыларға іздену арқылы тест, красворд білдірту. Тақырып бойынша модель құруға үйрету. Тірек конспектімен жұмыс. Өз бетімен оқулықтан тыс әдебиеттерді оқи және пайдалана білуі. Тарихқа арналған сайттардан тың деректер табуға дағдыландыру. Ұлы ойшыл Уильям Уорд «Жай мұғалім – хабарлайды. Жаксы мұғалім - түсіндіреді. Керемет мұғалім – көрсетеді. Ұлы мұғалім – шабыттандырады» деген екен. Сондықтан ХХІ ғасыр мұғалімі жан-жақты болуы заңды деп ойлаймын. Оқыта отырып тәрбиелеу-қазіргі заман мұғалімінен талап етілетін басты мәселе. “Ел мен елді теңестіретін – білім” екенін біз ұлағатты ұстаздар бір сәт естен шығармауымыз керек деп ойлаймын.

Зияты зақымдалған балалардың сөйлеу тілінің ерекшеліктері

Нуржанова Г.К.

Ақтөбе қаласы, «№46 орта мектебі» КММ, әлеуметтік педагог

Зиятының ауытқуы бар балалардың сөйлеу тілі бұзылыстары жүйелік сипатқа ие. Ондай балалардың сөйлеу тіл әрекетінің барлық операциялары әр деңгейде қалыптаспаған болып келеді: мотивациясының әлсіздігі, сөз арқылы қатынас жасау қажеттілігі төмен, сөйлеу бағдарламасын іске асыруының бұзылыстары байқалады. Бұл мәселелерді зерттеген ғалымдардың нәтижелеріне сүйенсек, көмекші мектептің бастауыш сыныптарында аса күрделі кемістіктер балалардың 40-60%-да байқалады. Ақыл ойы кем оқушылардың сөйлеу тіл ерекшеліктерін талдай келе, В. Г. Петрова сөйлеу тілі кемістігіне әкеп соғатын көптеген факторларды, оның ішінде негізгісі – таным әрекетінің дамымауын атады.

Бұл балалардың қоршаған орта туралы түсініктері шектелеген, вербальді қатынастардың әлсіздігі, қызығушылығы жетілмеген, оның салдарынан осы категориядағы балалардың сөйлеу тіл дамуы аномальді және баяу болады.

Зиятының ауытқуы бар балалардың сөйлеу тілі бұзылыстары белгілері, механизмі бойынша әр түрлі болып келеді де тұрақтылығымен ерекшеленеді, түзетуі қиындатылған және талдауда дифференциалды көзқарасты талап етеді.

С. Я. Рубинштейннің пікірі бойынша, зиятының бұзылыстары бар балалардың сөйлеу тілі бұзылыстарының негізгі себептері – бас ми қабығының тұйықтауыш функциясының әлсіздігі, барлық анализаторлардағы жаңа дифференциалды байланыстардың баяу дамуы.

Сөйлеу-есту анализаторларының саласындағы дамып келе жатқан дифференциалды шартты байланыстардың себебінен бала сөйлеу тілі дыбыстарын көп уақытқа дейін ажырата алмайды, естіген сөйлеу тілін оның және дәл қолдануы әлсіз. Аналитикалық-синтетикалық әрекеттің төмендігі фонематикалық қабылдаудың бұзылысында байқалады.

Зиятының бұзылыстары бар балалардың сөйлеу тілінің дыбыс айту ақаулықтары жиі таралған. Сөйлеу тілінің фонетикалық жағының бұзылыстарының негізінде төмендегідей себептер жатыр: танымдық әрекетінің жетілмеуі, сөйлеу-есту дифференциясының қалыптаспауы, жалпы және сөйлеу тіл моторикасының әлсіздігі.

Сөйлеу тілінің дыбыстық жағының кемістіктеріне әсер ететін факторлардың ішінде – сөйлеу тілі кеш дамып бастағаны жатыр. Тіл шыққанға дейінгі вокализация кезеңдегі кешеуілдеу байқалады. Егер қалыпты жағдайда шыққан былдыр баланың 5 -6 айында пайда болса, көп балаларда 12 айда, немесе одан да кеш пайда болады. Алғашқы сөздері

айтарлықтай кешеуілдеп шығады (2,5 жаста, кейде одан да кеш), фразалық сөйлеу тілі де кеш пайда болады.

Көмекші мектептің бастауыш сынып оқушыларының дыбыс айту бұзылыстарының ауыр түрлерінің жиі кездесетін себептерінің бірі – артикуляциялық моториканың бұзылуы (Н. А. Шарапановская, 1986). Артикуляциялық моторикамен қол саусақтарының ұсақ дифференциалді моторикасының бұзылыстары арасында коррекциялық байланыс белгіленген.

Балалардың сөйлеу тілінің дыбыстау жағы бұзылыстарының фонологиялық белгілері көбірек, ал дыбыстық талдау және жинақтау дағдыларының қалыптасуымен байланысты. Қазақстандық зерттеуші Қ.Қ.Өмірбекованың мәліметтері бойынша зияты зақымдалған қазақ тілді оқушылардың арасындағы фонетикалық ақаулардың таралуы 1-ші сыныпта -64%, 2-ші сыныпта-33,3%, 3-ші сыныпта -31,7%, 4-ші сыныпта -22,2% құрайды.

Бұзылыстар дыбыстардың барлық фонетикалық топтарында кездеседі, бірақ жиі кездесетіні ысқырық (33-34 %), ызың (31-32%) дыбыстар топтарының бұзылыстары (себебі, оларды акустикалық ұқсастығы біріктіреді), артикуляциялық жағынан күрделі дыбыстар («Р», «Л») (23 %) бұзылады. Таңдай дыбыстарының бұзылуы сирек кездеседі.

Балалар ысқырық дыбыстарды алмастырады, ал сонор дыбыстары мүлдем жоқ немесе бұрмаланып алмастырылады.

Қазақ тіліне тән дыбыстырдың бұзылуы туралы автордың зерттеулері бойынша мынаны байқадық: *а, ө, ү, ұ, ң, ғ, қ* дыбыстарының айтылуы бұзылады. *у, ұ*-дыбыстарының орнына – *у*; *ө* -дыбысының орнына -*о* айтылады.

Интеллектісі зақымдалған балалардың дыбыс айту ерекшеліктері болып дыбыстар бұзылысының вариативтілігі табылады.

Бір дыбыс кейде дұрыс айтылғанымен, сөздердің дыбыстық-буындық құрамына қарай кейде қате айтылады.

Интеллектісі бұзылған балаларда дыбыс айту кемістіктері, әсіресе дыбыстарды алмастыруы, зияты қалыпты балаларға қарағанда, жазуында көрініс алады.

Сөйлеу тілінің фонетикалық жағының бұзылыстары симптоматикасы бойынша да, патогенез, себебі күрделілігі бойынша полиморфты болып келеді. Бір балада бір уақытта сөйлеу тілі моторикасының жетілмеуімен қатар дыбыстарды естіп ажырату бұзылыстарыда кездесуі мүмкін. Дыбыс айту бұзылыстары симптоматикалық тұрақтылығымен де сипатталады.

Аталмыш категориядағы балалардың сөйлеу тілі фонетикалық жағының бұзылыстарын түзету зияты қалыптыға қарағанда өте күрделі процесс және ұзаққа созылады.

Дыбыс айту бұзылыстарын түзету жұмысында ең күрделісі машықтандыру кезеңі. Өзіндік сөйлеуінде дұрыс артикуляциялық қалыптарды қолдануға баланы үйрету қиын, оны бұл балалардың жүйке процестері инерттелгенімен жаңа байланыстарды құру күрделілігімен, ауысудың әлсіздігімен өзіндік сөйлеуін қадағалаудың төмендігімен түсіндіруге болады.

Дыбыс айту бұзылыстарын түзетуді балалардың танымдық әрекетін дамытумен, анамнез, сөзсіз, салыстыру операцияларын қалыптастырумен байланыстыру керек. Ерекше назар жолын және сөйлеу тілі моторикасын, естуін қабылдау, зейінді, есте сақтауын дамытуға, яғни сөйлеу тіл дыбыс айту жағының бұзылысы негізінде жатқан барлық факторларды қалыпқа келтіруге бөлінуі керек.

Интеллектісі бұзылған балалардың *сөз қоры* сапалық жағынан сандық жағынан да жетілмеген – сөз қорының аздығы, сөздерді нақты қолданбай, белсенді сөз қорынан гөрі

енжар сөз қоры көп, сөздікті нақтылауындағы қиындықтар, сөз мағынасы құрылымының қалыптаспауы байқалады.

Сөйлеу тілінің лексикалық жағының жетілмеу себептері интеллектуалды дамудың төмен деңгейімен, қоршаған өмір туралы түсініктерімен білімдерінің шектелгендігімен, қызығушылықтарының аздығымен, сөз арқылы және әлеуметтік қатынастарға түсу қажеттілігінің төмендігі, вербальді есте сақтауының әлсіздігімен байланысты болып келеді.

Балалар заттардың көбінің атауларын білмейді, заттардың жеке бөліктерін атауда қиналады. Сөз қорында нақты мәнді зат есімдер көп. Балалар жалпыма, абстрактылы мағынадағы сөздерді қолданады. Синонимиялық мәндерді қолдана алмайды.

Балалардың сөйлеу тілінде семантикалық ұқсастық бойынша сөздерді алмастыру жиі кездеседі. Ұқсас сөздерді, түрлі сөздерді шатастыру белгілері бар. Балалар заттардың айырмашылықтарын меңгере алмайды, ал атауларын ажырата алмайды.

Екіншілік орында қолдану жиілігі бойынша етістіктер тұрады. Белсенді сөз қорында қимыл-қозғалыстардың тәсілдерін белгілейтін етістіктер жоқ.

Сын есімдерді қолдануда балалар қиындыққа кездеседі. Заттардың түсі, мөлшері, дәмін белгілемейтін сөздердің бірең-сараң ғана қолданады. Белсенді сөз қорында балалар, негізінен әмбебап ауыстырулары пайдаланылады: *жаман, жақсы, үлкен, кішкентай*. Адамның ішкі тұлғалық қасиеттерін белгілейтін бағалау сипатындағы сын есімдерді сирек қолданылады. Енжар сөз қоры белсендіге қарағанда көбірек, бірақ оның өзектіленуі үлкен қиындыққа ұшырайды; бір сөзді қайталау үшін балалар көмекші сұрақтарды қажет етеді. Сөздің мағынасының құрылымы қалыптасуы және сапалы ерекшеліктері баяулаған «сөз нақты белгілеуі болғандық» көп уақытқа дейін «сөздің затпен сәйкестенуі» көбірек болады. Көп сөздер сол беті түсінік болмай кетуі де мүмкін.

Байланыстырып сөйлеуі өте баяу дамиды. Ұзақ уақытқа дейін ситуативті және сұрақ-жауап кезеңінде ғана болады. Өзбетімен баяндауға көшу қиын әрі көп жағдайларда жоғары сыныптарға дейін созылуы мүмкін. Балалар үнемі айтқандарын қошеметтеп отырғанды, сұрақ, айту сияқты көмектерді қажет етеді, Ерекше қиындықтағы - сөйлеу тілінің контекстті түрі. Интеллектісі бұзылған балаларға ең жеңілі – ситуативті сөйлеу тілі, яғни көрнекілікке, нақты жағдайға (ситуацияға) сүйеніп сөйлеуі.

Балалардың байланыстырып сөйлеуі фрагментарлы, ондағы логикалық кезектілік, жеке бөлшектер арасындағы байланыс бұзылған. Балалар сюжеттің негізгі мәнін білдіретін қажетті бөлшектерін жиі тастап кетеді, олар көбінесе мәтінде жоқ және кез келген ассоциациялар негізінде бөлшектерді, жағдайларды қосып сипаттайды.

Байланыстырылған мәтіні бір тұтас емес және қысқа, тар, баяндағанда анық емес. Байланыстырып сөйлеуіндегі баяндау жеңілдетілген, себепті-салды, уақытты, кеңістіктегі қатынастарды түсінбейді. Байланыстырып сөйлеу тілінің жетілмеу себептері сөйлеу белсенділігі, вербальді есте сақтау, тез шаршағыштық, мотивацияның төмен деңгейі сөз қорының аздығымен сипатталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ткаченко Т. А., В. Трубицына, Ю. Трубицыной. /Большая книга заданий и упражнений на развитие связной речи малыша / Ил. — М.: Изд-во Эксмо, 2006. — 136 с.
2. Филичева.Т.Б. Дети с общим недоразвитием речи: Учебно – методическое пособие для логопедов и воспитателей. М. «Гном - пресс» 1999-80 б.

Мектепте көркем еңбек пәнін оқыту негіздері

Кулданова А.Н.

*Ақтөбе қаласы, «М.Мақатаев атындағы №73 ЖББОМ» КММ
көркем еңбек пәнінің мұғалімі*

***Көркем еңбек деген байлық бар ерінбеген жететін,
Жоқшылық деген жебірді жермен жексен ететін***

Көркем еңбек сабағы балалар мен жасөспірімдерді дамытуда, олардың өмірін рухани байытып, көптеген құндылықтарды қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Бұл пән оқушылардың ішкі мүмкіндіктерін ашуға көмектесіп қана қоймай, сыни тұрғыдан ойлауын, шығармашылығын қалыптастыруға ықпал етеді. Біріншіден, көркем еңбек сабақтары шығармашылық ойлауды дамытады. Оқушылар қоршаған әлемді жаңаша көруді, жаңашыл шешімдерді табуды, түрлі көздерден шабыт іздеуді, өнер арқылы өз ойлары мен идеяларын жеткізуді үйренеді. «Еңбек адамның көркі, адам заманның көркі» демекші көркем еңбек сабақтары қиялды дамытуға көмектеседі. Кескіндеме, мүсін, қолөнер және басқа да шығармашылық іс-әрекеттер балаларға қайталанбас бейнелер жасау арқылы олардың ішкі әлемін кеңейтуге көмектеседі. Еңбек ерлікке жеткізеді, ерлік елдікке жеткізеді. Көркем еңбек сабақтары оқушылардың ұсақ моторикасын дамытатынын да ескерген жөн. Қылқаламмен, қарындашпен, балшықпен, ермексасбен және басқа да көптеген материалдармен жұмыс істеу дәлдік пен қозғалыстарды үйлестіруді талап етеді, бұл моториканың дамуына жақсы әсер етеді. «Еңбек түбі – береке» демекші, көркемдікке үйрену, еңбекке баулу оқушыларға әртүрлі халықтардың мәдени мұрасын жақсы түсінуге және бағалауға мүмкіндік береді. Олар әртүрлі дәуірлер мен мәдениеттердің өнер туындыларымен танысады. Бұл олардың ой-өрісін кеңейтуге және әртүрлілікті құрметтеуге көмектеседі.

«Еңбекке бейім болсаң, қатарыңнан кейін болмайсың» деп тегін айтылмаған. Көркем еңбек пәні балаларды еңбек сүйгіштікке үйретіп, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға көмектеседі. Әр істі аяғына дейін жеткізуде шыдамдылық, төзімділік сияқты қасиеттерді дамытады, шеберлік деңгейін арттырады. Көркем еңбек пәнінде бала өнерде және көркем шығармада айтылған адамдардың ойын, сезімін, құндылықтары мен өмірге деген көзқарасын түсініп, бойына сіңіре алады. Халықтың рухани мәдениетінің ұрпақтан - ұрпаққа жалғасып келе жатқан негізгі құндылықтары адамдардың бойында адалдық, мейірімділік, шыншылдық, ұжымшылдық, азаматтық жауапкершілік пен еркіндік сезімін оятуға ықпал етеді.

Көркем еңбек – көп ғасырлық тарихы бар, халық мәдениетінің көп ғасырлық дәстүрлері бар күрделі қызмет. Бұл пән тоқу, бояу, тігу, пішу, бұрау және басқа да дәстүрлі өнер мен ерте заманда ойлап табылған халық қолданбалы өнерін үйретеді. Бұл жағдайда көркем құралдар пайдаланылады, оның көмегімен бала әртүрлі материалдардан – қағаздан, матадан, қағаздан, жапырақтан, картоннан және т.б. жасалған құралдарды (қайшы, пышақ, степлер, инелер, ілмек, т.б.) меңгереді, қасиеттерін зерттейді және олардан өнер туындыларын жасауды үйренеді. Әртүрлі тапсырмаларды орындау барысында салыстыру, талдау, қорытынды жасау, өз пікірлерін дәлелдеу дағдыларын меңгереді.

Қорытындылай келе, көркем еңбек сабақтары өзін-өзі көрсетуге және өзіне деген сенімділікке ықпал етеді. Еңбек арқылы балалар мен жасөспірімдер өз ойларын, эмоцияларын

мен сезімдерін білдіре алады. Сонымен қатар олардың жетістіктерін көре аламыз. «Еңбекке жастан, өнерге бастан» дегендей, олардың өзін-өзі бағалауы мен шығармашылық өсуге ынтасы арта түседі.

ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ САБАҚТАРЫНДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ӘДІСТЕР

Демесінова Ж.Д.

*Ақтөбе қаласы, «М.Мақатаев атындағы №73 ЖББОМ» КММ
қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі*

Білім беру үрдісін ақпараттандыру – жаңа ақпараттық әдістер мен оқыту технологияларын қолдану арқылы, дамыта оқыту, дара тұлғаны бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу- тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарлатуды көздейді. Бүгінгі күннің талабына сай білім саласында жаңа технологиялар қолданудың маңызы зор.

Заман талабына сай білім беру оқушылардың адамгершілік, интеллектуалдық дамуының жоғары деңгейі мен білімін қамтамасыз етуге бағытталған оқытудың үздіксіз үрдісі десек, оның тиімділігі мен сапасын арттыру мұғалімнен оқу процесінің ғылыми теорияға негізделген және оқушының қабілеті мен бейіміне негізделген оқытудың таңдамалы әдістеріне көшуді талап етеді. Ондағы негізгі мақсат оқушыға сапалы білім беру болып табылады. Бүгінгі таңда жас ұрпаққа кезкелген пәнді ұғындырудың тиімді жолы – жаңа технология негіздері болып табылады.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәнін оқытуда жаңа технологияларды пайдалану мұғалім үшін қандай маңызды болса, оқушы үшін одан да маңызды. Жаңа технологиялар оқушылардың білім сапасын арттыруға, өздігінен жұмыс істеу мүмкіндігін молайтуға көп көмегін тигізеді.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев көрсеткендей, Қазақстанның болашағы қазақ тілінің дамуына, тағдырына тікелей байланысты. Сондықтан да мемлекеттік тілдің оқытылу жағдайына көп көңіл бөлініп отыр. Осы тұрғыда жаңа технологияларды қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында кеңінен пайдаланамыз.

Соңғы жылдары оқытудың жаңа технологиялары білім беру саласында кеңінен қолданылып келеді. Олардың ішінде отандық әдіскер ғалымдар жасақтаған «Модульдік оқыту технологиясы» (М.Жанпейісова), «Деңгейлік тапсырмалар» (Ж.Қараев), әсіресе қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарына арналған «Сатылай кешенді талдау» (Н.Оразақынова) т.б. технологиялары мұғалімдердің қызығушылығын арттырып, оқу үдерістеріне кеңінен ендірілуде. Мұндай әдіс – тәсілдер мен оқытудың жаңа технологиялары туралы арнайы еңбектер мен ғылыми – әдістемелік тұрғыдан баяндайтын құралдар, түрлі курстар мен білім сатысы оқулары арқылы мұғалімдердің әдіскерлік шеберліктерін ұштауларына мүмкіндіктер мол. Сондықтан түпкі нәтижені таңдаудың, оны мақсатқа сай ұйымдастыра білудің маңызы зор. Оқыту әдістерінің кез келген түрін белсенді әрекетке айналдыру – мұғалімнің әдіскерлік шеберлігі мен шығармашылық ізденісіне байланысты болмақ. Оқыту әрекетінде жеке, топтық, ұжымдық жұмыстарды оқу мазмұны мен мақсатқа сәйкес, үйлесімді түрде жүргізудің қажеттілігі осыдан туындайды.

Қазіргі заманның әлеуметтік экономикалық жағдайында оқушылардың білім деңгейін көтеру белгілі бір дәрежеде жеке тұлғаның өзін – өзі жан – жақты танып білуі мен қалыптасуына жағдай жасауға бағытталған. Осыған орай оқушылардың білімін тереңдету мақсатында колледжімізде жаңа технологиялық бағдарламалар қосылуда.

Бүгінгі оқыту жүйесінде әртүрлі жаңа технологияларды пайдалану тәжірибеге еніп, нәтижелер беруде. Әрбір сабақта оқытудың тиімді әдіс – тәсілдерін енгізіп жүрсе, білім сапасына елеулі әсер етеді. Кез келген сабақты қызықты өткізу үшін әрбір ұстаз жаңалыққа ұмтылып, ізденіс үстінде болғаны абзал.

Сабақ барысында бір ғана тәсілмен шектелмей, өз сабақта рымда қазіргі таңдағы инновациялық технологияларды оқушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты таңдап қолданамын. Атап айтсақ, модульдік технология, сын тұрғысынан ойлау, тірек- сызба, дамыта оқыту, деңгейлеп-саралап оқыту т.б. Мен үшін әрбір сабаққа жаңалықтарды, озық тәжірибелерді пайдалану үлкен жетістіктерге жетелейді. Өзімнің әрбір сабағымда озық технологияларды пайдалану жақсы нәтижелер бергенін көрудемін. Кез келген сабағымда тақырып бойынша жаңалықтармен таныстыру арқылы бастау дәстүрге айналды. Қызығушылықты арттыру арқылы сабақты бастау сол сабақтың аяғына дейін қызық өтуіне себеп. Мен қызмет етіп жүрген Маңғыстау гуманитарлық колледжі біренеше мамандық бойынша мамандарды дайындайды. Сондықтан мектеп қабырғасынан келген оқушыларды (мемлекеттік тілде оқымайтын топтар үшін) қазақ тілі сабағында өз мамандықтарына бейімдей оқыту, тіл үйрету – бұл оқытушының міндеті. Мен көп жылдан бері мемлекеттік тілде оқымайтын топтарда қазақ тілі, қазақ әдебиеті, мемлекеттік тілде іс қағаздарын жүргізу пәндері бойынша дәріс беріп келемін. Соңғы екі жылдан бері қазақ тілді топтарда тіл біліміне кіріспе, қазіргі қазақ тілі пәндерін жүргіземін. Әр түрлі әдістерді сабағымда қолданып тиімді – тиімсіз жақтарын зерттеп, ізденіп жүрмін.

Қазақ тілі пәнін оқытуда жаңа технологиялардың элементтерін қолдана отырып, деңгейлеп оқыту технологиясына ерекше көңіл бөлемін. Өйткені, бұл технология баланың жеке мүмкіндігіне бағытталған. Ғалымдар Л.Выготский, В.Давыдов, Д.Эльконин т.б. осыны түбегейлі зерттеп, оқыту мен даму арасындағы тығыз байланысты анықтаған.

Сабақ барысында қандай оқушы болмасын І деңгей тапсырмасын орындайды, Әрбір оқушы І деңгей тапсырмасын орындауға міндетті және одан жоғары деңгейдің тапсырмаларын орындауға құқылы.

Деңгейлеп – саралап оқытудың тағы басты қажеттілігі, оқушыны өз бетімен ізденуге үйрету, олардың шығармашылық бейімділіктері мен икемділіктерін дамыту.

Жеке тұлғаның қалыптасып, ой – өрісінің дамуы, белсенділігі, білім алу қажеттілігі, оны өмірде іс – тәжірибеде қолдану, шығармашылық міндеттерді ойдағыдай шешудің негізгі құралының бірі – оқушылардың өзіндік жұмысы болып табылады.

Деңгейлеп – саралап оқытудың және бір бағыты – тәрбиелік. «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі тиіс. Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы», деп Әбу – Насыр әл – Фараби айтқан.

Қазіргі педагогикада пайдаланып жүрген технологиялардың бірі және бірегейі – модульдік оқыту технологиясы. Бұл технология қазіргі қазақ тілі пәнін оқытудағы тиімді әдіс болып саналады. Студенттер мектеп қабырғасында меңгерген білімдерін колледжде одан әрі ғылыми – практикалық түрде дамытады. Осы мақсаттың орындалу жолында тілдік материалдарды модульдік жолмен ұсыну уақытты да үнемдейді, әрі студенттердің практикалық, лабораториялық жолмен жұмыс істеу дағдысын жетілдіреді. Олар түрлі тараулар мен тақырыптар бойынша дайындалған тірек кестелерімен, текстпен, басқа да

ізденімпаздық, шығармашылық бағытта орындалатын жұмыс түрлерімен өздерінің іскерлік дағдыларын қалыптастыра алады.

Осы орайда қазіргі қазақ тілі, тіл біліміне кіріспе пәндері бойынша шығармашылық жұмыс түрлерін көбірек ұсыну, ойын түрлерін беру, оны кейін практикалық тұрғыда қолдана білуге үйрету жұмыстары өз нәтижесін беріп келеді.

Әсіресе, оқу сабақтарында модульдік оқыту технологиялары бойынша ұйымдастырылған ойын түрлерін сөйлесу бөлімінде шебер ұйымдастыра білу студенттерді шығармашылыққа, ізденімпаздыққа жетелейді.

Жаңа әрі пайдалы ізденістердің бірі қазақ тілі мен әдебиеті сабағында қолданылыпжүрген әдістердің бірі – «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау» технологиясы. Бұл технология 18 елдің тәжірибесіне енгізілген. Бұл технология оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттырады, ойлау белсенділігін, тапқырлығын, өзіне деген сенімділігін, іскерлік дағдысын қалыптастырады. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы бойынша сабақ құрылымы қызығушылықты ояту, мағынаны ажырату, ой толғаныс кезеңдерінен тұрып, әр кезеңдегі тәрбиелік және оқу мақсаттары әр түрлі стратегияларды қолдана отырып, алға мақсат қою, мәселені зерттеу, жауап іздеу, оқушылардың өз ойларын ашық айта білуге тәрбиелейді.

Жалпы айтқанда, «Оқу мен жазуды сын тұрғысынан ойлау» стратегиясы сабақты жоспарлауда өте тиімді. Мұнда оқушының ойы шыңдалып, өз даму деңгейіне сай жетістіктерге жетуге болады. Сын тұрғысынан ойлау жобасы мынадай үш құрылымнан тұрады:

- қызығушылықты ояту;
- мағынаны тану;
- ой толғаныс.

Бұл технологияда бұрынғы білім мен жаңа ұғым ұштастырылады. Соңғы кезеңде оқушы өз шығармашылық қабілетін таныта алады.

Педагогикалық қызметтің басты мақсаты студенттермен оқу-тәрбие ісінде жаңа педагогикалық технологияларды ұтымды пайдалану. Ол үшін жаңа технологияларды игеру және оны шығармашылықпен дамыту, инновациялық технологиялармен білім беру. Сонда ғана қабілетті мамандар дайындай аламыз.

Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында жаңа технологияларды қолдану арқылы оқушылардың таным белсенділігін арттыру, қазіргі қоғам талабына сай ой-өрісін дамыту, шығармашылығын кеңейту, дамыту, терең білімді, бәсекеге қабілетті тұлғаны жасау, заман сұранысына сай ізденімпаз тұлғаны қалыптастыру. Қорыта айтқанда, оқыту процесінің нәтижелі болуы оқытушының сабақ беру шеберлігіне, сабағын қызғылықты жүргізіп, зейін қойдыра білуіне, оқушылардың өздігінен білім алуға үйренуіне байланысты. Қандай да болмасын жаңа әдіс-тәсілдер әрбір оқушының өз бетімен оқып үйренуіне сенімін ұялатып, шығармашылықпен жұмыс істеуіне, қорытынды жасай алуына, сөйлеу мәдениетінің өсуіне ықпал етеді, білім сапасын арттырады. Оқыту технологияларын сабақта қолдану оқушылардың білім сапасын арттырып қана қоймайды, олардың жеке тұлға ретінде қалыптасуына әсерін тигізеді. Жаңа әдіс-тәсілдерді мән-мағыналарына, ерекшеліктеріне қарай таңдап қолдана білсек, балаға білім беруде ұтарымыз анық.

Сондықтан оқытушы үшін сабақтың жүргізілу жүйесін жетілдіріп, оқу – тәрбие жұмыстарын жүйелеп, сапасы мен тиімділігін арттырып, өзгерістер енгізуге барлық күш – жігерін жұмсауы тиіс.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Садуова Ж.Н. Жаңа педагогикалық технологиялар арқылы болашақ мұғалімдердің кәсіби бағыттылығын қалыптастыру
2. «Қазақ тілі мен әдебиеті» журналы 2012 ж.
3. Бұзаубақова К.Ж. «Жаңа педагогикалық технологиялар» Тараз 2003 ж.
4. Орта білім берудің мазмұны: Дәстүрлер мен өзгерістері халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция мақалаларының жинағы. Астана 2012 ж.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ МАҢЫЗЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

*Сандибаева Гульзия Кадирбаевна
Ақтөбе қаласы, «Сазды орта мектебі» КММ,
дене шынықтыру пәнінің мұғалімі*

Оқушылар дене-бітімнің дұрыс дамуы, денсаулығының нығаюы, жұмыс қабілетінің артуы сыртқы ортаның қолайсыз жағдайларына қарсы тұруға ықпал етеді. Жақсы денсаулық - адамның еңбек және қоғамның іс-әрекетке жемісті қатысуының маңызды кепілі. Оқушылардың денсаулығына қамқорлық жасауға біздің қоғамымыз мейлінше мүдделі. Сабақтарда, сабақтан тыс уақытта, спорт секцияларында дене тәрбиесі күн сайын ұйымдастырып, қолайлы жағдайлар жасау қажет.

Табиғи қозғалыстың түрлері жүгіру, қарғу, жүзу, лақтыру, шаңғы, коньки, велосипед тебу, акробатика өмірге қажетті дағды және іскерліктерді қалыптастырады. Жас адамдардың денесі түрлі жаттығулар көмегімен ширап, дамиды. Сондықтан күш, жылдамдық, төзімділік, икемділік сияқты адам қабілетін дамыту оқушылардың қозғалтқыш тәжірибесін байытады, дене қозғалысын үйлестіреді.

Дене тәрбиесі саласында ырғақ, жеке гигиена, дене шынықтыру мәдениеті, туризм, спорт ерекше орын алады. Дене тәрбиесі ең басты күн тәртібін, яғни еңбек, демалыс, тамақтану, ұйқы, бос уақыт ырғақтарын дұрыс ұйымдастыруды талап етеді. Күн тәртібін тиімді пайдалану балалардың ақыл-ойы мен дене құрылысының дұрыс дамуына, денсаулығын сақтауға көмектеседі.

Күн тәртібін бұзбау міндет. Тәртіп дегеніміз - демалыс, тамақтану, жеке гигиена және күн мен түннің пайдалы сәттерін маңызды, мазмұнды қолдану.

Мектепте дене тәрбиесін мұғалім, сынып жетекшісі, тәрбиеші басқарады. Олардың жұмысының мазмұны:

- шәкірттерге оқу, еңбек және демалыс ырғағын ұтымды пайдалануды үйрету оқушылардың денсаулығын үнемі бақылау, жұмыс қабілетін жақсарту, оларға жағдай туғызып, қамқорлық жасау.
- оқу күні және оқу жылы бойында қозғалыс жасау, қозғалтқыш әрекетке үйрету және

қозғалтқыш сапаларын дамыту, дене шынықтыру және сауықтыру жұмысын тиімді өткізу.

Дене тәрбиесін мектепте және мектептен тыс оқу орындарында спорттық базаларда іске асыру үшін төмендегі талаптарды еске алған жөн:

- оқушылардың бойында жоғары адамгершілік сапаларын тәрбиелеу.
- шәкірттің денсаулығын нығайту, жұмыс қабілетін көтеру.
- спортпен шұғылдануға оқушылардың тұрақты қызығуын және қабілетін дамыту.
- негізгі қозғалтқыш сапаларын дамыту,

Дене тәрбиесінің мазмұны, міндеттері және формалары әрбір мектептердің жағдайларына байланысты дене шынықтыру және сауықтыру жұмысының жүйесін жасауды қажет етеді.

Дене тәрбиесінің негізгі құралдарына дене жаттығулары, гимнастика, ойын, туризм, спорт, табиғи факторлар жатады.

Дене жаттығулары - бұл саналы түрде орындалған қимылдар және қозғалтқыш әрекеттер, Дене жаттығулары бұлшық ет жүйесін, қан айналымын және тыныс алу мүшелерін дамытады,

Гимнастика түрлері негізгі және гигиеналық гимнастика, спорттың гимнастика, акробатика, көркемдік гимнастика, өндірістік гимнастика және емдік гимнастика. Ойын оқушыларды жылдамдықта, төзімділікке тәрбиелейді.

Туризм - оқушыларды төзімділікке, ұжымдыққа, еңбек сүйгіштікке және қолайсыз сыртқы жағдайларда кездесетін қиындықтарды жеңуге тәрбиелейді.

Спорт оқушылардың денсаулығын нығайтатын, дене күшін, қозғалыс дағдыларын және моральдық- еріктік қасиеттерін дамытатын дене тәрбиесінің құралы. Дене тәрбиесіндегі маңызды құралдарының бірі - табиғи факторлар: күн көзі, ауа, суға шомылу, душ қабылдау.

Табиғат факторларын балалардың денесін сауықтыру жұмысы кезінде пайдалану өте тиімді. Дене тәрбиесінің маңызды мақсаттарының бірі - балалар мен ересек адамдарды дене шынықтыру ісіне жұмылдыру.

Дене тәрбиесінің міндеттері:

- денсаулықты нығайту және шынықтыру, дененің дұрыс өсіп-жетілуіне және ағзаның жұмыс қабілетін арттыруына әсер ету;
- қимыл дағдылары мен іскерліктерін қалыптастыру және жетілдіру;
- қимылдың жаңа түрлеріне баулу және оны теориялық білімдерімен байланыстыру;
- негізгі қимыл-қасиеттерін күшті, төзімділікті, шапшаңдықты және ептілікті дамыту;
- еріктілікке, батылдыққа, табандылыққа, тәртіптілікке, ұйымшылдыққа, достық пен жолдастық сезімге, мәдениет мінез-құлық дағдысына еңбек пен қоғамдық меншікке саналы көзқарасына тәрбиелеу;
- әдеттерді қалыптастыру және дене жаттығуларымен үнемі шұғылдануға ынтаны тәрбиелеу;
- гигиеналық дағдыларды сіңіру, дене жаттығулары мен шынықтыру гигиенасы жөніндегі білімді хабарлау.

Дене шынықтыру сабағы әзірлік, негізгі, қорытынды бөлімдерінен тұрады. Әзірлік бөлімі оқушылардың сергек көңіл-күйін, дене шынықтырумен шұғылдану ынтасын арттыру және балаларды сабақтың негізгі бөлігінде күрделі дене жаттығуларын орындау даярлығын жасау үшін пайдаланылады.

Сабақтың негізгі бөлігіне оқу бағдарламасындағы дене жаттығуларының түрлері енгізіледі. Жаттығулар, әр қилы ойындар оқушылардың көтеріңкі көңіл-күйін

туғызады. Осы көтеріңкілікті басып, оқушыларды келесі сабақтарға даярлау сабақтың үшінші, қорытынды бөлігінің міндеті. Сабақ жалпы сап түзеумен, қорытынды жасаумен аяқталады.

Дене шынықтыру сабақтары процесінде білім беру, тәрбиелеу, сауықтыру міндеттері шешіледі,

Дене шынықтыру сабағының маңызды тәрбиелік міндеті оқушылардың дене шынықтырумен үнемі шұғылдануға ынта-ықыласын дарыту, Бастауыш сыныптағы дене шынықтыру сабақтары жаттығуларының және ойындарының сан алуандышығымен ерекшеленеді.

Дене тәрбиесі бойынша сыныптан тыс жұмыстардың міндеттері: баланың денсаулығын нығайтуға көмектесу; ағзаны шынықтыру, оқушылардың жан-жақты өсіп жетілуіне, дене шынықтырудың оқу бағдарламасын ойдағыдай меңгеруге көмектесу; балаларды дене шынықтыру және спортпен үнемі шұғылдануға әдеттендіру; қозғалыс дағдысын тәрбиелеу.

Дене шынықтыру мен спорт жөніндегі сыныптан тыс жұмыстың негізгі формалары; секциялары мен үйірмелердегі сабақтар спорт жарыстары, серуендер, туристік жорықтар, дене шынықтыру және спорт мейрамдары.

Серуендер мен жорықтарды балалардың табиғат туралы білімдерін толықтыра алатындай тамаша адамдардың әңгімелерін ести алатындай жерде белгіленген жөн.

Оқушыларды жүйелі түрде дене жаттығуларына үйретудің тиімді жолдарының бірі – олардың өз еркімен дайындалуы. Осыған байланысты оқу бағдарламасына дене тәрбиесінен үйге тапсырма беруді міндетті түрде енгізу керек. Отбасында өз еркімен орындалатын дене тәрбиесінің бір түрі -таңертеңгілік гигиеналық бой сергіту жаттығуы. Ол адамның дене құрылысының ұйқыдан соңғы тіршілік қызметіне тез араласуына әсерін тигізіп қана қоймай, адамды сергек жүруге және көңіл-күйін көтеруге көмегін тигізеді. Таңертеңгілік бой сергіту жаттығуы тұлғаны дұрыс қалыптастыруға әсер ете отырып, тыныс алуды жақсартады, қан айналу жүйесі қызметін күшейтеді, зат алмасуға көмектеседі, оқушылардың зеректігін, мақсатқа жету ұмтылысын қалыптастырады, ақыл-ой қызметін арттырады. Ертеңгілік бой сергіту жаттығулары оқушыларды тәртіптілік пен бейімділікке, өзіне деген сенімділік пен белсенді қызмет атқаруға тәрбиелейді.

Порфери́й Корне́евич Ива́нов - уақытты жарты ғасырға басып озған жан. Оның қарапайым әдісі - "Детка" немесе "Иванов жүйесі" деп аталады.

Оның нұсқаулары:

- Өзіңді жақсы сезіну үшін күніне 2 рет табиғи суық суға шомыл. Ыстық суға шомылсаң, суық сумен нүктесін қой;
- Шомылар алдында, не шомылып жатқанда табиғат аясына шық, жалаң аяғыңмен жер бас, ауаны аузыңмен қармап, бірнеше рет дем ал да іштей өзіңе және өзге жұртқа денсаулық тіле;
- Арақ ішпе, темекі тартпа;
- Аптасына кем дегенде 1 рет тамақсыз не сусыз күн кешуге тырыс;
- Қоршаған ортаны сүй. Айналаңа түкірме және ештеме тастама. Бұл сенің саулығың;
- Денім сау болсын десең барлық адаммен сәлемдес;
- Бойыңдағы жаман қылықтардан арыл. Жұртқа сен және оларды сүй;
- Адамдарға әсіресе көмек сұрағандарға көмектес. Оның қажетіне бар жан-дүниенмен көмектес. Ол сенің досыңа айналады, соныңмен әлемдік іске атсалысасыз;
- Жексенбі күні табиғатқа жалаң аяқ шығып, бірнеше рет тыныс ал да, ойлан;

- Ауру, сырқат, өлім жөнінде ойлаудан қаш. Бұл сенің - жеңісің;
- Ес пен ойды бөле қарама. Оны жүзеге асыр;
- Іс жүзіндегі тәжірибеңді үлгі-өнеге ет. Бірақ ол үшін мақтанба да, өзінді-өзің өзгеден жоғары ұстама. "Ұлық болсаң-кішік бол".

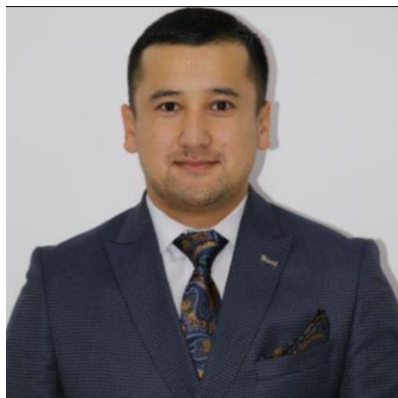
Бұл қағиданың оқушының рухани жағынан тазарып, салауатты өмір сүруіне тигізетін рөлі ерекше.

Қоғамның болашағы – оқушы жастарға ұжымдық тәрбие беруде дене тәрбиесі сабағында ұлттық ойындарды өткізудің рөлі зор. Қазақстанның ұлттық ойындарының ішінде ұжымдыкка, ауызбірлікке тәрбиелейтін ойындарды оқу-тәрбие үрдісінде тиімді пайдалануға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. К.Бержанов, С.Мусин, Педагогика тарихы. -Алматы: Мектеп, 1972.
2. Е.Сағындықов. Ұлттық ойындарды тәрбие жұмысында қолдану. -Алматы, 1992.
3. К.Сейтшиев. Тәрбие теориясы. -Алматы, 1986.
4. Ж. Қоянбаев, Р.Қоянбаев, Педагогика. -Алмат

Дене тәрбиесі - салауатты өмір негізі

*Ғалламов Д.Ж.
Ақтөбе қаласы, «№74 ЖББОМ» КММ
дене шынықтыру пәні мұғалімі*

Біздің бақытымыздың оннан тоғызы денсаулыққа байланысты.

А.Шопенгауер

Бүкіл әлемдегі дәрігерлер мен педагогтар әлдеқашан ортақ пікірге келген еді: ұлт денсаулығын сақтап қалу үшін барлық күш жігерді біріктіру және оны балалар денсаулығын қорғауға бағыттау қажет.

XXI ғасыр—ақпараттардың аса молдығы бойынша бұрын-соңды болмаған ғасыр. Біз балаларға денсаулықты сақтау, түрлі аурулардың алдын-алу, салауатты өмір салты туралы көп айтып жүрміз.

Ал, бұл мәселелерді шешу балалар денсаулығын сақтау, оның ішінде дене тәрбиесі, психологиялық тұрақтылықты арттыру, орынды тамақтану және көптеген басқа мәселелер бойынша маңызды жұмыстарды қажет етеді. Мектеп мұғалімінің алдында оқушыларға білім берумен қатар олардың дені сау, дене бітімінің дұрыс жетілуін қадағалау міндеті тұр. Бүгінгі алдымызда отырған оқушы -ертеңгі еліміздің экономикалық қуатын, мәдени және рухани байлығын жақсартуға ықпал ететін жеке тұлға.

Дене тәрбиесі тек мектептегі дене шынықтыру сабағы ғана емес, ол сабақтан тыс, мектептен де тыс денсаулыққа байланысты шаралар жүйесі. Қазіргі кезеңдегі білім беру орындарындағы дене тәрбиесінің жүйесі жастардың денсаулықтарын нығайтумен қоса, тұлға бойындағы биологиялық-психологиялық қажеттіліктердің жан-жақты жетілуіне, өмірге деген белсенділігі мен ізгілікті қатынастарын дамытуға бағытталған.

Дене тәрбиесі-өсіп келе жатқан жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру саласының бір тармағы болып табылады. Жеке тұлғаның жан-жақты дамуына, күшті де қуатты болып өсуіне, ұзақ уақыт шығармашылық еңбекке жарамды адамды қалыптастыруға, оны Отан сүйгіштікке дайындауға қызмет етеді.

Дене тәрбиесін ұйымдастыру түрлері оқушының өз бетінше ұйымдастырылған жұмыстарымен толықтырылған жағдайда нәтижелі болады.

Оқушының күнделікті қозғалыс тәртібін толықтыруға арналған жұмыс түрлері дене тәрбиесі жүйесінің элементтері есебінде болды:

Таңертеңгі гимнастикалық жаттығулар. Күнде таңертеңгілік 9 -10 жаттығудан тұратын кешен. Бұл оқушылардың орталық нерв жүйесін қалыпқа келтіріп, оқушы ағзасын сергітеді.

Мектепке дейінгі және үйге қайтар жолдағы серуен. Таза ауада жаяу жүрудің өзі шынығу, сауықтыру әсерін тигізеді.

Оқу сабақтарына дейінгі жаттығу. Сабақтағы нәтижелі іс-әрекет пен оқу күнін белсенді бастауға мүмкіндік туғызады.

Дене тәрбиесі сабақтары. Бұл сабақтар мазмұны мемлекеттік талап пен оқу бағдарламасына сәйкес белгіленіп, оқушылардың күші мен жылдамдығын, ептілігі мен шыдамдылығын, ерік-жігерін, батылдық пен табандылықты және тез шешім қабылдау секілді тәрбиелік қасиеттерді дамытады.

Сабақ үстінде сергіту минуттары. Ой еңбегі барысында ағзаның тынығуына әсерін тигізеді.

Үлкен үзіліс кезіндегі дене жаттығулары мен қозғалмалы ойындар. Оқу күні ортасында оқушылардың белсенді демалысын қамтамасыз етеді.

Спорттық үйірмелер, ұйымдар мен топтардағы жұмыс. Белгіленген спорт саласы бойынша оқушының жалпы және арнайы дайындығын көрсетіп, дене жаттығуларымен жүйелі айналысуды қамтамасыз етеді.

Жалпы мектепшілік спорттық бұқаралық шаралар. Бұл жұмыс түріне денсаулық және спорт айлықтары, спорттық мерекелер, жалпы мектепшілік сайыстар жатады.

Бұл шаралар барлық оқушының спорт пен дене тәрбиесі жаттығуларына қызығушылығын туғызып, салауатты өмір салтының негізін қалайды.

- Өз бетінше дене жаттығуларымен айналысу. Бұл жұмыс түрі қозғалыс тәртібінің маңызды бөлігі. Кей жағдайда ең тиімді әдіс болып есептелінеді, себебі оқушының жеке

тұлғалық қызығушылықтары мен қабілетіне, сұранысына сәйкес ұйымдастырылған жұмыс өз нәтижесін береді.

Денсаулық-байлық қана емес, ол адам бақытының бастауы, тіршілік көзі. Ұлы ақын Абай данамызда «Денсаулық- терең бақыт»деген.

Ғылым мен техниканың күн санап қарыштап дамуы, экологиялық зардаптардың белең алуы, ой еңбегі мен дене еңбегінің ара қатынасының алшақтауы, әр-түрлі зиянды әдеттердің (шылым шегу, алкоголь ішімдігі, есірткі пайдалану т.б) пайда болуы секілді құбылыстарға қарсы, салауатты өмір салтын қалыптастыратын тегеурінді күш иесі-спорт. Спортпен шұғылданған баланың денсаулығы мықты, өзі әлді, төзімді, икемді, әрі нәтижелі болады. Еліміздің келешегін жалғастыратын жігерлі, білімді азамат болып шығады.

Салауатты өмір салтының насихатталуы, ауыл мектебіндегі спорттың өсуі, одан әрі өркендеуі, әлемдік деңгейге жетуі, кейінгі жастар үшін үлгі-өнеге болатыны үлкен дәлел.

Ерекше білімді қажет ететін оқушылардың білімге деген ынтасын цифрлық ресурстар арқылы арттыру

Баймурзина А.О.

Ақтөбе қаласы, «Сазды орта мектебі» КММ

Педагог - ассистент

Қазіргі уақытта даму мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасаудағы өзекті мәселе – инклюзивтік білім беру. Инклюзивтік білім мүгедек балаға өзінің құқықтарын іске асыруға мүмкіндік береді. Көшеде өзінің жасындағы балалармен ойнап жүрген мектепке дейінгі жастағы балаға жақын жердегі мектепке емес, ерекше жағдайдағы мектепке баратыны жөнінде қалай түсіндіруге болады. Инклюзивті білім беру системасының өзі инклюзивтік қоғамның дамуының тиімді механизмі болып табылады. Инклюзивті білім беру системасын дамыта отырып, біз инклюзивтік қоғам, яғни әрбір адам үшін қоғамды дамытуға жол ашамыз. Инклюзивті білім мүмкіндігі шектеулі балаларға балабақша, мектеп, институт, мектепке дейінгі және мектеп өміріне толық көлемде қатысуына мүмкіндік береді. Инклюзивті білім беру мүмкіндігі шектеулі балаларды теңдікке, тең құқылыққа ынтыландыру қорына ие. Қазіргі жас ұрпақ біздің болашағымыз. Бұл жас ұрпақтың ішінде қарапайым балалар да, даму мүмкіндігі шектеулі балалар да бар. Ендеше бұл балаларды бөлмей, бәріне бір көзқараспен қарап, олардың болашағына жол ашуға көмектесейік. Әрине бұны жеңіл деп айта алмаймын.

Бірақ бір сәт даму мүмкіндігі шектеулі балалардың орнында болып көрейікші, бізге қандай ауыр болса, оларға бізден аса ауыр. Сондықтан, даму мүмкіндігі шектеулі балалардың, мүгедек балардың толық көлемде өмір сүруі үшін біздің еңбектенуіміз керек.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев: «Мүмкіндігі шектеулі азаматтарымызға көбірек көңіл бөлу керек. Олар үшін Қазақстан кедергісіз аймаққа айналуға тиіс. Бізде аз емес ондай адамдарға қамқорлық көрсетілуге қажет. Бұл өзіміздің және қоғам алдындағы парызымыз. Білім беру мекемесінің ортасы денсаулығының мүмкіндігі шектеулі

балалардың қажеттілігіне бейімделуі тиіс, «кедергісіз» болуы керек, өйткені мүгедек балалардың толыққанды кірігуін қамтамасыз етуі қажет», – деп атап өткен. Қазіргі таңда барлық әлем жұртшылығының назарын аударып отырған мәселе балалардың жеке сұраныстары мен ерекшеліктеріне ортаның, отбасының қатысуымен білім беру үрдісіне толық қосуды қарастыратын инклюзивті білім беру. Инклюзив – сөзі латын тілінен аударғанда «өзімді қосқанда» ал, ағылшын тілінен аударғанда «араластырамын» деген мағынаны білдіреді. Инклюзивті білім беру дегеніміз – балалардың жынысына, жас ерекшеліктеріне, географиялық тұратын жеріне, қимыл-қозғалыстық және ақыл-есінің жағдайына, әлеуметтік-экономикалық жағдайына қарамастан, сапалы білім алу және өздерінің потенциалдық дамыту мүмкіндігіне ие болу. Инклюзивті білім беру немесе «білім баршаға» бағдарламасы – барлық балаларға мектепке дейінгі оқу орындарында, мектепте және мектеп өміріне белсене қатысуға мүмкіндік береді. Бұл бағдарлама БҰҰ -ның Бас Ассамблеясы мақұлдап, БҰҰ-ның Конвенциясында 2006 жылдың 13 желтоқсанында енгізілген болатын. Инклюзивті білім беру мәселесі шет елдерде 1970 жылдан бастау алады, ал 90 жылға қарай АҚШ пен Еуропа өздерінің білім беру саясатына осы бағдарламаны толық енгізді. Ал, біздің елімізде инклюзивті білім беру жүйесінің дамуы ресми дерек Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында көрсетілді. Инклюзивті білім жүйесін дамыту: 2015 жылға қарай мүмкіндігі шектеулі балаларды біріктіріп оқытудың модульдік бағдарламалары; мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беретін ортада біріктіріп оқыту ережесі әзірленеді, түрлі кемістігі бар балалар үшін бірігу нысандары анықталады; 2020 жылға қарай мектептерде мүгедек балалар үшін көтергіш жабдықтар, пандустар, санитарлық бөлмелерде арнайы құралдар орнату, тұтқалармен арнайы парталар, арнайы үстелдер және басқа да компенсаторлық құралдармен жарақтандыру арқылы «кедергісіз аймақтар» құрылады делінген. Сондай-ақ аталмыш бағдарламада мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытып- тәрбиелеуге тең қол жеткізу үшін жағдайлар жасалмақ. Бүгінгі таңда үйден оқып білім алатын мүмкіндігі шектеулі балалардың бірлі –жарымы компьютерлік техникамен қамтамасыз етіліп отыр. Арнайы оқытуда компьютерлік технологияны қолданудың екі жұмыс істейтін міндеттің шешіміне байланысты: Инклюзивті білім беру әлемдік тәжірибеде әрбір адамның құқықтар, еркіндіктер және аруждан теңдігінің ізгілікті құндылықтарын іс жүзінде жүзеге асыру мүмкіндігі берілген барлық, осындай балаларды оқытатындарға да, олармен бірге оқитындарға да, оларды отбасында тәрбиелеп отырғандарға да арналған игілік ретінде қабылданады және жүзеге асырылады. Халықаралық құжаттардың тізілімі мен атаулары білім алуға тең құқықтар идеясын жақтаушылардың барлық адамдарға, балалар мен ересектерді қоса, арналған мәдени игілік және әлеуметтік құқық ретінде күш-жігерін көруге мүмкіндік береді, ол білім беруге деген әлеуметтік-мәдени тәсіл аясындағы білім беру инклюзиясының ғаламдық мән-мәтініне куә болады. – Ерекше қажеттілігі бар тұлғалардың білім беру саласындағы қағидаттары, саясат және практикалық іс-әрекеттер жөніндегі Саламан декларациясы (Ерекше қажеттіліктері бар адамдарды оқыту туралы Бүкіл әлемдік конференциясы, Саламанка, Испания, 1994 ж.); – Жүзеге асырудың Дакар Рамкасы. Жаппай білім беру: ортақ міндеттемелердің орындалуы (Дакар, Сенегал, 2000 ж.); – Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенция (БҰҰ, 2006 ж.). Бүгінгі таңда инклюзивті білім беруді қолдау бағытында жалпы білім беретін мектептерде белгілі себептермен ақыл – ой дамуында ауытқуы бар немесе психикалық дамуы тежелген оқушылар білім алуда. Әр оқушының білім алуда өз ерекшеліктері бар. Мәселен әр оқушының эмоционалдық және психикалық таным процестерінің дамуы деңгейі әр түрлі. Десекте қазіргі таңда әр оқушыға жеке тұлға

ретінде қарап, саналы тәрбие сапалы білім беру өмір талабы болып табылады. Осы ретте мектебімізде әрбір мүмкіндігі шектеулі оқушының даму деңгейі мен жас ерекшелігі ескеріліп білім берілуде. Бүгінде еліміздің барлық аймағында мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беруді қолдау негізінде жалпы білім беретін мектептерде түзете-дамыта оқыту сыныптары біртіндеп ашылып жатыр. Бұл сыныптың мақсаты: әр сыныптағы мүмкіндігі шектеулі оқушыларды бір сыныпқа топтастырып, әр оқушыға жекелеп сыныбы мен оқу бағдарламасына сай білім беру. Бұл сынып ашылғанымен өз алдына үлкен қиыншылықтары бар. Себебі: бұл сыныпқа кей мектептерде әртүрлі сыныптан жиналған оқушылар оқиды. Екіншіден олардың жас ерекшелігі әртүрлі болғандықтан әр сыныпқа өзінің сыныбына сәйкес білім берілу керек. Үшіншіден білім беру бағдарламасының әртүрлілігі. Төртіншіден мұндай сыныпқа сабақ беретін пән мұғалімдерінің арнайы педагогикалық білім көлемінің аздығы. Осының нәтижесінде балаларды оқытудың бірінші сатысынан – ақ қиыншылықтарға тап болады. Инклюзивті білім берудің мақсаты: Даму мүмкіндігі шектеулі балаларды қалыпты балалармен бірге білім беру. Яғни адамның жынысына, дініне, шығу тегіне қарамастан тең құқылы жеке тұлға ретінде білім беру жүйесі болып табылады. Инклюзивті білім беру- мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытып-үйретудің бір формасы. Бұл арнаулы білім беу жүйесінде дәстүрлі түрде қалыптасқан және даму үстіндегі формаларды ығыстырмайды. Нағыз инклюзивті білім берудің 2 жүйесін жалпы және арнаулы жүйелерді бір-біріне жақындастырады. Жалпы білім беретін мектепте мүмкіндігі шектеулі оқушыларды бірлесіп (интеграциялы түрде) оқуын ұйымдастыру боп табылады. Қазақстан Республикасының 11.07.2002 жылғы «Кемтар балаларға әлеуметтік-медициналық-педагогикалық-психологиялық түзеу арқылы қолдау туралы» № 343 заңы бойынша ТДО сыныптары үйден оқыту, үйден әлеуметтік көмек көрсету, көмекші бағдарлама, арнайы (ПДТ) бағдарлама бойынша куәлік беру ережелерін және мүмкіндігі шектеулі балаларды қорғау, қамқорлау, диагнозын анықтау, емдеу, оңалту, тәрбиелеу, оқыту, қатарға қосу мәселелері бойынша жаңадан шыққан заң, қаулы, ереже тәртіптерінде қаралған. Инклюзивті білім беру – ерекше мұқтаждықтары бар балаларды жалпы білім беретін мектептердегі оқыту үрдісін сипаттауда қолданылады. Инклюзивті оқыту-даму мүмкіндігі шектеулі балалардың қалыпты дамыған балалармен бірге әлеуметтендіру және интеграция процестерін жеңілдету мақсатындағы жеңілдетілген оқыту жүйесі. Инклюзивті оқыту біріктірілген (оқушы қалыпты балалар сыныбында –тобында оқиды және дефектолог мұғалімнің жүйелі көмегін алады), жартылай (жеке балалар күннің жарты бөлігі арнайы топтарда, ал екінші бөлігі) қарапайым топтарда өткізіледі. Уақытша арнайы топтардағы бала бірлескен серуендерді, мерекелерді, сайыстарды, жеке істерді, өткізу үшін біріктіріледі. Толық дамуында ауытқулары бар балалар балабақшаның, сыныптың, мектептің қарапайым топтарына енгізіледі, мамандардың бақылауы бойынша түзету көмегін ата-аналар көрсетеді. Кемтар балалардың ата-аналары көмекші не арнайы мектептерге, арнайы интернаттарға немесе балабақшаға баласын бергісі келмесе жалпы балалар оқитын мектептерге ПМПК-ның ұсыныс бойынша жеңілдетілген бағдарлама бойынша оқытуға толық құқылы. Жалпы білім беретін мектептер, балалабақашалар ПМПК-ның қорытындысы бойынша көрсетілген баланың деңгейіне қарай жеңіл бағдарламамен білім беруге тәрбиешілермен мұғалімдер инклюзивті білім беруге дайын болғаны жөн. Инклюзивті оқыту негізінде балалардың қандай да бір дискриминациясын жоққа шығару, барлық адамдарға деген теңдік қатынасын қамтамасыз ету, сонымен қатар оқытудың ерекше қажеттілігі бар балаларға арнайы жағдай қалыптастырудың идеологиясы жатыр. Тәжірибе көрсеткендей қатаң білім беру жүйесінен балалардың бір бөлігі шығып қалып жатады. Мұндай қалыптасқан жүйе баланың даралық

қажеттілігін қанағаттандыра алмайды. Инклюзивті бағыт мұндай балаларды оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру мүмкіншілігін қалыптастырады. 3030 мектепте мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқытуға және тәрбиелеуге тең қол жеткізу үшін жағдайлар жасалу міндеті (мектептерде педагог-дефектологтардың, балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің, арнайы жеке техникалық және компенсаторлық құралдардың болуы) алға қойылған. Үйде білім алатын мүгедек балалар жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктері ескеріле отырып, компьютерлік техникамен қамтамасыз ету сияқты істері жүзеге асырылмақшы. Осылайша мемлекетіміз мүмкіндігі шектеулі жандарды әлеуметтік қорғау, олардың қоғамға етене араласуына, оларды оңалту, жұмысқа орналастыру және жаңа жұмыс орындарын құру, білім алу, оқыту, қайта мамандандыруда қолдан келгенше жағдай жасамақшы. Инклюзивті оқыту-барлық балаларға мектепке дейінгі оқу орындарында мектеп және мектепке өміріне белсене қатысуға мүмкіндік береді. Инклюзивті оқыту-оқушылардың тең құқығын анықтайды және ұжым іс-әрекетіне қатысуға мүмкіндік береді. Адамдар мен қарымқатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді. Инклюзивті оқыту-барлық балалардың мұқтаждығын ескеретін ерекше қажеттілігі бар балалардың білім алуын қамтамасыз ететін жалпы білім үрдісінің дамуы. Инклюзивті білім беру балалардың оқу үрдісіндегі қажеттіліктерін қанағаттандырып, оқыту мен сабақ берудің жаңа бағытын өңдеуге талпынады. Егер инклюзивті оқытудың оқыту мен сабақ беруге енгізілген өзгерістері тиімді болса, онда ерекше қажеттіліктері бар балалардың жағдайын да өзгереді. Инклюзивті білім беруді ашқан мектептерде оқыған балалар адам құқығы туралы білім алуға мүмкіндік алады. Инклюзивті оқыту балаларды жалпы білім беру үрдісіне толық енгізу және әлеуметтік бейімделуге, жынысына, шығу тегіне, дініне қарамай балаларды айыратын кедергілерді жоюға ата-аналарын белсенділікке шақыруға балалардың түзеу-педагогикалық және әлеуметтік қажеттіліктерін арнайы қолдау, қоршаған ортаның балаларды жасерекшеліктеріне бейімделуіне жағдай қалыптастыру, яғни жалпы білім беру сапасы сақталған тиімді саясат. Инклюзивті оқытуды даму мүмкіндігі шектеулі балалардың қалыпты дамыған балалармен бірге әлеуметтендіру және интеграция процестерін жеңілдету мақсатындағы жеңілдетілген оқыту жүйесі ретінде бағалайды. Мұндай білім негізінде барлық адамдарға тең қарым-қатынас, арнайы білім беруді қажет ететін балаларға арнайы жағдай жасау, жеке түзеу-дамыту бағдарламаларын іске асыру қажеттілігін қанағаттандыру қажет. Балалардың бір-біріне түсінушілікпен қарап, тең дәрежеде қарым-қатынас жасауына тікелей ұстаздың ықпалын қажет етеді. Сөйлеу, көру, есту, қимыл-қозғалыс аппаратында, сезімдік-ерік ортасында, оқуында, қарым-қатынасында, мінезқұлқында және басқа да бұзылыстары бар балаларды кіріктіру мақсатында кешенді психологиялық-педагогикалық көмек көрсете аларлықтай педагог кадрлар даярлығын арттыру қажеттілігі де жасырын емес. Бүгінгі таңда инклюзивті білім беруді қолдау бағытында жалпы білім беретін мектептерде ақыл-ой дамуында ауытқуы бар немесе психикалық дамуы тежелген оқушылар білім алуда. Әр оқушының білім алуда өз ерекшеліктері бар. Мәселен, әр оқушының эмоционалдық және психикалық таным процестерінің даму деңгейі әртүрлі. Мұны кез-келген педагог дәл ажырата аларлықтай біліммен қаруланған ба? Дәл қазіргі жағдайда педагогикалық жоғары оқу орнын бітірген студент мектеп қабырғасында түрлі ауытқуы бар балалармен жұмыс жасауға қабілетті ме? деген сауалдар көкейде қордаланып тұр. Мемлекеттік жалпы білім беру стандарты негізінде білім алған болашақ кәсіби маман сол саланың бакалавры біліктілігін алады. Мектепке дейінгі ұйымдар мен орта мектепте қалыпты білім алушылармен жұмыс жасауға бейімделеді. Бірақ бұл ұстаздар түрлі ауытқуы бар балалармен жұмыс жасауға машықтанбаған, қарым-қатынас типтерін меңгермеген. Сондықтан болашақ кәсіби

маманның мүмкіншілігі шектеулі балалармен жұмыс жасай алуына мүмкіндік беретіндей инклюзивті білім берудің қарапайым түсініктерін қалыптастыру мақсатында барлық мамандық даярлау бағыттарындағы оқу жоспарларына «Инклюзивті білім» курсы енгізілуде. Бұл қуана құптарлық жай. Мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытып-үйретудің бір формасы ретінде арнаулы білім беу жүйесінде дәстүрлі түрде қалыптасқан және даму үстіндегі формалармен сабақтасады. Жалпы және арнаулы жүйелерді бір-біріне жақындастырады. Білім беретін мекемелердегі мүмкіндігі шектеулі балаларды бірлесіп оқуын ұйымдастырады. Әрбір педагог адам жанының инженері десек, бұл қадам кез-келген жағдаяттан, тығырықтан жол тауып шыға алатындай, инклюзивті білім негіздерімен қаруланған кәсіби маман даярлауға жол ашар еді. Әйтсе де қобалжу тудыратындығы да жасырын емес. Жоғары оқу орындары профессор-оқытушылар құрамының инклюзивті білім берудегі дайындық деңгейі қаншалықты? Мұндай қадамға біз дайынбыз ба? Инклюзивті білім беру мәселесі бастау алып кетті, енді тығырықтан шығар жол қайсы? Педагогтар мен дефектологтардың пікірінше, біздің елімізде мұндай балалармен жұмыс жүргізетін жаңа, нәтижелі бағдарламалар мен әдістемелер жоқтың қасы. Мүмкіндігі шектеулі балалардың педагогикалық проблемаларын зерттеп, оларды шешуде әлемдік тәжірибеге сүйене отырып, отандық тұл мамандарды тарту, бірлесе жұмыс жасау – бүгінгі күн тәртібіндегі ең өзекті мәселе. Оқу орындарында педагогикалық-психологиялық кеңес беретін орталықтар ашып, дефектолог, сурдопедагог, тифлопедагог және т.б. мамандарды тартып, бірлесе жұмыс жасау қажет. Профессор-оқытушылар құрамының біліктілігін жоғарылату мақсатында қайта даярлық курстарынан өткізген жөн. Инклюзивті білім саласына қатысты мәліметтерде жоғары оқу орындарында инклюзивті білім мазмұны үш түрлі бағдарлама бойынша жалпы жоғары оқу орындарына арналған типік оқу бағдарламалары, мүмкіндігі шектеулі балалардың ақаулық типтеріне сәйкес арнаулы білім беру бағытындағы оқу бағдарламалары, мүмкіндігі шектеулі балалардың психологиялық-физикалық ерекшеліктерін есепке ала отырып әзірленетін оқытудың жеке бағдарламасы бойынша реттелетіндігі сөз болады. Демек, оқу бағдарламаларын да қайта қарау қажеттілігі туындайды. Инклюзивті білім беруге дайындық жасау барысында туындайтын екінші бір мәселе оқу орнының талапқа сай жабдықталуы. Ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың жалпы дамуы және бұзылысын түзету мақсатында жаңа компьютерлік технологияны, бала бойындағы кемістіктерді түзетуге бағытталған құрылғыларды қолдану қажеттілігін де ретін тауып шешкен жөн. Инклюзивті оқыту – барлық балалардың мұқтаждығын ескеретін ерекше қажеттілігі бар балалардың білім алуын қамтамасыз ететін жалпы білім үрдісінің дамуы. Балалардың оқу үдерісіндегі қажеттіліктерін қанағаттандырып, оқыту мен сабақ берудің жаңа бағытын өңдеуге талпынады. Егер инклюзивті оқытудың оқыту мен сабақ беруге енгізілген өзгерістері тиімді болса, онда ерекше қажеттіліктері бар балалардың жағдайы да өзгереді деп нық сеніммен айта аламыз. Сонымен қорыта айтқанда, инклюзивті оқыту- оқушылардың тең құқығын анықтайды және ұжым іс-әрекетіне қатысуға, адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді. Инклюзивті оқыту арқылы барлық балалардың мұқтаждықтарын ескеріп, ерекше қажеттіліктері бар балалардың білім алуын қамтамасыз ететін жалпы білім үрдісін дамытуға болады. Мұндай оқыту түрі арнаулы білім беру жүйесінде дәстүрлі түрде қалыптасқан және даму үстіндегі формаларды ығыстырмайды, қайта жақындатады. Инклюзивті бағыт арқылы мүмкіндігі шектеулі балаларды оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру мүмкіншілігін қалыптастырады. Осы бағытты білім беру жүйесіне енгізу арқылы оқушыларды адамгершілікке, ізгілікке, қайырымдылыққа тәрбиелей аламыз.

ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

*Конашова Гулзат Курбанбаевна
Ақтөбе қаласы «Сазды орта мектебі» КММ
тарих пәні мұғалімі*

Мектептегі білім беру сапасын арттыру үшін ең алдымен мұғалім біліктілігі жеткілікті дәрежеде өсіп, кәсіби шеберлік шыңына талпынған тұлға иесі болуы тиіс. Шәкірт қабілетін жан-жақты дамытып, шығармашылығын, ізденімпаздығын ұштай білу үшін ұстаз өзі шығармашыл тұлға болуы тиіс деп ойлаймын. Демек, бүгінгі заман мұғалімі қазіргі қоғамдық-әлеуметтік талаптарға жауап беретін, жан-жақты дамуын ұйымдастыра алатын және ата-аналармен, жұртшылықпен ынтымақтастық орнатуға икемді тұлға болуы тиіс. Ол үшін мұғалім оқыту мен тәрбиенің тиімді жолдарын іздестіріп, өз ісінің хас шебері болуы міндетті.

Қазіргі заманғы білім берудің негізгі тенденциялары (А.А. Вербицкий бойынша):

Бірінші тенденция – білім берудің әрбір кезеңін үздіксіз халықтық білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде ұғыну (мектеп пен жоғары оқу орыны: ЖОО мен студенттердің болашақ өндірістік қызметі).

Екінші тенденция – «Оқытуды индустрияландыру», яғни қазіргі заманғы қоғамның интеллектуалдық әрекетін іс-жүзінде күшейтуге мүмкіндік беретін оқытуды компьютерлендіру және оны технологияландыру.

Үшінші тенденция – басым мәліметтік формалардан проблеммалық элементтер, ғылыми ізденістер, оқушылардың өз бетімен жұмыс істеу қорын кеңінен қолданулары қамтылған. Оқытудың белсенді әдістері мен формаларына көшу.

Төртінші тенденция – оқу-тәрбие процесін қатаң тәртіппен ұйымдастыру мен алгоритмделген әдістерден осы процесті дамытушы, белсендіруші, жылдамдатушы, ойын және т.б. әдістеріне ауысудың психологиялық - дидактикалық шарттарын қарастыру.

Бесінші және алтыншы тенденция – оқушы мен оқытушының өзара әрекеттесуін ұйымдастыруға қатысты және оқытуды ұжымды, оқушылардың бірлескен әрекеті ретінде ұйымдастыру қажеттілігін атап өтеді, бұл жерде басты назар «оқытушының оқыту әрекетінен оқушының танымдық әрекетіне ауысады».

Осы тенденцияларды басшылыққа ала отырып, мектеп мұғалімі қандай болу керек?

Біріншіден, менің ойымша, мұғалім жан-жақты жаңашыл, қызықтыра алатын қабілетті болуы керек. Өйткені оқушының айналасы қызылды, жасыл дүние: теледидар, компьютер, автомат ойындар. Осылармен жарыса жаңарып отыру керек, олардың көлеңкесінде қалып қойып, пәніңізде, өзіңізде оқушы өмірінде екінші, үшінші орынға шығып қалсаңыз жағдайды түзету оңайға соқпайды.

Екіншіден, ешқашан баланы қинап оқыта алмаймыз. «Қайтсеңде осы өлеңді немесе ережені жаттап ал, әйтпесе күлуші болма» деген сияқты сөздерден оқушының пәнге деген жиіркеніші оңай туады. Өз санасының жетегімен істелмеген дүние оның көкейіне мүлдем қонбайды. Түсінбеген дүниені түйсінуге мүмкін емес. Мұндайды болдырмау үшін тағы да оқушымен «өзінің тілінде» сөйлесіңіз. Қызықтырыңыз, түсіндіріңіз бірақ қинамаңыз.

Үшіншіден, оқушыдан талап еткенді өзімізде орындайтын болуымыз керек. Оқушы әуелі бізді үлгі етеді. Қызығуын тудырған мұғалім не жасаса, оқушы соны жасауға әрекет қылады.

Міне, осы үш нәрсені ескерсек, ХХІ ғасыр «ойыншықтарының» алдына шыға аламыз, олардан озық отырсақ, сапалы білім, саналы тәрбие бере кәсіби маман бола алмақпыз.

Қортындылай келе айтарым заманауи, білім тенденциясы ала қадам басу үшін, мұғалім – кәсіби шеберлігі артқан, барлық білім беру жүйесінің негізі, жаны және жүрегі. Қазіргі заманғы мұғалімдер информатор, бақылаушы, тексеруші, жазалаушы қызметін тастап, керсінше ізденуші, зерттеуші, технолог, өнер тапқыш, шығармашылықпен жұмыс істейтін жаңашыл болу керек. Оқушыны субъект ретінде қарастырып, оның өзін – өзі тануына жол ашу, жеке тұлға бойындағы қасиетті дамыту, «Мен» менталитетін қалыптастыру, білім мен тәрбиені жеке тұлғаға қарай бағыттау.

Оқушысы жетістікке жетсе ұстаз үшін одан асқан бақыт болмас деп ойлаймын. Білімді, өнерлі, мәдениеті жоғары, адамгершілік пен ұлттық құндылықтарды бойларына рух етіп ұстанған ұрпақтарымыз елімізде көбейе бергей....

Развитие творческих способностей на уроках русского языка и литература

Дәуренбеков Д.С.

Учитель русского языка и литературы

Иргизский район, «Общеобразовательная средняя школа имени Т.Жургенова»

Уроки русского языка открывают возможности для развития креативных способностей. Стратегическим принципом развивающего обучения русскому языку является принцип развития творческих лингвистических способностей. Он вытекает из объективной закономерности усвоения родного языка, отмеченной ещё А. А. Потебней: «...язык есть средство не выражать готовую мысль, а создавать её». На уроках русского языка необходимо развивать творческую активность учащихся в рамках этого предмета (способствовать сознательному овладению богатством родного языка и развитию речи), а также стимулировать развитие личности ученика и неослабевающее стремление к творчеству.

Т. И. Тамбовкина, рассматривая возможности развития творческой активности на уроках русского языка, отмечает, что одним из видов психической деятельности является наблюдательность. Она не возникает сама по себе, её нужно кропотливо и систематически развивать. Целенаправленно организованное языковое наблюдение на уроках русского языка побуждает учеников к творческой активности.

Эвристическая задача - лучший способ мгновенно возбудить внимание и учебный интерес, приблизить возможность открытия. Например, учащимся предлагается вставить в текст упражнения буквы - стандартное задание, ставшее традиционным в школе. Но можно сделать его моделью интересного творческого процесса:

Мы с вами составляем упражнение, возможно, для ваших будущих учеников. Текст перед вами. Какие буквы вы заменили бы точками, чтобы ребята, вспоминая изученное, вставляли их?

Это эвристический вопрос, результаты которого многоплановы. Возникает творческий интерес учащихся, их внимание сосредотачивается на предложенном тексте. Они приучаются

видеть «ошибкоопасные» места, а, значит, законы орфографии становятся достоянием их творческого опыта. Происходит попутное повторение, причём, судя по результатам, более продуктивное, чем при традиционной формулировке задания. При письменном выполнении задания учитель видит, какие орфографические правила трудны для данного ученика: именно они выделяются при составлении упражнения.

В целях расширения словарного запаса используется на уроках русского языка игра «У кого больше слов». Тематика слов может быть разная: о спорте, о городе, о празднике. При этом ребятам предлагаются определённые грамматические задания в зависимости от темы урока. Затем ребята составляют с этими словами небольшие тексты. При изучении правописания О-Ё после шипящих проводится такая разминка «Кто больше вспомнит слов», которые оканчиваются на ЧОНОК (бочонок, галчонок, бельчонок, зайчонок.)

Уроки развития речи – это уроки творчества. На них должна проявляться индивидуальность каждого ученика, развиваться его творческие способности. По мнению Л.В. Занкова, наилучшим образом служит развитию речи естественность высказываний детей, обусловленность устной речи внутренними побуждениями, когда речь отвечает своему жизненному назначению – общению. Эффективность учебного процесса определяется, в конечном счете, характером деятельности учителя. Если учитель не сумел вызвать и организовать собственную творческую деятельность учащихся, содержательное и разумное их общение, большого успеха он не добьётся. Методике русского языка в настоящее время известны различные виды работ по развитию речи, которые успешно используются в школьной практике:

Особое место среди них занимает творческий диктант. Он служит одновременно задачам развития речи и обучения правописанию. Однако в понимании термина «творческий диктант» до сих пор нет полного единства. С.П. Резодубов, Н.С. Поздняков относили к творческому диктанту такой вид упражнения, при котором учащиеся составляют и записывают предложения с данными словами. А.В. Текучев указывал, что творческий диктант – собирательное название разнообразных упражнений творческого характера. Он проводится с целью обучения орфографии, и с целью развития речевых навыков учащихся. Т.А. Ладыженская, вслед за М.В. Ушаковым, относит к творческим диктантам «такой вид упражнений, при котором учащиеся вставляют в диктуемый учителем текст слова или словосочетания определённой грамматической категории или заменяют в диктуемом тексте определённые слова или словосочетания другими, близкими по значению грамматическими категориями».

Творческий диктант как один из видов грамматико-стилистических упражнений по развитию речи учащихся способствует слиянию обучения и воспитания в единый органический процесс, позволяет решать на уроке образовательные и воспитательные задачи в тесной взаимосвязи. Особенно эффективны творческие диктанты на вставку слов по картине, поскольку они являются подготовительным этапом перед написанием сочинения по картине.

В 6 классе, например, пишем творческий диктант на вставку слов по картине К.Ф. Юона «Конец зимы. Полдень». После рассмотрения картины, после анализа содержания, авторского замысла я читаю предложения, ребята ставят вопросы к словам, подыскивают прилагательные. Вот пример:

К.Ф. Юон больше всего любил изображать на своих полотнах (русскую весеннюю) природу. Наступлению весны он посвятил картину «Конец зимы. Полдень». (Зимний солнечный) день. Воздух (тихий, прозрачный, голубой, тёплый). Небо нежное, всё светится,

переливается розовым, голубоватым. На картине не изображено солнце, но мы чувствуем (золотистый, солнечный) свет на (тонких, стройных, статных, белоствольных, задумчивых) берёзках, (пышных, колючих) елях, на брёвнах деревенской избы. Даже лыжники подставили лица солнцу! В центре картины (пёстрые, весёлые, деловитые) куры выискивают зёрнышки в (талом, рыхлом) снегу. Справа красуются (островерхие, пушистые, вечнозелёные) ели. Слева (большой, бревенчатый, деревянный) дом, с его крыши сползает (огромная, белая-белая) шапка снега. Но более всего на переднем плане картины нас привлекает снег. Художник специально сел против солнца, чтобы лучше показать красоту снега в (солнечный зимний) день. Здесь, на картине, снег как бы впитал в себя все краски неба и отсвечивает перламутровыми оттенками (розового, голубого, зелёного, бирюзового, лазоревого), как морская раковина.

Вдали виднеется (большой, тёмный) лес. Там ещё царство зимы. Солнце проникает в чащу, поэтому снег (белый-белый), как мел. Путём контраста Юон подчеркнул нежность и красоту снега на переднем плане картины.

Всем нравится эта (чудесная, замечательная, прекрасная) картина. Она создаёт (весеннее, праздничное) настроение. Художник хорошо показал конец (долгой, суровой) зимы.

Изложение. В системе работы большую роль играют изложения. Это и процесс, и вид деятельности, и результат этой деятельности (текст). При работе над изложением не только активизируется пассивный словарь ученика, но в его речь входят новые слова, над значением и употреблением которых проводится в классе определённая работа. Речь учащихся обогащается, они начинают использовать более разнообразные по структуре и стилистической принадлежности грамматические структуры.

Работа по развитию речи учащихся на основе иллюстративного материала. Речевые ситуации, созданные с помощью слова учителя и средств наглядности, являются ситуациями воображаемыми, поэтому при создании таких ситуаций от преподавателя и ученика требуется немалая доля творчества. Надо поставить школьника в такие условия, чтобы он говорил не потому, что обязан, а прежде всего потому, что ему интересно выразить свое отношение. В учебнике русского языка для 5 класса (авторы: Т.А. Ладыженская, М.Т. Баранов и др.) есть много творческих заданий по рисункам. Приведу примеры некоторых из них:

1. Творческие задания, ориентирующие учащихся на словесное рисование.
2. Творческие задания, направленные на озвучивание, оживление картины, рисунка.
3. Творческие задания, ориентирующие учащихся на создание высказывания, аналогичного образцу. Как правило, такие высказывания представляют собой повествование о новых приключениях героя, с которым ребята познакомились, анализируя текст-образец.
4. Творческие задания, целью которых является восстановление с помощью рисунка пропущенной части текста.

Творческие задания на основе изобразительной наглядности не только обеспечивают мотивацию высказывания, но и развивают у детей творческое воображение, наблюдательность, содействуют формированию коммуникативных умений.

Развитие творческих способностей на уроках литературы

Сухомлинский писал: «Любовь к творчеству не может быть воспитана без творчества». Уроки литературы прежде всего требуют атмосферы креативности, так как акт постижения искусства немыслим без личностного включения, без творческой направленности. Эти уроки позволяют развивать творческие способности - создаётся новое, личностное, преображенное, своё.

Игровые приемы дают простор творческому развитию. Например, игра «Читай-город». В 8 классе при изучении «Капитанской дочки» вместо обычной проверочной работы предлагаю эту игру, в которой все может быть, только читать надо внимательно. Как смеялись мы над тем, что корзиной для мусора в Белгородской крепости служила пушка, а арсеналом был обычный чулан.

Другой пример - провожу с детьми такую игру: расставляю разноцветные карточки (до 15-20 оттенков). Задаю необычный вопрос: «Где здесь Василиса Прекрасная?» Ответ всегда один: дети указывают на красную карточку.

-Почему красная?

-Потому что красивая.

-А еще какая?

Вторым обычно называют желтый цвет – он ассоциируется с нежностью. Потом – белый (чистая душа) и т.д. Так собирается «ромашка» с разноцветными лепестками – это портрет Василисы в цвете. Совсем иной цветок получается, когда говорим о Кошечке: черный (страшный), серый (злой), синий (холодное сердце) и т.д. Все это развивает то, что заложено в ребенке с рождения - способность видеть мир в цвете.

Отражение наблюдений в рисунках, иллюстрациях. Мои ученики почти всегда делают иллюстрации к тому, что читают. Рисунки развивают следующие креативные качества: воображение, фантазию, способность применять знания в иной плоскости. Мир в рисунках ребят яркий, контрастен. Многие ученики даже буквы-надписи раскрашивают в разные цвета.

Творческое чтение. Метод творческого чтения текста был предложен Н.И. Кудряшевым. Он предполагает, что учитель стимулирует, организует творческое чтение текста классом. Первое знакомство с произведением, обогащение словаря, сведения, которые создают благоприятный фон для наиболее полноценного восприятия, - вот что я приношу в класс на первом этапе работы по изучению текста. Иногда бывает соблазн все рассказать самой, прочесть, даже «авансом» ответить на возможные вопросы. А между тем этот этап должен быть творческим не только для учителя, но и для ученика. Если же мы начнем изучение конкретного произведения с пересказа того, что услышал и прочел ученик на первом уроке знакомства с текстом, то элемент творчества в этом процессе будет минимален, да и учитель останется в полном неведении по поводу того, как воспринял учеником текст художественного произведения. Творческое чтение предполагает, что в каждом отдельном случае будет найден способ проникнуть в лабораторию читателя, и в зависимости от того, каково его восприятие текста, будут построены последующие уроки.

Выразительное чтение, инсценировки сказок или других произведений развивают творческие способности, обеспечивают самостоятельное вхождение подростков в мир искусства.

Один из приемов развития творческих способностей учащихся – создание буриме. Буриме (фр. bouts-rimés — «рифмованные концы») — литературная игра, заключающаяся в сочинении стихов, чаще шуточных, на заданные рифмы, иногда ещё и на заданную тему.

А Мельников Л. говорит о том, что самое же универсальное средство стимуляции способностей человека – это труд. Каждый по – своему талантлив. В каждом дремлет в большей или меньшей степени творческая или производительная сила. Т. Эдисон в школе был неуспевающим учеником (кстати, трудно учился и Эйнштейн – впоследствии великий труженик науки). Из-за этого Эдисону пришлось уйти из школы, и никакого систематического образования он не получил. Однако мы знаем, что на его имя зарегистрировано более двух с половиной тысяч патентов. Не шибко грамотный Эдисон

сыпал идеями, как из рога изобилия, затронул своей изобретательской деятельностью, кажется все известные тогда области науки и техники. В чем секрет бурного прорыва его гениальных, прямо – таки феноменальных способностей? Сам изобретатель отвечал на этот вопрос так: «Гениальность – это девяносто девять процентов пота и один процент вдохновения» [11; с. 52].

Воспитание человека, гражданина – задача сложная, многогранная, всегда актуальная. Творчество – самый мощный импульс в развитии ребенка. Потенциальная гениальность живет в каждом человеке, и задача учителя – развивать творческие силы в маленьком человеке. Но для творческой атмосферы необходимы свобода и ощущение уверенности в том, что творческие проявления будут замечены, приняты и правильно оценены. Надо и самих ребят учить любить то, что они делают на уроках, относиться к этому уважительно и с достоинством.

Целенаправленность, систематичность работы по развитию творческих способностей обеспечивает положительные результаты:

речь детей обогащается новыми словами, расширяется их лексикон;

возрастает интерес к предмету;

развивается наблюдательность, мышление, воображение.

Да, получается, может быть только у одаренных детей, но подобная работа стимулирует потребность в творческомсамопроявлении у всех учащихся.

При оценивании творческих работ необходимо терпение («быстрых» результатов практически не бывает), доброжелательность, деликатность, равноправие (недопустимо делить детей на талантливых и «остальных»). Детей без воображения не бывает.

На творчество легче влиять — его легче индуцировать и раскрыть, но легче и придавить, «перекрыть ему кислород». Поговорив с интересным творческим человеком или даже просто побывав в театре, на концерте, вы можете на время заразиться творческой энергией людей, с которыми общались или за которыми увлеченно наблюдали. Вы всего лишь слушали и смотрели, но в вас индуцируется собственная творческая активность, вы «загораетесь». По горячим следам этого творческого взаимодействия вы можете найти свое творческое решение. Причем оно может лежать в области, очень далекой от того, что обсуждал ваш собеседник, от того, что вы увидели и услышали. С другой стороны, каждый из нас знает, что за несколько минут можно отбить у человека желание и способность творить надолго, а то и очень надолго — зависимость от окружения делает психику творческого человека хрупкой.

«Глина, из которой ты слеплен, высохла и затвердела, и уже ничто и никто на свете не сумеет пробудить в тебе уснувшего музыканта, или поэта, или астронома, который, быть может, жил в тебе когда-то», - эти пронизанные болью слова Антуана деСент- Экзюпери как будто обращены к каждому учителю. Все, что нужно для того чтобы учащиеся смогли проявить свои дарования, - это умелое руководство со стороны взрослых.

Список литературы

1. Абрамова, Г.С. Возрастная психология: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 624 с.
2. Александрова, Л.А. Развитие личности школьника в условиях новой образовательной среды. // Образование в современной школе.- 2005.- № 5. - С.53-56.
3. Ашевская, Л.А. Развитие творческих способностей и личности учащихся. // Русский язык в школе. - 2001. - № 6. - С. 21-25

Мазмұны

Альмурзаева А.С. Международные нормы и соглашения в области охраны окружающей среды	3
Баранова М.В., Нурутдинова А.Ж. Перспективы развития и меры по повышению эффективности уголовного законодательства в сфере воинских уголовных правонарушений.....	6
Токбергенова М. Жас көшбасшылар қоғамда	8
Тәмпішева Л.Н. Тіл дамыту сабағында сюжеттік - рөлдік ойындарды қолдану арқылы коммуникативті құзіреттілігін дамыту.....	11
Майлыбаев И.А. Значение биометрических данных в современном цифровом мире: двусторонняя медаль прогресса.....	16
Полатбай А.Ш., Аймбетова А.С., Әлібек Е.Ә. Әйелдерге қатысты зорлық зомбылықтың алдын алудағы іс қимыл саласындағы ұлттық заңнама	20
Сексенбаев К.М. Құқық қорғау органдарындағы сыбайлас жемқорлық, себептері және онымен күресу жолдары	23
Ержанов Д.Д. Проблемы правового регулирования государственных закупок: законодательство Республики Казахстан и зарубежный.....	29
Мурзагалеев Ж.Н. Қазақстан Республикасында қылмыстың алдын алуды ұйымдастыру	32
Кулфаизова Л.Ж. Жумагуловна Порядок применения условно-досрочного освобождения от отбывания наказания к лицам, осужденным к пожизненному лишению свободы	35
Тастемиров Ч.Ж. Правовые аспекты урегулирования экологических споров и обеспечения ответственности за экологические нарушения.....	39
Хабдулхамитов А.Н. Международный опыт применения медиации в уголовных делах.....	45
Мурзагалеев Ж.Н. Қылмыстылыққа криминологиялық болжаудың теориялық негіздері	48
Алдияров Н.Н. Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін сәйкестендіру және бағалау	50
Сеилханова Г.С. Тарихи сөз арқылы балаларды адамгершілікке-эстетикалық талғамға тәрбиелеу.....	54
Ертуғанова М.Р. Балабақшадағы тәрбие жүйесі	56
Кариева Н.А. Ағылшын тілі сабағында грамматиканы меңгертудегі тиімді әдіс-тәсілдер	57
Бақытжан Ш.Ә. Қазақстан территориясына әсер ететін техногенез факторлар.....	60
Туртонов А.И. Тоғызқұмалақ ойыны – халық даналығының көрнісі	64
Игиликсва М.Б. Математикалық оқытуда векторлық алгебраны қалыптастыру	68

алудағы маңызы	70
Жабаев Н.Т. Мал терілерін өңдеудің дәстүрлі әдіс – тәсілдерінің технологиялары мен теріден бұйым жасауға қойылатын талаптар	73
Ақбисенова Ж.М. Ыбырай Алтынсариннің еңбектеріндегі жеке адамның даму тәрбиесі жөніндегі мәселелер.....	76
Орынбасарова А.С. Сөз мәдениетін қалыптастырудың теориялық ұғымдары	81
Даниярова Д.А. Елімнің еркіндігі – Тәуелсіздік	85
Тобыш Г.А. Білімді баланы білікті маман тәрбиелейді.....	88
Құттыбай А.Е. Ұлттық ойындарды сабақ үрдісінде пайдалану әдіс – тәсілдері.....	90
Садуова Г.Т. Ағылшын тілі сабағында мультимедиялық технологияны қолданудың тиімділігі	94
Шохан Е.Н. Тарих сабағында оқу мақсатына жету үшін дайындалған тапсырмаларды тиімді әдіс – тәсілдері	99
Демесінова Ж.Д. Тіл – ұлттың жаны	102
Құдиярова Т.А. Қақпашы ойыны. Айып добын орындау	104
Кулданова А.Н. Жаным толған жақсылық.....	106
Төлегенова Э.М. Бастауыш сыныпта дамыта оқыту технологиясының тиімділігі.....	113
Калиев Б.А. Дене тәрбиесі мен спорт сабақтарын оқытудың орны мен ролі	117
Тампенова Г.Н. Тарих сабағын оқыту технологиялары	119
Нуржанова Г.К. Зияты зақымдалған балалардың сөйлеу тілінің ерекшеліктері.....	122
Кулданова А.Н. Мектепте көркем еңбек пәнін оқыту негіздері.....	125
Демесінова Ж.Д. Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарындағы ақпараттық әдістер	126
Сандибаева Г.К. Дене тәрбиесінің маңызы мен міндеттері	129
Ғалламов Д.Ж. Дене тәрбиесі – салауатты өмір негізі.....	132
Баймурзина А.О. Ерекше білім қажет ететін оқушылардың білімге деген ынтасын цифрлық ресурстар арқылы арттыру.....	134
Конашова Г.К. Заманауи білім беру тенденциялары.....	139
Дәуренбеков Д.С. Развитие творческих способностей на уроках русского языка и литературы	140

«НұрScience» ғылыми-әдістемелік
жоғары мектебі 000003, Ақтөбе
қаласы, Арынов көшесі 1/29, 403 каб.

«ХалықБанк» АҚ, БИК HSBKKZKX, KZ376017121000012074,
ИИН/БИН 820214300301. Кбe19, КНП 861